A MAGYAR TÖRTÉNET KÚTFŐI AZ ÁRPÁDOK KORÁBAN.

IRTA

Dr MARCZALI HENRIK

EGYET. HELY. TANÁR.

A M. T. AKADÉMIA ÁLTAL VITÉZDIJJAL JUTALMAZOTT PÁLYAMUNKA.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1880.

Jelige: Veritas enim in historia, cumprimis vetusta, tamdiu perspicacissimum quemque latet, quamdiu testes idonei non eruuntur, non contenduntur, ad sanam crisim non exiguntur.

KATONA ISTVÁN.

Franklin Társulat nyomdája.

ELŐSZÓ.

Hazánk legrégibb történetének emlékei különös benyomást tesznek a figyelmes szemlélőre. Igaz és hamis, értéktelen és szinarany, fényes és visszataszitó, a legkülönfélébb nemzetek szellemi munkája halmozódik össze előtte. Némelyik előadni akar, a classicusok nyomán indulva, más oktatva következtetni a jelenből a multra, mást tiszta ihletett lelkesedés nagy, szent férfiak iránt, birja tetteik egyszerü feljegyzésére, még másoknak nincs más célja, mint feljegyezni azt, a mi történt. Munkám főcéljául azt tüzte ki, kimutatni, e sok és sokféle anyag hol szolgál biztos alapul hazai történetünk első korszakának kutatására nézve, hol nem. Igyekeztem megkisérteni oly kérdések megoldását, melyek eddig nagy részt elkerülték buvárlóink szorgalmát. A hazai emlékeket, kiváló fontosságukat tekintve, bőven tárgyaltam; a külföldieknél igyekeztem az idegen kutatásokat a magam munkájával kiegésziteni. Mindenhol szemmel tartottam az irodalmat, Goethe mondata szerint járva el, hogy a szakembernek a lényegtelent is kell ismernie. Mind a mellett nem tartottam szükségesnek minden egyes kérdésre nézve, minden egyes kutató nézetét elmondoni. Kutatni akartam, nem reportoriumot készitени. Azonban nem hiszem, hogy lényeges, tudományos és nem dilettans értekezés kikerülte volna figyelmemet. E részben tehát művem nem tarthat számot teljességre.

Nagyon nehéz volt, bizonyos szempontok alá sorozni a tárgyalandó anyagot. Maga a tudományos akadémia feladata természet szerint két nagy részre osztja munkámat: a belföldi és a külföldi irók taglalására. Nem chronologiai rendben sorolom el őket, hanem a feljegyzések módja szerint osztom életrajzokra, krónikákra, évkönyvekre és monographiákra. Annál is inkább járhattam

el igy, mert a legtöbb hazai emléknél az egy és ugyanazon osztályhoz tartozók egymással rokonsági összeköttetésben állanak.

A külföldi irókat három nagy osztályba soroztam: keletrómai, nyugatrómai (olasz és német) és szláv irókra, azon nagy nemzetiségek és hatalmak szerint, melyek közé az uj magyar állam vetette magát és melyek sorsához volt azóta kötve az övé, hatásban és visszahatásban. Függelék gyanánt adtam az angol és francia iróknál előforduló gyér eredeti tudósitásokat és a keleti, különösen az arab irók értesitéseit. Az olvasó tán fenn fog akadni sok nagy nevü szerző hiányzásán. Reménylem azonban, hogy jogosult volt szempontom: csak az eredeti értesitéseket venni figyelembe, nem az idegen tollakkal ékeskedőket. Ugyanezen elvből kiindulva, igyekszem előadásomat lehető rövidre szabni és csak ott terjeszteni ki, hol ujat nyujthatok.

Általában, tán kissé egyoldaluan is, fősulyt mindig a tulajdonképeni kutfői tanulmányra, az egyes hirek származására, az egyes iróknak egymással való összefüggésére helyeztem. Minden szakértő tudja, mily bajos és gyakran mily háládatlan e munka; de azt is, hogy minden szárazsága mellett az egyedül gyümölcsöző. Gyakran, ugy szólva, szőrszálhasogatóvá, kicsinykedővé válik az eljárás, de a végeredmény, ha megtalálhatjuk, biztos és fontos; a lehető legfontosabb tudományunk szempontjából; az emberi szellemnek, különösen pedig a nemzetinek helyesebb ismerete, a fejlődés különböző régi szakaiban.

Azt hiszem, szükségtelen kiemelnem, hogy semmi pártérdek nem vezette tollamat. Egyes következtetéseimben véthettem, de e tévedésemet is csak az szülte, mi mindnyájunk előtt szent: az igazság keresése. Legtöbb hazai kútfőnk körül kétféle nézet áll szemben. Hazafiaink tán tulságos hitelt tulajdonitanak szavaiknak, német szomszédjaink teljesen hasznavehetetlennek tartják őket, mert egy-más hibájukat bebizonyithatják. Megfeledkeznek egy nagy bölcsészük azon mondatáról, hogy a tulzó kritika a *kezdő* müveltség jele és hogy a valódi müveltség mindig a positivot keresi. Mi igyekezni fogunk megtalálni azt, mi positiv régi emlékeinkben és nem áldozzuk fel sem a legszebb hypothesiseknek, sem azon iránynak, mely hadat izen minden tekintélynek, csak azért, mert tekintély.

I.

HAZAI IRÓK.

BEVEZETÉS. KUTFŐGYÜJTEMÉNYEK.

Annyira össze volt szőve a magyar nemzeti nagyság a mult emlékeivel, hogy az ország politikai emelkedését minden korszakban a történeti emlékek nagyobb mértékben való összegyüjtése és feldolgozása jelöli. *N. Lajos* korszakát (1342—1382) a képes krónika nagy compilatióján kivül, Muglen krónikája és egy kisebb krónika jelölik, mely mint látni fogjuk, a budai, dubnici stb. krónikáknak közvetlen forrása. A rimbe szedett verses krónika bevezetésén és ajánlásán látszik udvari bélyege. Lajos királynak van ajánlva, «a kereszténység hegyének, az árbocnak, melyen a hit vitorlája leng, a harcias Maccabaeusnak, kinek a szivéből szelidség, becsület és jog áradnak». Egy szóval: az Anonymus és Kézai kivételével, krónikáink azon alakban, melyben most birjuk őket, mind az Anjou korbeli nagy nemzeti lendületnek köszönhetik eredetüket. Ha semmi más, e nagy mértékü irodalom és mindenütt kitünö belső viszonya az udvarhoz és fejedelemhez bizonyitják, mily mélyen gyökerezett a nemzeti fölfogás az idegen és gyakran idegenszerüséggel vádolt hatalmas fejedelmi család keblében.

Naiv, középkori volt még az ezen munkásságot előidéző szellemi áramlás. Őszinte gyönyör az atyák nagy tetteiben, részvét viszontagságaikban, azon érzés, hogy a jelen élet minden szála a régiben veszi eredetét, idézték elő e gyüjtést és szerkesztést. N. Lajos udvarain messze földről összegyültek a költök és énekesek, az udvari poézisnek volt székhelye a visegrádi vár.[1]

Ugyanily központi jelentősége volt Mátyás budai várának az Alpoktól északra eső vidékek tudományos törekvéseire nézve. Minden nemzetiségü férfiu részt vett ebben; általános volt a tudás

[1] Teichner Henrik, Suchenwirt Péter, Muglen Henrik, a 14. sz. legkiválóbb német rimelői — a költő nevet nem igen érdemlik.

érdeke. De mennyire előtérben volt a hazai történetek kutatása! Vitéz János, az irodalmi kör e méltó feje, a régi classicusokban saját észrevételeivel kiséri azon helyeket, melyek honi régiségekre vonatkoznak.[2] A királyi auspiciumok alatt megállapitott budai nyomdának, a nyugati müveltséghez való tartozás e fontos kötelekének első kiadványa a krónika a magyarok viselt dolgairól. A képes krónika egy másolata Franciaországból ekkor ér haza.[3] Végre az ország egyik főembere, laikus, összegyüjti a régi emléketek és a jelenkorig viszi az ország történetét.

Az anyag együtt volt, birtokába vette a humanismusnak a régieket utánzó, mindenhol görög és római nyomokat kereső tudománya. Bonfinius Antalt, maga a nagy király bizta meg a magyarok történetének megirásával. Uj anyagot ő nem igen használt fel, tulajdonkép ő csak Turóczi gyüjteményének irta meg paraphrasisát. Oly adatot, mely nem e nagy krónikából vagy idegen világtörténetből van meritve, az Árpádok korára csak néhányat, nagyon jelentéktelent találunk benne. Szerkesztett, és valódi, csinos, livianus latin nyelven irt; ez volt főérdeme. Az ő révén ismerték meg a külföld tudományos körei a hazai forrásokban rejlő kincseket.

Már külföldön is elterjed a magyar történet müvelése, bizonyára Mátyásnak hirével és befolyásával együtt. Turóczit Ágostában és Brünnben adták ki; vele együtt Rogeriust is, a nemzet legszomorubb napjainak rajzolóját. A könyvnyomtatást az egyházi literatura is felhasználta csakhamar: Temesvári Pelbárt sajtó alá adta Sz.-István életét, mely csakhamar Velencében is megjelent. Még a 15. sz.-ban megjelent a «Legendae sanctorum quae in historia Lombardica non inveniuntur» a legtöbb magyar szent életrajzával. Surius legendagyüjteményében láttak először napvilágot Zoerard és Benedek életiratai. Zsámboki a császári udvarnál gyüjtötte és egészitte ki a magyar évkönyveket. Végre Bongars a nagyérdemü francia gyüjtő kiváló gonddal készitette elő a nagy krónika és a törvények kiadását. A kor, mely Magyarországot a kereszténység előharcosa gyanánt látta, érdeklődött a nemzet multja iránt is.

Másfélszázadon át a jelen vas követelései annyira igénybe

[2] Fraknói Vilmos. Vitéz János könyvtára. Akadémiai felolvasás.

[3] Toldy Ferenc jegyzetei 32. csomag. Az akadémiai levéltárában.

vették a magyar szellemet, hogy a rég mult dicsőségen alig ért reá örvendeni. Pázmán és Zrinyi százada a kutfők gyüjtésére nézve gyümölcstelen volt; hiányzott a tudományos müködés első kelléke, a nyugalom. Mindjárt, ugy szólva, mihelyt ez helyreállott és a nemzet természetes viszonyába lépett az uralkodó házzal — Mária Teréziának ajánlva — jelent meg Schwandtner nagy gyüjteménye, Bél közremüködésével, ki az előszót irta hozzá. A mellett, hogy Turóci krónikáját (a képes krónika textusával egybevetve) Rogerius t és Sz.-István életét Hartviktól kiadta, rendkivül fontos uj forrással gazdagitotta a historiographiát: Béla király sokat vitatott jegyzőjének müvével. A mellék tartományok történeteire kiválóan fontos Tamás, spalatói esperes müve a salonai és spalatói érsekségek történetéről. Horányi, e szorgalmas bibliographus és szerencsétlen kiadó, Kézaival, az első nem anonymus krónistával ajándékozta meg nemzetét. Majd Kovachich Márton György, nagymértékü gyüjtését a legrégibb korra is kiterjesztve, a francia nemzeti könyvtár rövid krónikáját adta ki.[4] Ezt Muglen krónikájának kiadása követte, igen nevezetes előszóval kisérve Engel Keresztély által.[5] Engel csakhamar szinte adott ki gyüjteményt, Monumenta Ungrica, melyből a rimes krónika tartozik korunkhoz. A nemzeti renaissance, mely a mult század vége felé oly gyökeresen felrázta Magyarország szellemi viszonyait, történeti alapon kereste és találta meg léte jogosultságát és természetes volt, hogy lerótta hálaját buvárkodó után járás által. Révay és Kazinczy mellett a magyar nemzet szellemének történésze kiváló polcra fogja helyezni Pray Györgyöt és Katona Istvánt. Ők a magyar történetirásnak ősei, nekik köszönjük a historiographia nemzeti irányát, melyet az anyag teljes felkarolása, a hazafias szellem és a tudományos kritikának korukhoz mérve magos foka tüntetnek ki. Bármennyit köszön is a nemzeti érzés ébredése Horváth Istvánnak, munkásságát tudományos szempontból nemcsak terméketlennek, hanem vészesnek is kell neveznünk: elfojtotta a két paptörténész által megkezdett, józan kutató irányt.

Nem maradt hely történeti kutatásokra az 1823—48. korszak viharos mozgalmaiban. Még a M. T. Akadémia felállitása sem

[4] Rerum Hungaricarum Scriptores Minores. Buda 1798. 2. k.

[5] Sammlung kleiner noch ungedruckter Stücke, Buda 1805.

éreztette mindjárt mindent átölelő, termékenyitő hatását. Az elnyomás éveiben azonban a nemzet, melyet Széchenyi megtanitott volt a jövőbe nézni, a multban keresett vigaszt és reményt. Toldy Ferenc a pozsonyi krónika kiadásával üdvözölte az országot meglátogató fejedelmet. A koronázás ünnepét a képes krónikának «Marci Chronica» cimü diszes kiadása által ünnepelte meg az ősz tudós, ki mindnagyobb mértékben forditotta munkásságát és buzgalmát a régi emlékekre. Az ő fáradozásai képezték a magyar őstörténet anyaga gyüjtésének betetőzését. Hátra van a nagyobb munka: ez anyag tudományos áthatása, — mint egy kiváló irodalomtörténészünk mondja és mint hozzátehetjük — kiegészitése a külföldi, hazai ügyekre vonatkozó emlékek bevonása által.

Mily rendes, majdnem systematikus az ismeretek e fokozatos gyarapodása a régi hazai történeti irodalom felől, legjobban kiviláglik, ha összehasonlitjuk a kútfőgyüjtés fejlődésének hazai történetét a francia nemzeti emlékek fokozatos bevonásával a tudományos felhasználhatás körébe. Mint hazánkban a budai krónika, ugy Franciaországban a «Grandes Chroniques de France», melyek 1476-ban jelentek meg, egyik első gyümölcsét képezik a sajtó uj találmányának. A középkor egész mondai traditiója ott ragyog e müben, mint Turócinál, a frankok a trójaiaktól származnak, Priamustól, ugy, mint a magyarok Nembróttól. Franciaország Bonfiniusa Gilles Miklós volt, XII. Lajos titkára, ki nem változtatott a nagy krónika anyagán, hanem stilusát alkalmazta kora eszméihez és izléséhez. Ép ugy mint Bonfinius, ez a munka is igen nagy elterjedésnek örvendett. Azon időtől fogva folytonosan összehalmozódott az anyag. A bencések nagy gyüjteményes munkája, melynek megindulása Mabillon és Montfaucon nevéhez van kötve, Kaprinay, Pray és Katona minutiosus munkásságához hasonlitható. Csakhogy a franciák legalább egy egységes gyüjteményben birják történeti kincseiket, nekünk Schwandtner és Endlicher töredékes gyüjteményeivel kell beérnünk. A mi pedig a textus megbizhatóságát és kritikai megrostálását illeti, egyik sem vethet sokat szemére a másiknak.

ELŐMUNKÁLATOK.

Ha áll Lessing azon mondása, hogy nem az igazság, melynek birtokában van az ember, hanem azon őszinte fáradság, melyet ez igazság megtalálására forditott, teszi az ember értékét, hazai tudományunknak már is igen nagy érdeme van kutfőink megismerése körül. Szerencsére, ugy szólva, gondviselésszerüen, a tudósok kezébe oly mű került, mely végtelenül sok hypothesisre szolgáltatott alkalmat és igen soká nem engedte a buvárkodást biztos eredményre jutni, azt mintegy távolból mutatva, még mindig babér gyanánt, minden előre törekvő erőnek. Béla király jegyzőjét értem. Az ő értelmezésében és magyarázásában állott eddig nagyában az egész magyar történeti kritika. Bár mennyit használt is az igazság keresése eddig tudományunknak, épen azért, mert nem vezetett mindjárt célhoz, most már mondhatjuk, hogy annyiban sajnálatos, mert kutatóink figyelmét csaknem kizárólag véve igénybe, elforditotta sokkal méltóbb és fontosabb kútfőinktől; a krónikáktól és legendáktól. A mennyiben foglalkozott is velük a buvárkodás, félszeme mindig a rejtélyes jegyző felé volt fordulva.

Bél Mátyás az Anonymus első kiadásához irt bevezetésében inditja meg e nagy irodalmat.[1] Joggal emeli ki egy uj irónk, hogy Bélnek érdeme, hogy belátta, hogy az Anonymus nem lehetett I. Béla jegyzője.[2] Legjobban IV. Bélához hajlik.[3] A nagyérdemü Kollár ugyanazon nézetét fejezte ki. Pray is foglalkozott vele: át kell esnie e nagy akadályon mindenkinek, ki régi magyar történettel foglalkozik. Kétszer is visszatért hozzá,[4] eleinte III. Béla, majd IV. Béla korába helyezte. Katona, ki nagy müve elején hasonlókép ily bevezetést ad, Anonymus mellett már Turócit is

[1] Schwandtner I. VII. 9. czikk.

[2] Pauler Gyula: A magyarok megtelepedéséről. Századok 1877. 376.

[3] i. h. VIII. l. His adductus criteriis in Belae IV. eum tempora, haud iniuria reponerem.

[4] Notitiae praeviae ad historiam regni Hungariae; és Dissertatio IV. in Annales veteres. 71. l.

taglalja, bár nagyon röviden.[5] Hell, a nevezetes csillagász erre is kiterjesztette figyelmét.[6]

Csakhamar külföldi tudósok is fáradoztak e sphynx számtalan kérdésének megoldásán. Semler, Dares Phrygius trójai történetet és Reginó prümi apát krónikáját kimutatta a jegyző forrásai gyanánt. Szklenár kétségbe vonta egész hitelességét.[7] Majd Schlözer teljes hasznavehetetlenségre itéli őt a többi hazai kutfővel együtt.[8] A hazai tudományosság egy rendkivül nagy fontosságu kérdésben ellenmondást talált a külföldön, ép azon férfiunál, kinek tagadhatatlan volt érdeme a kelet bonyolódott történeteinek kritikája körül. Mind e különböző véleményeket összefoglalta és a kor egész tudományos apparatusával rendet igyekezett hozni e zürzavarba Cornides Dániel[9] Nem érthetünk egyet minden következtetésével, de azért oly ember, ki a magyar történettudomány fejlődését részvéttel kiséri, belső megelégedéssel és büszkeséggel fogja tekinteni e munkát, melynek minden sora lankadatlan szorgalomról, nagy kritikai tehetségről és valóban historiai elfogulatlanságról tanuskodik. Ő az első, ki valóban textus tanulmányt tesz. — Nehány évvel e valóban epochalis értekezés után, Engel, Muglen kiadásához előszót irva, igyekszik a régi magyar krónikások egymáshoz való viszonyát pontosabban megállapitani. Azon, nagyon is philistrosus és csak a legközelebbit, kézzel foghatót becsülő felfogás szerint, mely ez érdemes irónkat jellemzi, Kézait, ki legkorábban szünik meg és legrövidebb, tartja történetirásunk atyjának. De pontosan kimutatja Muglen eltéréseit a krónika többi szerkesztéseitől és az egyedüli célhoz vezető utat : a kéziratok biráló összehasonlitását, kitüzi.

Szünetelt ezután a hazai kutfőtanulmány. Dankovszky és Endlicher munkái alig tüntetnek föl valami haladást. Csak Bartal György képez kivételt, ki rendkivül széles, az egész európai jogi irodalmat felölelő tudományával uj jogi szempontokat hozott be a százados vitába.[10] — A külföld inditott meg uj moz-

[5] Historiae Critica Prim. Hung. Duc. Prolegomenon 7—33.
[6] Wenzel G. Az akadémiai értesitő 1854. folyamában.
[7] Vetustissima magna Moraviae situs. Poson. 1784!
[8] Zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. 1795. 26. l. 130. l. tov.
[9] Vindiciae Anonymi Belae Regis Notarii, Budae 1802. Ed. J. C. Engel.
[10] Georgii Bartal Commentarii, Libri XV. 4—26.

galmat. Selig Cassel nagy olvasottságát fitogtatja Anonymus megitélésénél, de eredményei nem állanak meg a kritika választóvize előtt.[11] — Majd az 50-es évekkel az uj német történeti iskola, mely a Monumenta Germaniae kiadásain nevelkedett és abból szitta be a szigorú, betühöz ragaszkodó kritika elveit, teljes erővel a keleti tartományok történetére vetette magát. Dümmler egészen Schlözer nyomába lépett,[12] példáját követte Büdinger, ki Sz.-Gellért életrajzának hitelét is megtámadta.[13] Végre Roesler 1860-ban nemcsak a jegyzőnek, hanem az egész hazai kutfői irodalomnak értékét semmisnek nyilvánitotta.[14] Azt lehet azonban mondani, hogy, ugy mint Podhradczkynak és Vassnak munkái nálunk nem oldották meg a kérdést, sőt nem is vitték előre, ugy a német támadó iskola nem haladt Schlözer ideje óta. Csak Roesler hozott be egy uj szempontot a vitatkozásba: az oláh vándorlás kérdését kapcsolatba hozta az Anonymus hitelességével.[15]

Azon nagy történetiróinknál, kik az 1848. évet megelőző korszak eszméinek leghivebb képviselői voltak, Szalay Lászlónál és Horváth Mihálynál a politikai, jogi, hazafias, egyszóval az intézményekre és személyekre vonatkozó irány volt az uralkodó. Kútfők megvitatásába nem igen bocsátkoztak. Mig a politikai élet pangott, uj irányt látunk fejlődni, melyet philologiainak nevezhetünk. Szabó Károly mintaszerüen értelmezi a régi bel- és külföldi irókat és nagymértékü kútfői tanulmányokkal készül a «Vezérek kora» történetének megirására. Kerékgyártó Árpád Müvelődés történelmében első rendszeres és teljes áttekintését nyujtja a 11. sz.-ra vonatkozó hazai irodalomnak.[16] A mi a külsőségeket és a felszinen fekvő adatokat illeti, e hangya szorgalmu iró szükségtelenné tesz minden utána járást és kiegészitésre is alig szorul. Müvének hiánya, hogy semmi textus tanulmány nem szolgál alapjául és hogy igenis észreveszi és kiemeli az egyes irók és szerkesztések hány adattal többet vagy kevesebbet nyujtanak, de nem azt, mi

[11] Magyarische Alterthümer. Berlin 1848.
[12] De Arnulfo Francorum Rege 1854. Excursus.
[13] Oesterreichische Geschichte. Leipzig 1858.
[14] Troppauer Gymnasium Programm 1860.
[15] Bővebben kifejtve Romänische Studien cím alatt. Leipzig. 1871.
[16] Magyarország mivelődésének története. II. k. 1866. 1—108. l.

sokkal fontosabb, hogy mely szellemi munkásságról tesznek tanuságot e müvek. Hiába, ha valahol, ugy e téren is, azon munkásságnál, melyet kiválóan lélekölőnek szokott tekinteni a nagy közönség, csak a betü öl; a szellem éleszt. Több élénkséggel irott és szellemesebb Flegler értekezése a magyar történetirásról.[17] Teljesen hiányzik azonban, legalább az ókorra nézve a komoly tudományos alap, mely nélkül a szép előadás utoljára mégis csak phrasis.

Szellemmel valóban történeti módszer és szilárd alapon nyugvó felfogás párosul különösen két ujabb, tárgyunkhoz tartozó, bár cime szerint idegen tartalmu műben. Pauler Gyula már idézett értekezésében és Salamon Ferenc a magyar hadi történethez cimü müvében. Mindkettő, a mellett, hogy sajátképeni tárgyát kimeriti, telve van becses aperçukkel a hazai források értéke és egymáshoz való viszonya felöl. Salamon különösen az annyira elhanyagolt byzantin irók kritikus tárgyalása által, uttörő gyanánt lépett fel és vitte előbbre a tudományt.

[17] Sybel, Historische Zeitschrift 17. 18. 19. k.

LEGENDÁK.

A középkori magyarság egész szellemi életét a nemzeti eszmének szoros kapcsolata jellemzi az általános keresztény világnézettel. Mi a nemzet történetében dicső és magasztos volt, az az egyház zászlója alatt történt, azt az egyház áldása kisérte. Ha a népben meg is volt a pogány hőskor páratlan hadi dicsőségének traditiója, azt az irodalom nem vette számba. Azon nagy férfiak, kikhez a francia a középkorban mint nemzete hirnevének megtestesitéséhez pillantott fel, a lovagiasság teljes fényében tündököltek ugyan, de inkább annak világias oldalát, a küzdelem mellett a nőtiszteletet fejtették ki. Angolországban a nemzeti egyház szentje Becket Tamás volt. Ezt épen azon király, II. Henrik ölette meg, kinek nagy tulajdonságai különben méltó vezetőjévé és mintaképévé tették volna népének. Richard Coeur de Lion nem volt más, mint rabló lovag nagyban. Montfort Simon, az angol nép bálványa, a parlament megalkotója épen egyenes ellenzékben állott az egyházzal és annak fejével. — Mindenki tudja, hogy azon férfiak, kik a középkori német történetnek büszkeségeit képezik, mind az egyházi hatalom elleni küzdelemben érdemelték ki helyüket népük ragaszkodásában. Nálunk ellenben az első király, az állami élet reformatora, egyuttal apostol. A nemzet legünnepeltebb lovagja, a vitézség és a királyi tulajdonok ideálja, a pogányság elleni küzdelemben szerezte meg a homlokát övező dicsfényt. Hogy István és László királyainkat a római egyház szentjei sorába felvette, a magyar kereszténységnek az egész világot átölelő anyaegyházba felvételet adta tudtául a népeknek, egyenjogositását jelölte a többi nagy nemzetek egyházaival. A győzők mellett nem hiányzott a martyr sem, kinek vére az egyház szolgálatában megtermékenyiti és felszenteli a mások ereje által szerzett földet. A térítő és a val-

lásos hős mellett ott tiszteljük a nép egyik tanitóját, Gellértet. A tisztán türő keresztény erény képviselőjét is látjuk Imrében. «A nemzeti kegyelet első szent királyaink iránt, kétségtelenül oly lélekemelő és mélyreható jelenség, melylyel egy népnek nemzeti szentei cultusa sem hasonlitható össze»[1] mondja nemzetünk szellemének egy hivatott ismerője. Mindezen életrajzokban a vallásos szempont mellett nagyon előtérbe lép a nemzeti elem a maga egyediségében. — Régi legendáink valóban a népéletben gyökereznek, nagy hátterük van, egyéni történeteket beszélnek el, és minden vallásosságuk mellett nem sülyednek tisztán csodák gyüjteményévé vagy önkinzások és sanyargatások elsorolásává, mint annyi szent életrajza e századokból. E tekintetben egészen eltérő a 13. sz.-beli Sz.-Margit élete, melynek dominikánus iránya tisztán csak általános vonásokat közöl, nem engedi sehol felismerni az egyént, az embert.

A magyar nemzet szentjei szerencsére oly férfiak, kiknek személyességéhez volt kötve nagy részt a nemzet átalakulása és európaivá fejlődése. Igy életrajzuk telve a legfontosabb értesitésekkel hazánk története felől a 11. sz.-ban, azon fontos korban, midőn az ország kereszténynyé, monarkhikussá, európaivá lett és mégis egész önállóságában és nemzeti egyéniségében megmaradt.

SZENT ISTVÁN ÉLETIRATAI.

Kéziratok.

1. Legendáké. Sz.-kereszti (Ausztriában) 1181—1200 körül irt, még sem hibátlan. Mölki 15. sz.-ból. Lilienfeld, mely a sz.-kereszti másolata 15. sz.-ból.

2. Hartviké. Pesti muzeumi, ugy látszik 1200 körül. Reini 13. sz.-ból. Bécsi a 15. sz.-ból a többi magyar szentével együtt (3662. sz.). Bécsi 15. sz. lektiókra osztott (832. sz.). Brüsseli 16938. sz.

Kiadások.

Mancini kiadta a legendákat 1781. Hartvik legendája megjelent a Bollandisták gyüjteményében aug. 20. alatt; kiadták nálunk Schwandtner I. 414—429. Podhradczky, a pesti kéziratból, Érdy, Endlicher. Külföldön Wattenbach, nem minden kéziratot használva fel, Pertz gyüjteményében, mint a legendák függelékét. XI. 224—241.

[1] Ipolyi Arnold, a magyar műtörténelmi emlékek tanulmánya.

Az első magyar király élete három külön szerkesztésben maradt reánk: az u. n. kisebb és nagyobb legendában és Hartvik legendájában. Mielőtt a bennök foglalt anyag birálatába bocsátkoznánk, szükséges meghatározni e három szerkesztésnek egymáshoz való viszonyát, különösen pedig azt: melyik legendát kell a legeredetibb feljegyzésekhez legközelebb állónak tartanunk.

Azon kérdést, valljon Hartvik compilálta-e a két legendát vagy viszont, Kerékgyártó még nem tartja eldönthetőnek.[1] Wattenbach hajlandó a kis legendát régibbnek tartani, mint a nagyot, Hartvikot pedig a nagy legenda plagiatorának tartja, ha csak maga nem készitette azt is.[2]

Először is kiemeljük, hogy a kis legenda irója maga is elismeri, hogy egykoruaktól vette az anyagot és hogy műve az autentikus irókénál rövidebb.[3] Azt hiszem, középkori iró ennél pontosabban nem ismerheti el, hogy müve nem eredeti. Wattenbach azon feltétele, hogy a kis legenda a régibb,[4] ezáltal hamisnak bizonyul. Egyuttal történetünkre azon nyeremény hárul, hogy nem a rövid legenda tényeit kell hiteleseknek elfogadnia, hanem forrásaiét.

Azt hiszem, kétségbe vonhatatlan, hogy e forrást a nagyobb legendák képezték. Először is, nagyon csekély azon tények száma, melyeket csak a kis legenda őrzött meg.[5] Ebből pedig nem magyarázhatjuk ki a nagyobb legendák bő tartalmát.

Most tehát a kérdés leginkább a körül forog, valljon Hartvik müve az eredeti-e, melyből a kicsiny és a nagy legenda meritett, vagy ő vonta-e össze a két müvet. E célból szükséges szemügyre venni azon hireket, melyek csak Hartviknál találhatók. — Ha bebizonyithatjuk, hogy ezek későbbi hozzátételek, belátjuk, hogy

[1] M. Müvelődés tört. II. 49. l.

[2] A legendák kiadásában Pertz Scr. XI. 225. és Wattenbach D. Gesch. II. 159. Hartwich — hat beide Legenden mit einander verbunden, ein arger Plagiator, wenn nicht vielleicht er selbst der Verfasser jener grösseren Legende gewesen ist, mit welcher er die kleinere verschmolz.

[3] Legenda minor ed. Wattenb. Pertz XI. 226. Vitam et actus fideli et veraci relatione tunc viventum accepimus. — Licet *autenticas* librorum scripturas revolvatis, haec *breviora* legite.

[4] I. h. Die kleinere ist die einfachere und hat ein ursprünglicheres Ansehen.

[5] Összeállitotta Kerékgyártó i. m. 48. l.

Hartvik a két legenda kiirója, ha nem, őt kell a két legenda közös forrásául tekintenünk. Mindenesetre eredeti az ajánlás, melyben Hartvik püspök (valószinüleg regensburgi) Kálmán királynak ajánlja fel müvét. Ez határozza meg a szerkesztés idejét is, melyet 1106. és 1114. közé kell helyezni.[6]

Sok mondat, mely Hartviknál található, a többi legendában pedig nem, tisztán stilaris bővitésnek tekinthető vagy a régibb szöveg felcicomázott átirásának.[7] Más sablónszerü csudának,[8] melynek csak egyházi jelentősége van. Különösen két viszony van, melyet Hartvik egyedül emlit a legendák közül: a kalocsai érsekséget és a római pápához koronáért küldött követség történetét.

A kalocsai érsekség mind azon helyen, hol Hartvik pesti kéziratában előfordul, egynek kivételével, más, későbbi kéz által van a szövegbe szurva.[9] Minthogy pedig ezen textus, bár a legrégibb, mely reánk maradt, csak másolat, ebből az eredetire nem lehet teljes biztossággal következtetni, bár némi valószinüség van arra nézve, hogy ama helyeket, melyek a kalocsai érsekségnek mintegy egyenjoguságát bizonyitanák az esztergomival épen e kézirat megirása idejében, 1200. körül interpolálták, a midőn éles harc folyt a két főegyház közt. A kalocsai érsekség emlitése azonban magában véve nem bizonyitaná, hogy Hartvik rosszul volt értesülve. Bizonyos ugyanis, hogy már 1050-ben *érsek* volt a kalocsai főpap.[10]

[6] L. Podhradczky. Vita S. Steph. XIV.

[7] E helyek. 1. fej. Unius patris — diffusum est — quod qualiter — végig. 2. fej. — Ea siquidem — depopulabatur. 4. fej. et per suos 6. Qualiter subjectum — minime posse. 7. In tantum — végig. 10. Tam videlicet — idoneum presulem. 14. Quam plures exhibent sed ex his unus. stb.

[8] Ilyen István Martyr megjelenése István anyjánál (4. fej.) és a sátor felemelkedése, mig imádkozott (16. fej.) A 23. fej.-ben foglalt csuda a muzeum kéziratában külön pergamentdarabon van hozzátoldva.

[9] Emlitve van Asztrik mint kalocsai érsek a 8. fejezetben és cseréje Sebestyén esztergomi érsekkel a 14. fejezetben.

[10] Translatio S. Gerardi. Pertz Scr. IV. 509. 1050 okt. 20. Quin etiam Georgius Colocinensis *archiepiscopus* de Ungaria advenerat, quem civium legatio et apostolicae benedictionis cupido a longinquis ibi partibus advexerat (Toulba, Lotharingiába). Az érsek e szerint Endre királyunk követe volt IX. Leo pápánál, ki ekkor Toulban tartózkodott, hogy közvetitse a békét III. Henrikkel.

A pápánál járó követség, mely ott a lengyel követség elől nyerte el külön isteni kinyilatkoztatás közbenjárása által a koronát, szerzőnkön kivül különösen a lengyel iróknál fordul elő. Elbeszéli azt a magyar-lengyel krónika,[11] továbbá a camenzi,[12] sziléziai,[13] krakói[14] és a nagy lengyel[15] évkönyvek, végre a szent-kereszti zárda évkönyvei.[16] Ezen értesitések egész alkata mutatja, hogy nem eredetiek, forrásuk pedig csak a magyar életrajz lehetett, mert a magyar ügyre és nem a lengyel követségre helyezik a fősulyt. Igy mintegy elismerik a magyarok elsőbbségét nemzetük fölött. Ezt krónista, ha nem használ idegen forrást, népe rovására tenni soha sem fogja. E követséget nem lehet egészen mondainak tekinteni; teljesen hiteles egykoru forrás bizonyitja, hogy Boleszláv lengyel király épen 1000. körül törekedett koronára.[17] Különben is annyira megfelel ama kor politikai viszonyainak, hogy igen nagy belső valószinüséggel bir.[18] Ezen ok sem elegendő tehát arra, hogy Hartvikot a legendák későbbi interpolatorának tartsuk. Van még egy független tudósitása: a fehérvári székes egyház jogairól. Ez oly részletes és pontos, hogy autenticitásában kételkedni alig lehet. E tudósitást leginkább a hely szinén szerezhette. — Maga textusa teszi valószinüvé, hogy ott járt.[19] Igy legalább egy helyen van alapos okunk következtetni, hogy a legenda őt követte és röviditette.

Nekünk van már független tudományos életünk, és mégis mily kevés azon könyv, mely minden külső októl önállóan születik meg. Ezen ok szent életnél egy volt: a szent holttestének

[11] Kiadta Endlicher Mon. 70. l. Pilat. Mon. Pol. I. 487.

[12] Mon. Germ. XIX. 581. Mon. Pol. II. 776.

[13] Mon. Germ. XIX. 537.

[14] Annal capituli cracoviensis Mon. Germ. XIX. 586. Mon. Pol. II. 779.

[15] Mon. Germ. XIX. 616. Mon. Pol. II. 824.

[16] Mon. Germ. XIX. 677.

[17] Petri Damiani. Vita S. Romualdi. 28. fej. Petz Mon. IV. 851. Cosmasis emliti az 1004. évben.

[18] Horváth Mihály, Kereszténység első százada Magyarországon 144. l. azt hiszi, Boleszláv követsége szinte 1000-ben járt Rómában. Azon véleményének, hogy Hartvik e jelentést lengyel forrásból vette, és kicifrázta, ellenmond e hirnek egészen magyar tendentiája, melyet csak a kétségtelenül későbbi lengyel magyar krónika bővitett ki.

[19] 12. fej. 175. l. Qui *vidit* basilicam grandem, testimonium perhibet verbis nostris.

ünnepélyes felemelése és az ezen alkalommal történő csodák. Szent életet e nélkül képzelni sem lehet. Már pedig az u. n. nagyobb krónika nem ér még Sz.-István haláláig sem. Ha ehhez hozzávetjük, hogy a mölki codexben egymás mellett, megszakadás nélkül van közölve a két legenda, nagyon könnyü a következtetés, hogy a nagy legenda is kivonat Hartvik müvéből. Erről pedig azt kell hinnünk, hogy eredeti alakjában még Sz.-László idejében készült.

Igy az eddig felvett szerkesztési rendet egészen felforgatva látjuk. Az kétségtelen, hogy a legenda minor nem eredeti munka. Ne tartsuk mi se jobbnak mint a minőnek adja magát. A legenda major csak néhány pontban nyujt kevesebbet, mint Hartvik és ezen pontok közül csak egy, a kalocsai érsekségre vonatkozó látszik későbbi hozzátételnek. Lényeges ok nem áll annak ellenében, hogy a Hartviknál levő legendát tartsuk az eredetinek.

Az egyetlen, mi ennek ellenében áll, az, hogy mint már említettük, több mondatot látunk Hartviknál, mely csak phrasis és ékités. A középkori legendairás minden törvénye szerint ezeket későbbi toldásnak kell tartanunk. Azonban ez is legfőlebb azt bizonyitja, hogy Hartvik legendáját nem birjuk eredeti alakjában. Erről még jobban meggyőződünk, ha a legrégibb kéziratot, a budapesti muzeumit szemügyre veszszük. Ez másolat.[20] A leiró nem tartja magát szorosan az előtte fekvő szöveghez.[21] Azonkivül azt látjuk, hogy több helyen ugyan azon kéz, de más tintával bejegyzett egyes mondatokat.[22] Különösen fontos, hogy azon mondat után: hogy István az esztergomi érsekséget rendelte az ország egyházai közt elsőnek és élére Astrikot rendelte, be van szurva, hogy Astrikot a kalocsai püspökség fejévé tette. Ez tehát interpolatio és ugyanaz, ki ezt tette, tehette be a többit is, mi Kalocsára vonatkozik. Ama készer leirt helyen csak egyszer találjuk meg e mondatot: ubi sanctus Martinus cum adhuc in Pannonia degeret, orationis tibi locum assignaverat», mi szinte kétségtelenül interpolatio. A legendákban

[20] A kézirat 43. lapján másodszor is le van irva a mondat: Pannonia beati pontificis Martini — opus sui reservans. Ezt onnan magyarázhatjuk meg, hogy a másoló kétszer kezdette ugyanazon lapot, mi gyakori eset.

[21] Az előbbi jegyzetben emlitett hely is nyujt több különbséget.

[22] Astricum pontificalis dignitatis infula decoratum electione canonica sublimavit — a margora van irva: et Colocensi episcopatui perfecit — mi kétségtelenül későbbi.

hiányzik egy mondat, mely Hartviknál található és a későbbi Imre legendából vétetett. Két hely összehasonlitása bizonyitja, hogy Imre legendája a forrás, melynek szerzője magát fültanunak mondja.[23] Különösen pedig egy helyen tünik ki, hogy a pesti példány interpolált. A 23. fejezetben, midőn a szent király sirján történt csudák soroltatnak elő, emlittetik, hogy a gyógyulásért ide tódulók nagy kőhalmokat emeltek hálából, melyek még sokkal később is meg voltak, továbbá, hogy egy asszony egyetlen megholt fia a sirboltan uj életre kelt. E hely ugy kezdődik: His *inserendum* videtur, mi már magában véve is azt bizonyitja, hogy ez toldás, és az iró előtt többféle adat volt, melyből szerkesztett. Ez kétségbe vonhatatlanná válik az által, hogy ama hely nincs a szövegben, hanem valóban be van illesztve, inserálva külön lapon.

Látjuk tehát, hogy Hartvik legrégibb megmaradt kézirata másolat, másrészt pedig bizonyos, hogy sok toldás is van benne. Semmi sem áll annak ellenében, hogy azt higyjük, hogy a legenda eredeti szerkezetében a mai volt, ha eme hozzátételeket, melyeket nagyrészt kimutathatunk, levonjuk belőle. Ebből készült a kisebb és a nagyobb legenda. Az előbbi azt vette át, mit az utóbbi meghagyott. Azért is a legbővebbet kell hinnünk az eredetinek, mert a kis legenda, mely mint tudjuk, kivonat, nem merithetett a nagyból, melynek tartalma egészen különböző. Ezen legendát valószinüen a pesti kézirat másolója bővitette több phrasissal és a kalocsai érsekség elsőbbségére vonatkozó helyekkel.

Még csak azt kell megmagyaráznunk, miért nem találjuk a fehérvári egyházra és a római követségre vonatkozó hirt a többi legendában. Nem csalódunk tán, ha ezeket praktikus célból, felolvasások miatt keletkezetteknek tartjuk. Az egyik kézirat (Bécs 832) ezen rendeltetését világosan mutatja is. E célból rövid, ugy szólva

[23] 18. fej. Imre halála. Cuius animam ipsa transitus sui hora cuidam episcopo grecorum sancte conversationis viro revelatum est, deferri per angelos ad celi palacia. Imre legendájában (7. fej.) Nec hoc pretereundum puto, quod aliquando Constantinopolin, cum Almo duce commoranti, quidam religiosus canonicus Cesariensis ecclesie, ad grecorum imperatorem missus narravit, se in gestis sancti Euseby legisse, quod eadem hora qua beatus Hemericus dissolutus est, sanctus Eusebius Cesaree Palestine metropolitanus, cum in processione una cum clero et populo incederet, sonum angelice dulcedinis in excelso audivit, apertisque oculis cordis animam beati Hamerici filii sancti stephani primi regis Pannonie sursum transferri perspexit.

csattanós fejezetekre volt szükség. Intézkedések festése nem felelhetett meg a célnak, sem a politikai élü és hosszadalmas korona nyerés története, bár mennyire szép is az angyal megjelenése, hogy a pápát István részére hajlitsa. Későbbi hozzátételnek pedig azért nem mondhatjuk, mert a követség egyik főcélja szerinte az esztergomi metropolita elismerése volt, mit a kalocsai félen álló interpolator bizonyára nem sző vala közbe. [24]

Igy legendánk genealogiája következőkép alakul meg:

Hartvik legendája

Nagy legenda | Kis legenda

Interpolálva a kalocsai vonatkozásokkal a 12. sz. vége felé.

A mi legendánk stilusát illeti, az méltóan foglal helyet a legjobban szerkesztettek között. Nemcsak Istvánt a szentet, Istvánt, a királyt is festi. Midőn háboru fenyegeti, Mária oltalmába ajánlja országát és kéri, védje meg a kereszténység e zsenge plántálását, hanem a mellett nem feledkezik meg arról sem, hogy a püspökök és főurak tanácsát meghallgatva, a haza védelmére egész Magyarország fegyvereseit összehivja.[25] Ifjusága óta szigoru és komoly erkölcsü, alig látta valaki őt nevetni.[26] Gazdag a legenda fontos részletekben hazánk beltörténetére vonatkozólag. Koppány lázadását bőven beszéli el, és itt krónikánk forrásait képezi. Valószinüleg belőle vették krónikáink, hogy Sz.-István behivta a külföldi lovagokat, mit aztán kibővitettek. Müvelődés történeti tekintetben kiválóan fontos a szent király nagy épitkezéseinek elsorolása, Fejérvárott. A mit a Konrád császár által inditott háboruról ir, teljeses megfelel az egykori és hiteles Wipo tudósitásainak.[27] Több helyen egyenes vonatkozás van benne Sz.-István törvényeire.[28] Mindenekelőtt pedig, bár valószinüleg külföldi ember irta, a magyar viszonyok

[24] Quo (successor S. Petri) — Strigoniensem ecclesiam in metropolim sue subscriptionis auctoritate sanciret.

[25] 15. fej. 180. l. Endl.

[26] 19. fej. 184. l.

[27] Vata Chonradi Imp. Pertz. XI. 221.

[28] Különösen 10. fej. 17. fej. Imréhez intézett intés kivonata. 18., mely szóról szóra egyez az Imre legenda 1. fejezetével. A kis legenda egy mondata. 6. fej. megfelel a törvénynek, mely minden 10 falunak egy egyház fölállitását szabja elő.

pontos megszemléléséről tanuskodik minden sora. Látjuk belőle a nemzetet, melynek egy része ellenállott Sz.-István téritésének, legnagyobb nemzeti ünnep gyanánt ülni meg testének felemelését, mely országának a mennynek uránál oly hathatós pártfogót biztosit. A kor naiv felfogásánál fogva e pártfogás közvetlen kifezést nyer azonnal. Az emberek testi nyomoruságán segit a szent; a legközvetlenebbül érintő bajnál érzik leginkább magasabb közbenjárás szükségét és veszik azt igénybe. Mindnyájan tudjuk, hogy legendát és különösen csodatételeit más mértékkel kell mérni, mint más történeti forrást. Azt lehet általában mondani róluk, hogy az, mit mellékesen érintenek, legfontosabb, és ha nem tünik elő benne bizonyos tendentia, a legmegbizhatóbb is. Egyet azonban kétségtelenné tesznek e csodák és imádságok: hogy István müködése nem veszett kárba, hogy Pannonia, mely előbb a pogányság csuf szokásaival vala bemocskolva, legkeresztényebb királya, István intésére és kitünő érdemei által a hit erényében és az isteni tisztelet gyakorlásában már előre haladt. [9]

SZ.-IMRE ÉLETE.

1. *Kéziratok:* Bécs 15. sz. 3662. Reini 13. sz.-beli, Hartvik folytatása még nincs kiadva.

2. *Kiadások:* Endlicher Mon. 193—201. Forditotta Szabó Károly. Schwandtner I. 429—432.

«Roppant gazdaságnak örvendő gyermek vagy, minden gyönyörüségben nevelkedtél, nem ismered annyi munka elvégzését és különféle nép bejárását, mivel én majdnem egész életemet töltöttem».[1] Igy szól a küzdelmekben és szellemi és világi diadalokban megőszült szent király fiához, azon intésben, melyben elő irja, hogyan viselje gondját népének, ha valaha uralkodni fog. Nem viselt Imre földi koronát, hanem erényei jutalmául megnyerte az égit: az egyház őt Istvánnal együtt szentjei közé vette fel.

Emlékét egy életrajz őrzi meg, melyben a személy ugy szólva elmosódik és csak a *szenvedő* keresztény erényei állanak előttük, A 11. sz.-ban egész Európát elárasztó nagy mystikus mozga-

[9] Imre legendája II. ford. Szabó Károly. 40. l.

[1] S. Stephanus. De Morum institutione ad Emericum Ducem.

lom, mely Clunyből indulva ki, csakhamar uj irányokba terelte VII. Gergely hatalmas keze alatt az emberiség történeteit, nem szoritkozott a zárdák és remeteségek lakóira, hanem a legmasabb körökre is elhatott. Az önmagával meghasonlott ember teljes tétlenségben, az Istennel való folytonos érintkezésben, teste lelke sanyargatásában talált csak üdvöt és nyugalmat. III. Ottó császári koronáját betéve, Sz.-Nilus zárdájában vezeklett heteken át. A leghatalmasabb császár, III. Henrik egyúttal a bűnbánó kereszténység önmagát legjobban kinzó vezeklője volt. Imre, István király fia nem tünt ki sem hadban, sem politikában, Istent nem tettel, karddal, hanem imájával, szüzességével szolgálta.

Igy, a mi történeti tényt ezen életrajzból tanulunk, az nem az életrajzban magában áll, mely a Sz.-István legendája által nyujtott anyagot semmivel sem növeli, hanem abban, mi az irónak saját, korára vonatkozó nézeteit vagy egész müveltségét festi. Szerinte Pannonia csak minap vált kereszténynyé teljesen. Kora onnan határozható meg, hogy egykor Álmos herceggel Konstantinápolyban járt. Itt hallotta az Imre halálára vonatkozó csodát.[2] Ezen tartózkodást illetőleg elfogadható Kerékgyártó véleménye, hogy az 1109-be esett.[3] Imre herczegről elbeszéli azon csodát, hogy a pannonhegyi szerzeteseknek több vagy kevesebb csókot adott, a szerint, a mint látta, hogy önmegtartóztatók, vagy nem.[4] Ez egyenes vonatkozás László törvényére,[5] mely szerint a szerzetesek a klastromba várják be a király csókját és járuljanak hozzá a templomban.

Igen nevezetes, noha természetesen a szent életből folyó, azon nagy érték, melyek irónk a szüzi életnek tulajdonit. Összefüggésben áll vele a boldogságos szűz iránt való tisztelet, mely e legendát épen ugy áthatja, mint a Hartvikét.[6] Azt hiszem, vonatkozás ez a

[2] Id. h. Wattenbach megjegyzi, hogy nehéz meghatározni, mi bámulatosabb, Graeci falsitas, aut Hungari credulitas.

[3] M. Müvelődés tört. 50.

[4] Legenda. 3. fej. 195. l.

[5] S. Lad. Decr. I. 36. Si contigerit regi aut episcopo ad quamlibet abbaciam venire, abbates vel monachi, regis, vel episcopi osculum in ecclesia non accedant, sed egressi in claustrum, ordinatim stantes, regis vel episcopi osculum praestolentur. Endlicher kiadása a textustól nagyon eltér. Egyáltalában a törvények kiadása ép oly gyarló, mint az iróké.

[6] Legenda. 6. 198. l.

coelibatusra, melynek keresztülvitele hazánkban ugy mint a többi Európában igen sok akadályba ütközött. Azt azonban szerzőnk is belátja, hogy királyi családnak szüksége van örökösre, ugy mint Hartvik is ezzel mintegy menti István házasságát.[7] Ezen örökös pedig mindkét ágon királyi vérből származik.[8] A 11. sz.-ban még Európaszerte nem igen törődtek mésalliance-okkal vagy törvénytelen gyermekekkel. A római császárok és francia királyok egyszerü grófnőket vettek nőül, Hóditó Vilmos, Angolország e hatalmas királya, törvénytelen gyermek volt. E körülmények közt nemcsak a családi érzésnek, hanem a nemzetségi büszkeségnek is nagy kifejlettségére mutat őseinknél, hogy iróink erre sulyt helyeznek. Mert ha nem csalódunk, ugyanazon szempont vezeti régi krónikánk iróját, midőn tiltakozik azon feltevés ellen, mintha Endre, Béla és Levente Vazul törvénytelen gyermekei volnának egy Tatun leánytól.[9]

Ily csekély értesitésekből kell összeállitanunk a régi korszakok képét. Hiába, az iró első sorban mindig korának ir, azt karolja fel, mi ennek legjobban megfelel, mi legjobban érdekli. Nekünk már más az érdekünk, mint örökké egyforma imák, csodák és vezeklések felől hallani, noha ezek ismerete nélkül félszeg volna felfogásunk azon hivő századok felöl.

SZ.-GELLÉRT.

1. *Kéziratok:* Bécs 3662. sz. 15. sz.-beli. Wion egy velencei kéziratból adta ki, de erről a Bollandisták kimutatták, hogy hamisitott. Ők Corssendonck-féle kéziratok használtak.

2. *Kiadások:* Wion, Velence 1597. Bolland gyüjt. septemb. 25. 713. ed. Stilting. Batthiany Ignác. Hist. episc. Chanadens. Endlicher Mon. 205—234.

A *lectiók* kézirata Esztergomban. Minden utánjárásom dacára nem használhattam. Kiadás Krakó 1510. Ezt magam nem láttam. Surius Vitae

[7] Precipue causa sobolis propagande Gislam — sibi in matrimonium sociavit. Hartvik 10. fej. 174.

[8] Legenda 6. fej. 197. Interea cum ex paterna disposicione virgo nobilis utpote orta de regali prosapia, beato Hemerico desponsata esset et adducta, ut ex utraque regali linea regia posteritas in posterum succederet.

[9] Kézainál ed. Endl. Mon. 114. Turóci ed. Schwandtner 108. II. 42. fej.

Prob. Sanct. Colon. VI. k. Mabillon Acta SS. Ord. Ben. VI. I. A Bollandista kiadás középen áll a lectiók és a bécsi kézirat szövege közt. Endlicher 202—204.

Egy más életiratban majdnem példátlan módon egyesülnek a legtanulságosabb értesitések világi ügyek felől a legpraegnansabb egyházi nézetekkel és egy vallása ügyéért élő és érte vértanu halált szenvedő kiváló férfiu személyes élettörténetével. Sz.-Gellért legendája mindannyi közt irodalmunkban leginkább távozik el a legendák rendes sablónjától, legtöbb tényleges detailt foglal magában. A régibb legendák közül Sz. Severinusé, az ujabbak közt Sz.-Romuald élete Damianustól hasonlithatók hozzá leginkább. Hazai kútfőink birálatában egyik főpontnak tekintem, mennyi hitelességet kell e münek tulajdonitanunk.

Iróink rendesen 11. sz.-beli irónak tartják a legenda szerzőjét.[1] A külföldi irók 14. sz.-beli münek tartják sok tévedéssel és az eredeti anyagot körül szövő sok interpolatióval.[2] Az első vélemény leginkább arra támaszkodhatik, hogy a legenda rendkivül gazdag részletekben és egészen a 11. század felfogásának bélyegét viseli magán. A másiknak fő érvei, hogy a bécsi kéziratban 1381-diki esemény fordul elő, hogy benne keresztes hadjárat emlittetik, hogy a Rosaciumi klastrom csak a 14. sz.-ban lett nevezetessé. Jellemző, hogy Rosacium neve, mint látni fogjuk, nem is áll a legendában. Ez pedig Büdinger egyik legerősebb érve.

Bizonyosságra juthatunk itt. Legendánknak viszonya hazai krónikáinkhoz szolgálhat megcáfolhatatlan alapul. Legendánk mai alakjában is szolgálhat alapul, de azt is bebizonyithatjuk, hogy mai alakja nem az eredeti.

Reménylem, munkám folyamában sikerül kimutathatnom, hogy nagy nemzeti krónikánk, a maitól nem nagyon eltérő alakban meg volt már a 13. sz. első felében is. De elég a jelenlegi alapból kiindulnunk. Azt hiszem, sem Büdinger sem Wattenbach nem fogják kétségbe vonni, hogy a képes krónikát 1358-ban irták le, tehát régibb kézirat, mint Gellérté és igy még a pergamentum auctoritása is, — melyre pedig a «Monumanta Germaniae» munka-

[1] Különösen Katona Hist. Crit. I. 355. Kerékgyártó M. Müvel. II. 52.

[2] Büdinger Oesterr. Gesch. I. 424. 425. 2. jegy. Wattenbach D. Gesch. II. 158.

társai oly nagy sulyt fektetnek — mellettünk lesz, ha bebizonyithatjuk, hogy a krónika felhasználta a legendát és nem viszont.

E felhasználást, mint magától érthető dolgot tették fel eddig iróink.[3] Okokat e mellett nem igen hoztak fel, pedig a két szöveg igen közeli rokonsága ezt megkövetelte volna.

A képes krónika 47-dik fejezete[4] majdnem szóról-szóra megegyez Gellért vértanuságának elbeszélésénél a legenda 19. és 20. fejezetével.[5] Lássuk az eltéréseket; mint a természetrajzban, ugy a kútfőbirálásnál is a közös főből hajtó varietasok tanulmánya vezet célhoz. Az összehasonlitás következő eredményekre vezet.

A krónika Gellért életét illetőleg egyetlen adatot sem nyujt, mely a legendában elő nem fordul. A mellék események elbeszélése ellenben sokkal körülményesebb. A szent halála után hoz reá vonatkozó olyan adatot is, mely a legendában nem áll. Szerinte azon helyen, hol Sz.-Gellért vértanu halált szenvedett, *most* tiszteletére épült egyház látszik.[6] Valjon nem veszi-e át a legenda iró ezen adatot, ha előtte van a krónika?

A csanádi vérengzést is elbeszélik krónikáink úgy mint legendánk. Viszonyuk oly érdekes és tanuságos, hogy az illető sorokat egészen ide iktatom.

Legenda.	**Kézai 112. l.**	**Képes krónika.** c. XLV.	**Muglen.** c. XXIV.
C. 17. Alba comes palacivi *sanctis quadragesime diebus* honestissimos quosque sui consilii viros fustibus et palis velut jumenta seu bruta animalia ausus est interficere.	Alba-viros *quinquaginta* consiliandi causa in unam domum arcavit, quibus in eadem inclusis crimen non confessos nec convictos legibus caput fecit detruncari.	Cum enim rex *Quadragesimam* Chanadini celebraret in eadem *Quadragesima* circiter *quinquaginta* viros nobiles sub praetextu consiliandi in quadam domo conclusit et ab armatis militibus fecit eos obtruncari nec contritos nec confessos.	Darnach in einer Vasten beschied er *virtzig* Edling an ein stat in ein haus. Das er mit denselben sein rat haben wollte. Do sant der König Aba leut und sein ritterschaft und liess sie enthaubten an alle beicht.

Kézainál nem találunk időhatározást, a többi az eseményt bőjtbe teszi. A legenda nem ad számot, a többi 50 áldozatot,

[3] Különösen Kerékgyártó i. m. 52—54.

[4] Ed. Toldy. XLVI—XLIX.

[5] Ed. Endlicher Mon. 227—230.

[6] Nunc in eodem loco, ubi contritum est caput ejus, in honorem beati Gerhardi martyris ecclesia sub monte apparet fabricata. Ed Toldy XLVIII.

Muglen 40-et mond. A többi nem határozza meg a helyet, a képes krónika Csanádra helyezi. Végre a *világi* krónisták kiemelik, hogy gyónás nélkül haltak meg, az *egyházi legendairó* ezt nem emliti.

Ebből mi következik? Azt föltenni, hogy egy életiró, hősét illető ily nevezetes eseményt ne irjon ki teljesen, egész tendentiájával az előtte fekvő kútfőből, ellenmondana a józan kritika minden törvényének. Tehát a legenda itt világosan az eredeti. Mást is látunk belőle. A képes krónikát a hely meghatározására csakis a pragmatikus okoskodás birhatta, mely a legendából következik. Csanádi püspök rótta meg a királyt, legegyszerübb oda tenni a véres tett szinhelyét is. Még egy más észrevételünk is van. Nem csalódunk tán, ha állitjuk, hogy a krónikák száma a 40, illetőleg 50, a böjt latin nevéből is irásjegyéből, XL. fejlődött. Az Annales Altahenses, melyek ez eseményeket illetőleg krónikánk egyik forrását képezik, számot nem adnak. — A quadragesimából lett 40, majd 50, a képes krónika pedig, mely egyaránt használta a legendát és a régi krónikát, összefüzte őket.

Igaz, a krónika nem nevez itt forrást, pedig Istvánt és Imrét illetőleg hivatkozik a legendákra. De hihetjük-e, hogy maga szántából és munkájából fog egy aránylag rövid krónika szerkesztője annyi helyet és időt szentelni egy püspök életének, ha kész, szép forrás nincs előtte? A többi különbség a krónika és a legenda közt is állitásunk mellett szól. A krónikák megnevezik azon monostort, melybe Gellért jeruzsálemi utjában betért (Rosacium). A legenda nem mond nevet. A krónika csak legendánkat értheti, midőn állitja, hogy vannak, kik Endrét, Bélát és Leventét Vazul gyermekeinek mondják.[7] Ezt az emlékirat nem vehette a krónikából. Nem vette át a krónika a szent élete első szakának körülményes történetét, holttestének csodáit és a tisztán személyét érdeklő körülményeket. Ezek pedig, mint látni fogjuk, nagy részt a régiség jeleit viselik magukon.

Azt hiszem, ezen adatok döntőleg bizonyitják, hogy *a legenda forrása a krónikának és* nem megforditva. *Ezzel azt is láttuk, hogy az 1381-ben irt* példány *nem lehet az eredeti. Ezek után pedig, ha*

[7] Kép. Krón. ed. Toldy. 49. XLIX. Tradunt quidam ipsos tres fratres, filios fuisse Vazul ducis. — Legenda. 19. fel. Ungari miserunt nuncios post filios Wazul: Endre, Béla et Leventhe.

nincs más belső ok, nem áll semmi utjában annak, hogy legendánk szerkesztését Sz.-László király és Lőrinc püspök idejére ne tegyük, midőn a szentté avatás történt. A Bollandista kiadás, mely némileg az eredeti régi szöveg kivonatának tekinthető, nem is nevezi még Lászlót szentnek.

Ily közel egykoruságra mutat a munka egész tartalma. Legnagyobb sulyt a 9. és 11—14. fejezetekre fektetek. Ily közvetlen szemlélettel csak kortárs irhatja le a magyarság fokozatos térítésének történetét. Részletekben van hiba,[8] hanem azért az iskolázásnak, a könyvirásnak, a papi nevelésnek, a káptalan alapitásnak minden belső vonása oly jellemző és életteljes, hogy abban alig lehet találni gyanust. — A püspök első beszédét az egész nép előtt tolmács segitségével tartja. A Bakony magányában hét éven át imádkozva és bőjtölve sem feledkezik meg az irodalmi munkásságról. Midőn székhelyét elfoglalja: «jöttek a nemesek és nem nemesek, gazdagok és szegények, kérve a háromság nevében a keresztvizet. Ezeket ő mint fiait fogadta és asztalához meghivta. Sokat a király ispánjai vezettek oda, ezeket Keresztelő Sz.-János kolostorában keresztelték meg. A nép sokasága az ajtónál állott a temetőben, magukkal vitték eleségüket és a keresztelőknek nem volt nyugtuk, csak éjjel, és nagy volt munkájuk». Azon elbeszélés, hogy a bűnös, az ispán törvényszéke elől a monostorba menekült, melynek élethossziglan szolgája lett, egészséges humorja és egészen saját élményen alapuló szinezete folytán egy sorban áll a sz.-galleni Ekkehardok legsikerültebb iskolai reminiscentiáival.[9]

Heten vannak e szerzetesek közt a magyar nyelv ügyes tolmácsai. Ezek lassankint hatottak. Harmincan jöttek a püspökhöz, hogy fiaikat neveltesse papoknak. Iskolát rendeznek; Valter mester alatt a növendékek szépen haladnak a musikában és

[8] A püspök segédei közt egyházmegyéjének szervezésében bakonybéli és váradi szerzetesek is emlittetnek. Bakonybélt 1037-ben alapitotta Sz.-István, hogy Váradon volt e már ekkor kolostor, legalább is kétes. — Sz.-Gellért Pécsről Fehérvárra megy a királyhoz, Velencéből indulva ki és mégis azt mondja: «vannak társaim, kik a Dunán lehajóznak velem». 8. fej.

[9] 15. fej. Dicebant ei, bene tibi vulpecula, que laqueum perdicionis evasisti, et cum pelle, qua spoliaberis in foveam introisti. Ex quo factus est risus magnus is populo. Idem vero vinctus datus est monasterio pro pulsatore cunctis diebus vitae suae.

grammatikában. Ezek voltak Sz.-György monostorának első kanonokai. «A püspök legfőbb gonddal ápolta őket, mert nem voltak idegenek, hanem bennszülöttek, hogy általuk Isten egyháza dicsőbben magasztaltassék fel».[10] Isten vallása ne legyen idegen ültetvény e földön, mely az első hivatott plántálók elvesztével elcsenevész; verjen az a pogány lelkekben mély gyökeret. A kereszténység csak az által, hogy a magyarsághoz simult, hogy nemzetivé lett, birt oly nagy befolyást nyerni; ha nemzetellenesen lépett fel, mint Péter és Endre korábau, kész volt ellene a boszuló visszahatás. Még másutt is mutatja Gellért, mennyire együtt érez ő e néppel, melynek keblében hazáját találta és melyet a szeretet igéjére tanitott. Azon hires helyet értem, hol az életiró elbeszéli, a mint Valter a püspökkel utközben egy városban meghálván isten embere éjjel a szolgáló magyar énekét hallja. A püspök azon valódi magas humanitástól átlengett szava; «boldog ez a nő, mely más szolgálatában ily szivesen végzi kötelességét vigan, mormogás nélkül», bizonyitja, hogy oly férfiu volt, ki a nemzetnek nyelvében, dalaiban örömet találta.[11] Nem tartozott azon szükkeblü egyházfiak iskolájához, kik ridegen üldöztek mindent, mi nem volt keresztény, és kiknek buzgalma semmisitette meg bizonyára a pogány magyarságnak legtöbb emlékét.

Ehhez járul még a 10. fejezet, mely Istvánnak Achtum elleni háboruját beszéli el. Ha valami irományról lehet mondani, hogy korának jellemét viseli magán, bizonyára erről áll ez. Achtum Budinban (Viddin) felveszi a görög kereszténységet, de megtartja háremjét. — E korban még csak görög zárda volt ama vidéken, mi mindenesetre közvetlen visszaemlékezésre mutat. Midőn egész regényes módon kimutatja Csanád, hogy ő volt Achtum legyőzője, a király — és Achtum házának feje lett. E hős, az egyházmegye heros eponymosa általában különös fénynyel ragyog és személye körül etymologikus mondakör támad.[12]

[10] Eo quod non essent alienigene sed patriote, quatenus per eos ecclesia dei posset magnificencius exaltari.

[11] Ezen hely szövegezése a bécsi kéziratban és a Bollandistáknál nézetem szerint, magában is kitünteti, hogy emez amannak kivonata, mely a helyhez és személyhez kötött részleteket elhagyva, a *magyar* legendát az *egész* kereszténység oktatására alkalmassá teszi. Valter neve is elmaradt.

[12] Különösen Oroszlános és monostorának keletkezése. E monda nincs meg a Bollandistáknál.

Achtum történetét egy szóval sem emlitik többi emlékeink, csak az Anonymus érinti néhány szóval. Csanád szerinte a király rokona volt, mi bizonyára ferditès.

Általában annyi helyhez kötött traditio folytán,[13] a legendát csanádmegyei paptól, valószinüleg a káptalan tagjától szerkesztettnek hiszszük. Nem valószinü, hogy Valter lett volna az iró, ama kortárs, hanem tán annak valami tanitványa, ki mesterétől hallotta az egyház alapitóját, az első magyar vértanut illető hireket. Igy aránylag jól értesültnek is mondhatjuk. A káptalan viszonyaira nézve mindenesetre kétségbe nem vonható auctoritása. — Az országos ügyeket illetőleg nem oly jól értesült, mint már Csanád távolságából és az István ideje óta mult számos év szerint is következtethetjük.

De nem az egész legenda származik e korból. Egyes részei és mondatai épen annyira mutatnak későbbi eredetet és hazátlanságot, mint a mily korainak és hazai földben gyökerezőnek kell tartanunk az eddig tárgyaltakat. Az 1. fejezetben látjuk a legenda sablónját; a gyermektelen szülők egyetlen, beteges fiukat klastromba adják. A 2. fejezetben a kereszténységet fegyverben látjuk az izlám ellen, mit csak a keresztes háboruk alatt vagy után lehetett irni.[14] Az 5. fejezetben Rasina apát lebeszéli Gellértet a jeruzsálemi utról: Oda nem megy más zárdai szerzetes, mint csavargó. A kereszteseknek ott harcolniok kell.[15] Ez mindenesetre már azon időre mutat, midőn a keresztes zarándokokat kezdetben övező dicsfény nagyon el kezdett halványodni a hivők szemében, mi csak a 13. sz.-ban történt meg. Több más tévedés is van, minő egykoru emberen nem esik meg. Maurus püspökhöz küldi Gellértet, midőn Magyarországba jő, pedig az a pozsonyi évkönyvek szerint

[13] Az emlitetteken kivül a 20. fej. Sz.-Gellért temetése, a szent sirján végzett gyógyitások. (Domina quedam uxor videlicet comitis *Bech*, que fuerat, quondam de uxoribus *Achtum*.) Végre Maurus és Laurencius püspökök emlitése.

[14] Endl. p. 206. Factum est autem, ut ad imperium summi pontificis tota Christianitas cruce domini signata ad sepulcrum domini Jerosolimam se proficisci prepararet.

[15] Nunquam legimus aliquem monachum claustralem pro hujusmodi negocio Jerosolimam quesivisse, exceptis gyrovagis. — Ibi enim cruciferi pugnare tenentur. 209. l.

6 évvel később lett püspökké, mint Gellért.[16] A bakonybéli szerzeteseket és a dunai utakat illető félre értésre már figyelmeztettem. Mindez arra mutat, hogy a legenda jóval Gellért után, valószinüleg a 13. sz.-ban nyerte mai alakját.

Veszt-e ezen tény által legendánk hitelességéből és igy értékéből? — Azon helyek, melyekre utaltunk, magukban véve is egészen értéktelenek, és oly jelentéktelenek az egész mű tiszta aranyához képest, hogy az egész becsét nem igen csökkentik. Interpolatió nélkül pedig ritkán találunk középkori kútfőt. Különösen pedig szent életet. Hány szentnek halála után vagy canonizatiója alkalmával szerkesztett biographiáját dolgozta át később, gyakran századok mulva egyházának valamely pietással eltelt fia.[17] Ezen átdolgozó adhatott hozzá valamit, mi korát elárulta, a benne előforduló évszámot (1047) is ő szurhatta be, de a régi mű lényegét bizonyára nem érintette. Ép oly kevéssé érintette az 1381. leiró.

Végül még azon lectiokról kell megemlékeznünk, melyek egy XIII. sz.-beli breviariumban Gellért élete felől fennmaradtak, és viszonyukat a legendához tisztába hoznunk. Wattenbach őket tekinti a legenda egyedül kimutatható irásbeli forrásának.[18] Mi bizvást vehetjük kivonatnak. Elöször maga felosztásuk, felolvasásra szánt részekre, mutat erre. Továbbá nem is tekintve azt, hogy csak egyetlen önálló adata van, a legenda nála sokkal gazdagabb és legalább is oly autenticus. Még oly jelentéktelen dologról is megemlékezik, mint egy örökösen égő tömjénező felállitásáról a Marosi főegyházban. Ezt más, mint kiiró, nem tehette oly rövid műnél, mint a lectiok.[19] Végre meg van benne a vértanu utolsó mondása, mely a krónikáknál nem található : uram bocsáss meg nekik, mert

[16] Chronicon Posoniense, Annales Veteres Hungarici cím alatt. Pertz Mon. Germ. XIX. 1030. Gerardus episcopus ordinatur. 1036. Maurus episcopus est effectus.

[17] Hogy többet ne emlitsünk, Adehard, Altmann, Ansgar, Bonifácius, Emmeram, Gallus, Hartmann, N. Károly, Lantpert, Magnus, Bambergi Ottó, Ulrich és Vencel szentek életét dolgozták át, több mint egy századdal első megirásuk után.

[18] J. h. 158. l.

[19] A különálló adat az, hogy Maurus Gellérttel együtt volt a Bakony magányában. Ugy látszik, itt a lectió eredetibb, mert midőn Gellért bejött, Mór még nem volt püspök.

nem tudják, mit cselekszenek. A bollandistáknál levő kézirat első fele egészen megfelel a lectióknak, csak egyes phrasisokkal gazdagabb. A canonisatio történetét ugy látszik eredetiségében őrizte meg.

Mindig nehéz, lelkesült életirónál soronként kimutatni, jogosan tulajdonitja-e épen hősének a működési körében elért eredményeket, vagy nem. Sokszorosan bajos ez szent életének irójánál.

A történet, ha az emberek emlékezetében tért foglal, mindinkább érinti a mythologia határait. A személyiségek ridegebbekké válnak, mind inkább közelednek egy könnyen felfogható eszményképhez; a mellékes körülményeket, a szülő okokat elfeledik vagy mellőzik. Csak igy tehet az iró eleget a képzelődés követeléseinek is. De valóban, a legendában rajzolt kép szerint oly nagynak, oly egésznek tünik fel Gellért egész működése, melyet vértanu halál pecsételt be, hogy már ezen egy személyiség is, melylyel hazai történetünket a legenda megadományozta, állandó hálánkat biztositja az irónak ugy mint átdolgozójának, kinek ez emlék fennmaradását köszönhetjük.[20]

SZENT-LÁSZLÓ LEGENDÁJA.

1. *Kézirat:* Bécs 3662. sz a. 100—101. l.
2. *Kiadások:* Acta Sanct. Jun. 27. V. 319. Endlicher Mon. 235—244.

«A magyar népeknek, kik ujak voltak a hitben, leginkább vala szükségük vezetőre. Itt volt az idő, hogy Isten nyilvánitsa kiválasztottját, és népét ily védő erénye által oltalmazza és példájával oktassa». A mit Sz.-István és Gellért előkészitettek, a mit Endre és Béla annyi rázkodás után biztositani tudtak, a kereszténységnek a magyarsággal összefüzését a nélkül, hogy egyik vagy másik elnyomatnék a kapcsolat által, azt Lászlónak sikerült teljesen kivivni. A kereszténység fogalmai és erkölcsei az ő személyében olvadtak össze a nemzeti genius idealjával: a rettenthetlen hőssel, ki egyuttal népének atyja. A magyar nép hagyománya egy

[20] Gellért literaris müködését illetőleg lásd: Ompolyi M. A Scholastika Magyarországban. Figyelő 1877. és Batthyány Hist. Episc. Chanadens.

királyunk alakját sem füzte körül annyira a csodáló apotheosis jelvényeivel, mint Lászlóét. A férfiunak, ki szent, király és lovag volt és minden tekintetben egyaránt ragadta bámulatra korát, emléke mélyen véste be magát későbbi nemzedékeknek is képzelődésébe. Még korunkban is a magyar nép legnemzetiebb költője azon művében, mely a magyar középkor vallásos és katonai ideáljának legtisztábban ad kifejezést, Sz.-Lászlót választotta hőséül. Arany Sz.-Lászlóját értem.

Fájdalom, a Lászlóról értesitő irott emlékek nem méltók tárgyuk jelentőségéhez. Legendája inkább a szentet látja benne, mint a királyt, inkább a kegyes királyt, mint a hatalmast, azt pedig sehol sem tünteti elő, hogy *magyar* király volt. Az egész legendában nem találunk egyetlen jellemző vonást sem, ha csak azt nem veszszük annak «vállal magasb mindeneknél»[1] és hogy nagy tagjai voltak, mint egy oroszlánnak.[2] Már a részletek ezen szegénysége is arra mutat, hogy a legenda szerzője nem volt egykoru és nem is igen használhatott egykoru tudósitásokat. A szerkesztés ideje László szentté avatása után 1192 után esik, mert ez esemény elbeszéltetik benne.[3] A legenda tartalma egyáltalában nem bizonyit Katona véleménye mellett, hogy irója a szentté avatásnak kortársa volt.[4]

Az azonban bizonyos, hogy a szerkesztés azon időbe esik, midőn Magyarországban nagy volt a buzgalom a keresztes hadak iránt, tehát 1218 előtt. III. Béla is, mint a legenda szerint László, «buzgón gondolkozott, mi volna isten előtt legkedvesebb annyi jótétemény viszonzásául». Ő is elhatározta, elmenni Jeruzsálembe, és ha kell, meghalni Krisztusért. Ő is meghalt, mielőtt e tervét kivihette volna, mint Sz.-László. Azon hirét pedig, hogy a keresztes hadra készülők őt vezérükké választották, jó akaró pragmatikus következtetésnek vehetjük, melynek semmi egykori tudósitás nem szolgáltat reális alapot. Az sem bizonyit e tekintetben semmit, hogy ama hirt a krónikában is találjuk,

Kerékgyártó elősorolta az okokat, melyeknél fogva itt a kró-

[1] Ed. Endl. Ceterisque hominibus ab humero supra preeminens.

[2] Secundum phisonomiam leonis magnas habens extremitates.

[3] A canonizátiot emlitik még a pozsonyi évkönyvnek és Tamás spalatói főesperes.

[4] Katona Hist. Crit. 2. 707.

nika meritett a legendából és nem viszont.[5] A legdöntőbb érvet nem sorolja fel; azt, hogy a legenda egy szóval sem emliti László hős és vallásos tetteit hercegsége korában. Elhallgathat e pedig legendairó, még a legegyügyübb fajtából is, oly gyönyörü hatásos momentumokat, mint a mogyoródi csatát, melynek még a krónikában is egész vallásos a szinezete?

Igy legendánk közvetve is el volt terjedve; a nagy nemzeti krónika szerkesztője felhasználta. Forrásai közül csak egyet mutathatunk ki; Sz.-Imre legendáját, melynek a szent szüzességére vonatkozó helyét szerzőnk átvette.[6] Voltak azonban bizonyára más forrásai is, legalább a csudákat illetőleg. Az, melyet II. István koráról elbeszél, realis alappal látszik birni,[7]

A többi legendák formájától megkülönbözteti, hogy nagyobb terjedelmü rimes verset is találunk benne.[8]

Mily bajos a történetiróra az anyag tömegéből kiválasztani a valóban történetit, azt, mely elmult korok életét tárja elénk! De tiszta gyönyörrel is jár e munka: a kutató aranyat lel az alaktalan sziklahalmazokban. Oly emléknek, mint Sz.-László legendájának tanulmányozása ellenben tisztán kinos: a századok irigysége megakadályoz abban, hogy saját korának világitásánál tisztán láthassuk a nagy, szent magyar lovagkirály hatalmas, életteljes alakját.

[5] M. Müvelődés tört. II. 58. Megegyeznek: Leg. 1. — Képes krón. 52. Magyarország jólétéről I. Béla alatt. Leg. 2. Kép. krón. 62. Ladislaus név jelentéséről. Leg.

[6] Leg. S. Emer. 5. fej. Sz.-Lászlóé 6. fej.

[7] Előfordul benne egy ezüst paizs, a szent király ajándéka és Valter váradi püspök neve.

[8] 3. Fej.

Pietate rex serenus
Graciarum donis plenus
Cultor justitie
Patronus judicitie
Consolator afflictorum
Sublevator oppressorum
Miserator orphanorum
Pius Pater pupillorum.

ZOERARD ÉS BENEDEK ÉLETRAJZA.

1. *Kéziratot* nem ismerek.

2. *Kiadások:* Surius 1573. Acta Sanct. Juli IV. 336. Endlicher Mon. 134—138. Forditotta Szabó Károly.

Sz.-Gellért mellett azon egyházférfiu, kiről hazai kútfőink leggyakrabban emlékeznek meg, Maurus, pécsi püspök. Ő megosztotta Gellért bakonybéli magányát.[1] Őt tüntette ki Sz.-Imre hét csókkal szent szűz élete jutalmául.[2] Ő volt Gellért legendája szerint az, ki a tudós olasz szerzetest a királyi udvarhoz vezette és igy Magyarországnak megnyerte. Pécsi püspökségét a pozsonyi évkönyvek is megerősitik, azonkivül Radó nádor 1057-iki oklevele.[3] Végre ő, mint az első magyar martyrok életirója, azt mondja magáról, hogy a Sz.-Andrásra és Sz.-Benedekre vonatkozó hireket mint a Sz.-Mártoni monostor növendéke halotta, nagy részt magától Benedektől. Andrást is látta.

Ime egy 11. sz.-beli magyar főegyházi rangu iró. A mit elbeszél, abban tehát mindenesetre hiteles, csak hogy ez sem sok, sem fontos. A sok egyházi ember közt, kik a Sz.-István által megkezdett magyar térités támogatására jöttek be, volt a lengyel Zoerard, «ki parasztságból származott, mint rózsa a tövisből». A Vág mellett élt remete életet, erdőt irtva, de nem téritve e valószinüen egészen puszta vidéken.[4] Halála után Benedek, kitől Mór e hireket vette, lakott barlangjában, mig rablók meg nem ölték. Benedekről és Andrásról, kétségtelenül legendánk után, Hartvik is megemlékezik.[5]

Művelődés történeti szempontból fontos a sok rabló emlitése és a kivégzések módjának leirása.

Nem a tett, hanem a szenvedés emberei voltak ezen idegen szezetesek. Noha kor szerint életiratuk a legelső, tartalmuk és szellemi irányuk szerint a későbbiekhez tartozik.

[1] Lectiones de S. Gerhardo. III. 203. l.

[2] Imre legendája 4. fej. 196.

[3] Koller Hist. Episc. Quinqueecl. I. 487.

[4] Ld. Pauler Gy. A magyarok megtelepedése.

[5] 7. fej. 171.

SZ.-MARGIT LEGENDAJA.

Kiadás : Acta Sanct. Jan. 28. II. 900—906. Egy paderborni kézirat után. Kiadták Surius és Heraeus is. — Ribadeneyra spanyolra forditotta. Magyarul : Toldy Fer. Magyar Szentek élete.

A ferenciek és domokos-rendüek rendkivüli elterjedése a 13. sz.-ban mutatja leginkább, a vallásos életnek a tevékenységből a szenvedésre és magába térésre fordulását. A domokos-rend egy főhelye a budai sziget volt, melyet mi Sz.-Margit után nevezünk.[1] Egyik legnevezetesebb királyunk leányának élete történeti szempontból alig nyujt valami egyedit, valamit, a mi a királyi szüzet mint apácát annyi ezer más apácától megkülönböztetné. Legfölebb azt lehet fontosabbnak tekinteni, hogy a király leány keze után a lengyel, cseh és siciliai királyok törekedtek. — A flagellansok korát éljük, a kölcsönös vesszőzés és korbácsolás a fődolog, az ember a formává vált vallásos gyakorlatok által egészen elveszti eredetiségét.

A legendát Garinus irta 1340. körül.[2] Ranzanus epitoméjában kivonatban közli.[3]

[1] IV. Béla királynak két Margit nevü leánya volt. Az egyik a spalatói egyházban van eltemetve, a másik a szent apáca.

[2] Acta St. Jan. 28. 895. l.

[3] U. o. 906—908.

KRÓNIKÁK.

A szentek életében, ezen irodalmi ág egész természeténél fogva, tulnyomó az általános, az egész kereszténységet átkaroló, a nemzetiségek különösségét számba alig vevő felfogás. Ugyszólva szerencsés véletlennek kell tekintenünk, hogy Gellért életirója, bizonyára maga is alig érezve, mily kincseket hagy reánk, annyi fontos részletet örökitett meg a magyar kereszténység első évtizedeiből. De általában véve, a magyar legenda irodalom sem stilusban, sem tartalomban nem bir menekülni azon nagy befolyástól, melyet a közös keresztény miveltség minden más országban is gyakorolt épen azon férfiak életének megirására, kik személyesitették a nemzetek egybeolvadását a keresztény szentegyház egységébe. István és Gellért életrajzai ugyanazon irodalmi mozgalomnak és iránynak köszönik létrejöttüket, mely sz. Remigiust, Bonifaciust vagy N. Károlyt állitotta az utókor elé, követendő, de soha el nem érhető példányképek gyanánt.

De a magyar nemzet a kereszténység által nem vesztette el teljesen eredetiségét. Történelmi irodalmunk épen a középkor legjellemzőbb szellemi termékeiben, a krónikákban oly individuális, független és önálló, hogy nemzeti szellemünk fejlődésére nézve ezeket kell legfőbb forrásnak tekintenünk. Különben is ezek az egyedüli források, melyek nemcsak részleteket, hanem összefüggő, az országos érdekeket teljes együvé tartozásukban felfogó elbeszélést nyujtanak. Teljes jelentőségben illenek reájuk a mély elméjü Humboldt Vilmos szavai, hogy a jó krónikák, még ha a részletekben nem is bizhatók meg, épen a legbecsesebb historiai anyagnak bőségét tartalmazzák.[1] Mind magukban véve, mind tárgyukat

[1] Ueber die Aufgabe des Geschichtschreibers. 3. l.

tekintve, legtanulságosabbak. Munkánk egyik főcélja épen a nemzeti szellemi munkásság ezen oldalát ismertetni behatóbban és pontosabban, mint ez eddig történt.

Ha tekintetbe veszszük, mily gazdag irodalmi és nemzeti kincs rejlik e régi irókban, valóban bámulatra méltó, mily mostohán bánt velök eddig kutatásunk. Alig történt még említésre méltó módszeres kisérlet a krónikák eredeti szerkesztésének idejét és módját meghatározni.[2] Még a minden szellemi iránt érdeklődő Toldynak is csak a felszinen fekvő viszonyokra terjedt ki figyelme. A kútfő birálati szempontból legfontosabb kérdéseket mai napig is sűrű fátyol fedi.

A legrégibb hazai történetet illető belföldi krónikaszerü feljegyzéseket, a mint az idők irigysége reánk hagyta, következőkép osztályozhatjuk természetük szerint. Egy közös eredetre vihetők vissza:

a) Kézai Simon, Gesta Hungarorum-ja,

b) a budai krónika, dubnici krónika, Muglen Henrik krónikája és a rimes krónika,

c) Az u. n. Képes Krónika és a tőle származó Turóci által átvett krónika,

d) az u. n. pozsonyi nagyobb krónika.

Ezen műveket illetőleg fő igyekvésem lesz kimutatni legrégibb alakjukat és tartalmukat, melytől a többi eredetét vette. Mindnyájuk összehasonlitása által fogjuk elérni ezen eredményt. Az ős krónikáról, melyet ily uton reconstruálunk, «Nemzeti Krónika» név alatt fogunk értekezni.

Különálló mű, bár amazokkal a legkülönfélébb vonatkozások és átvételek által össze van kötve, Béla király jegyzőjének «Gesta Hungarorum»-ja.

Áhitattal fogok e művek taglalásához. A magyar szellem legeredetibb terméseit tisztelem bennök. Segitsen korunk tudományos módszere megérteni és kifejteni mindazt, mi neki e régi

[2] Legbecsesebb még Toldy Ferenc értekezése. Nemzeti történelmünk kezdetei. Irodalmi szakaszok I. Összes művei VII. 221—248. Lorenz értekezése, Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter I. 282—291. oly felületesen van irva, hogy szerzőjének legkevésbbé áll jogában «Magyarische Oberflächlichkeit»-ról szólani.

irókban megfelel, mindazt, mi neki bennök ellenmond. Kisérletet teszek, e művek kéziratainak felhasználásával, kritikájuknak új, szilárd alapját megvetni. Sokat, mi tudósainknál csak vélemény volt, sikerül tán történeti bizonysággá emelni. Máshol, midőn szerencsétlen leszek ellenmondani régi meggyőződéseknek, munkám legyen önmaga védője.

KÉZAI SIMON. GESTA HUNGARORUM.

1. *Kéziratok*: Különös szerencsétlenség folytán a két egyedüli hártyakézirat, a kismartoni és a Kósa Jenő birtokában volt, elvesztek. Az előbbi másolata Hevenesi által a budapesti egyetemi könyvtárban 70. sz. a. 14. lap. A bécsi cs. könyvtárban 337. sz. a. levő, hajdan Zsámboki-féle 15. sz.-beli codex a III. Lászlóhoz szóló ajánlással kezdődik ugyan, de hiányzik belőle az appendix és 1342-ig folytatódik.

2. *Kiadások*: Horányi a Kósa-féle kéziratból 1782-ben Bécsben és Budán. Podhraczky a Hevenesi-féléből a variae lectiókkal. Endlicher Monum. Arpad. 85—130. Forditotta bevezetéssel Szabó Károly 1862.

Fejtegetésünket a magyar krónikák felől azon krónika taglalásával kezdjük, melynek szerkesztése idejét pontosan meghatározhatjuk. Ez az egyetlen, melyhez bizonyos név is füződik, melynek, ugyszólva, individuális jelentősége van.

Minden krónikánk közt ez a legrövidebb. Kun László idejében, még pedig utolsó éveiben irták, mert a kunok elleni nagy csata leirásával végződik be. A többi krónika mind mai alakjában Róbert Károly idejéig terjed és sokkal járul mind a tények azon vázához, melyet a szerencsétlen király hű klerikusa reánk hagyott. Ezért, különösen az idegen buvárok előtt bizonyosnak látszott, hogy az ő krónikája minden későbbi magyar krónika forrása, melyet ezek több helyen bővitettek és mondai traditiókkal ékesítettek.[1] Engel is igy vélekedik: «Kéza müvét, mely a Kunnak nevezett III. László idejében iratott, minden magyar krónikának, tehát minden magyar történetnek alapjául tartjuk».[2] Horvát István szerint is «Kézai Simon krónikáján épülnek minden króni-

[1] Különösen Lorenz, Deutschl. Gesch. I. 286.

[2] Geschichte des ungar. Reiches. I. 36. l. Bécs, 1813.

káink». Ellenben Szabó Kár.,[3] Kerékgyártó[4] és különösen Toldy vitatták, és több pontban be is bizonyitották, hogy Kézai műve nem eredeti, hanem kivonat, melyből csak az vehető számba, mi többi krónikáinkban nem található.[5] A főérv: hogy bővebb a másik krónika, mint Kézaié, és sokat nyujt, mit ő nem hoz fel, nem bizonyit sokat, mert a historiographia történetében csak annyi példája van annak, hogy későbbi kiiró bővitette az előtte fekvő szöveget, mint annak, hogy kurtitotta. Sokkal nyomósabb azon argumentum, hogy Kézai egy helyen egyenesen hivatkozik a másik krónikára, midőn polemizál ellene.[6]

Rendkivül fontos és mélyreható következményeiben ezen kérdés eldöntése. Ha a német irók és Horvát István nézete helyes, a kritika szempontjából mindaz a legnagyobb gyanuval fogadandó csak el, mit a hazai krónikások Kézai előadásától önállóan és függetlenül elbeszélnek. Ha ellenben bebizonyithatjuk, hogy Kézai régibb dolgozatot használt fel és műve nem eredeti, hanem excerptum, rendkivül sok és fontos anyag nyer az eddiginél szilárdabb és szélesebb alapot, melyen a tulzó kritika támadásai ellen oltalmazható. Másrészt legalább egy biztos támpontot nyerünk a hazai traditió legrégibb leirásának és megállapitásának korát illetőleg. Megkisértjük ennek kimutatását uj, mint hiszszük, alig cáfolható okokkal. Kiinduló pontunk olyan, hogy épen azon alapból, melyen a külföldi irók eddig leghevesebben támadták meg kútfőink hitelét, segithetjük diadalra a hazai nézetet a külföldi ellenében.

Az «Annales Altahenses» elmés reconstructiója Giesebrecht Vilmos által,[7] majd kiadásuk[8] igen nagy haszonnal járt a régi magyar történetek buvárlására nézve. Már Giesebrecht figyelmeztetett arra, mily mohón használták fel a magyar irók a régi biro-

[3] Forditása bevezetésében 2. és 59. lap. jegyzet.

[4] M. Művelődés tört. II. 21.

[5] Toldy sok helyen vitatta ezt. Különösen Chronic. Poson. kiadásában. V. XII. a Képes Krónika kiadásában 4, 7. Nemzeti történ. kezdetei 237.

[6] Az ágostai csata után a magyar vezérek sorsa. Verum est et libri continent Chronicarum. Ed. Podhr. 42. ld. alább.

[7] Annales Altahenses aus Fragmenten und Excerpten hergestellt von W. Giesebrecht. Berlin 1841.

[8] Pertz Scriptores XX.

dalmi klastrom szerzetesei által nyujtott bő anyagot. Ezen felhasználás leginkább szembetünő a III. Henrik császár által Aba királyunk ellen Péter restauratiója érdekében vitt háboruk elbeszélésénél. Az altaichi évkönyvekből átvett helyek közül egy sem található egyedül Kézainál, mindannyian megvannak a «Képes Krónika»-ban, és a pozsonyi krónikát kivéve, többi iróink szövegében is. Ezek ellenben sok olyat is tartalmaznak, mit Kézai nem vett át a külföldi forrásból. Azonfelül elbeszélésük szövege inkább ragaszkodik az eredetihez szószerint és nem oly tendentiosus szinezetü. Igy már eleve is nagyon valószinünek látjuk, mit a textusok figyelmes összehasonlitása kétségtelenné tesz, hogy t. i. Kézai az altaichi évkönyveknek csak az emlitett krónikákban foglalt töredékeit használta, magát az ős szöveget pedig nem is látta. Néhány egymás mellé tett idézet világossá fogja tenni e viszonyt.

Annales Altah.

1042. pag. 32. «Ideoque (Obo) misit legationem talem, ut perquireretur an certas inimicicias sperare deberet, an stabilem pacem. Caesar autem, ubi ex his verbis persensit superbiam eius mentis, talibus obviavit responsis: *Si quidem ille me et meos cavet injuriis lacessere, ego nolo inimicicias incipere, sin vero ipse inceperit, quid possim, Deo auxiliante sensurus erit.*» — Et ex utraque Danubii parte perrexit *terram Baioariorum spoliare.* — Incipientes igitur a flumine Treisama grassati sunt miserabili praeda. Hoc autem factum est feria secunda sexagesimae a primo crepusculo usque vespere. Dehinc circa Tullinam civitatem pernoctantes, in terram suam redierunt ovantes — nunquam enim de Boiaria tantam praedam accepit Ungaria.

Chr. Bud. ed. Podhradczky.

p. 80. «Rex — anno 1042 misit nuncium ad Cesarem, ut perquireret, an inimicaretur ei pro eo, quod Petrum de regno expulerat? an etiam pacem stabilem cum eo posset habere? Cui Cesar in respondendo se inimicum esse ostendit, dicens: quia meos iniuriis lacessuit; quid, vel quantum possum, ipse sentiet. Rex Aba hiis auditis — invasit *Austriam et Bavariam* et ex utraque parte Danubii fluminis, bipertitis alis — percussit eos in ore gladii. — A flumine, quod vocant Treysama, pertransivit captivando usque civitatem Tullinam, in qua pernoctavit. Factum autem est hoc in secunda feria sexagesimae a crepusculo usque noctem. Mane autem facto cum innumerabili multitudine captivorum in Hungariam reversi sunt gaudentes.

Kézai. ed. Podhradczky. 51. l.

— «Descendit Petrus rex cum Henrico Caesare — quod Aba dum scivisset, nuntios mittens ad Caesarem, probavit, si cum eo pacem posset ordinare, vel minime. Cui Cesar in respondendo se ostendit inimicum, intellectoque, ut intenderet restituere Petrum Hungaris, iratus *invasit Austriam* et usque in fluvium Trense spoliavit et post hoc est reversus.

Azt hiszem, e helyek egyedül is kitüntetik, hogy a későbben szerkesztett krónikák nem vették át hireiket Kézaitól, hanem ellenkezőleg Kézai csak kevéssé változtatta meg az Annales Altahenses bennök található szövegét. Különösen döntő az eredeti «terram

Baioariorum» metamorphosisa a krónikában az időhöz alkalmazva «Austriam et Bavariam»-má, miből Kézai az időszerütlenné vált «Bavariát» elhagyta.

Lássunk más helyet.

Ann. Altah. p. 41. a. 1044.

«Tenuis nubecula, id est caeleste signum, adparuit iis, quos apostolicus, successor b. Petri, eo quod regem suum dehonestarant, iam pridem anathemisarat. Et ecce turbo vehemens ex parte nostratium ortus, pulverem nimium adversariorum ingessit obtutibus. — pugna nimis atrox inchoatur et summa vi utrimque decertatur. — tandemque nostri — ad castra sua ovantes sunt regressi. Denique Caesar discalciatus et laneis ad carnem indutus, ante vitale sancte crucis lignum procedit, idemque populus — fecit, ipsi reddentes honorem et gloriam, qui illis dederat tantam victoriam p. 42. — Caeterum Obo fugiens in quendam vicum pervenit, villaque fulmine succensa ipse pene interiit — comprehensus communi iudicio nostrorum et suorum capitalem subit penam.

Chr. Bud. p. 84.

Tradunt autem Teutonici, quod, cum ad prelium adpropinquassent, cum celesti signo, nebula tenuis apparuit, turboque vehemens divinitus incitatus, terribilem pulverem obtutibus ingessit Hungarorum, quos jam pridem, ut dicitur, quia Petrum regem suum dehonestaverant, Dominus Apostolicus anathemate damnaverat feriendo. Commisso igitur prelio, inter utrumque diu et acriter pugnatum est. Sed tandem Caesar, divino fretus auxilio, felicem obtinuit victoriam. Aba-rex devictus, fugit versus Tysciam et in villa quadam in scrobe veteri ab Ungaris, quibus regnans nocuerat, crudeliter jugulatur. — Cesar autem reversus ad sua castra, ante sacrosanctum lignum salutifere crucis se humiliter ac devote prostravit discalciatus pedes, cilicio ad carnem induto, una sum omni populo suo misericordiam Dei glorificavit, qui ipsum illo die liberavit de manibus Hungarorum.

Kézai. p. 112.

Commisso igitur prelio diu et acriter, tandem Cesar, divino fretus adminiculo, victoriam est adeptus, Aba vero rex fugiit versus Tisam et in villa quadam in scrobe veteri ab Hungaris, quibus regnans nocuerat, jugulatur.

Mindebből kitünik, hogy Kézai mindig a krónikákat követi, ha ez az Annalesek szórendjét megváltoztatja. Szabály gyanánt áll, hogy kivonatában csak a legfontosabb tényeknek ad helyet. Igyekszik mindent elhallgatni, mi véleménye szerint nemzetének nem válik dicsőségére. Idegen irók kigyót, békát kiáltanak ily eljárásra, tendentiosus ferditésnek nevezik és hálátlanságnak. Nekünk más a nézetünk ily elhallgatásokról. A középkori magyar iró nem vesz a maihoz hasonló tudós kritika alá minden adatot, melyet forrásaiban talál, ép oly kevéssé, mint a középkori német iró. Egy kritikája van csak: józan esze, mely a lehetetlen ellen felriad, és a mellett szeretetének subjectiv érzése. Kézai, az Anonymus vagy más középkori iró nem mala fide hagyja el azon eseményeket, melyek nemzetére rossz fényt vetnének, hanem mert büszkeségük tiltja hinniök, hogy Magyarországon szégyen eshetett

volna,[9] épen ugy, mint mindegyikünket csak a legcáfolhatatlanabb bizonyitékok fognak meggyőzhetni valamely ősünk bűne felől. Az objectivitásukkal annyira fennhéjázó modern német irók is a régi állapotok rajzánál honi kútfőiket használják kiválóan, a legmegbizhatóbb külföldi irókat pedig, különösen a byzanczíakat alig méltatják említésre.

Azt is látjuk, hogy a hol a krónika mondai elemeket sző az Annalesek szövegébe, mint p. o. az Aba sirjánál történő csodák leirásánál[10] vagy etymologizál, mint a veszett német nevü csatatér elnevezésének magyarázatánál,[11] ő hiven követi, majdnem szóról szóra. A bajor évkönyvek elbeszélését Henrik bevonulásáról Fehérvárba és Péter s a magyarok meghódolásáról, melyet a krónika kimeritően — csak egy nagyon lényeges változtatással — közöl,[12] Kézai ezen egy mondatra szoritja össze: «Cesar vero obtenta victoria descendit. Albam civitatem, ubi Petro restituit regnum et sic tandem reversus est Ratisponam».[13]

Még egy helyét iktatjuk ide Kézainak, összehasonlitva krónikánkkal, mely, mint már emlitettük is, egyenes bizonyitékot

[9] Érdekes ezen meggyőződés kifejezése Kézai bevezetésében. A német iró (szerinte Orosius) in eo satis est, transgressus veritatem, ubi solos sinistros praeliorum eventus videtur meminisse ipsorum Hungarorum, felices praeteriisse silentio perhibetur, quod odii manifesti materiam portendit evidenter.

[10] Ed. Podhr. 54. l.

[11] Ed. Podhr. 55. l.

[12] Ez ama hires, sokat vitatott hely. (Ld. az irodalmat Bartal Commentarii II. §. 4. 10, III. és Steindorff Heinrich III-nál): «Illis (Ungaris) etiam petentibus concessit rex scita Theutonica». (Ann. Alt. 1044.), mely reichenaui Hermannál igy szól: Ungarios petentes lege Baivarica donavit. (Pertz V. 124. a. 1044.) A krónika szerint ellenben a magyaroknak kérelmükre meghagyta régi törvényeiket. Nem vonható kétségbe a bajor törvényhozás befolyása a magyarra, a pecsétküldés szokása, vasárnapi munka eltiltása, sz. István törvényeiben bajor eredetre mutatnak, a régi pénzek (I. Béla előtt) bajor minta szerint vervék. Lehetséges, hogy Péter, ki hagyományunk szerint, az egész országot idegen kézre akarta juttatni, a németek segítségével egy időre reá octroyálta birodalmára, de az, hogy a magyarok maguk kérték volna az idegen törvényeket az idegen hóditótól, nemzetünk egész szellemének és történetének ellenmondana. Miért lázadt fel aztán az egész ország Péter ellen? Néhány pártos udvari embert pedig nem fognak soha nemzetnek nevezni.

[13] Ed. Podhr. 56.

nyujt arra nézve, hogy ő régibb magyar forrásokat használt. Kutatóink már rég észrevették e hely fontosságát, és bizonyára ez is bizonyitja, mennyire lehetetlen és mily kevéssé gyümölcsöző magyar történetről irni a magyar nyelv tudása nélkül. Dümmler Ernő német tudós az egyedüli, ki megtalálta egy ujabb értekezésében ezen helyet, melyre Toldynk már 1852-ben figyelmeztetett. Fontossága abban áll, hogy látjuk belőle, hogy birjuk még a Kézai által felhasznált dolgozatot a budai krónikában és az ahhoz közel álló redactiókban. Az ágostai csatával kezdődik a magyar nemzetnek európai története: ez ama nagy katastrófa, melynek folytán az addig csak nemzetiségi alapon fejlődő nép az európai civilisatióhoz hajolt. Mint minden ilyetén katastrófát, ezt is különös előszeretettel ápolta és magyarázta a nép hagyománya. [14]

Kézai. p. 105.

«Qui quidem (Lel et Bulchu) in transitu Ratisponae captivati, Caesari transmittuntur, quos Caesar judicio suspendii condemnando, Ratisponae fecit occidi in patibulo, quidam vero ipsos aliter dampnatos fabulose asseverant, quod Cesari presentati, unus illorum cum tuba in caput ipsum Cesarem occidisset feriendo, que sane fabula verosimili adversatur, et credens huiusmodi levitate mentis denotatur. Nam persone criminose ligatis manibus conspectui principum presentantur. Verum quidem est et libercontinet Chronicarum, ut blasphemati audacter Cesari iniuriose sunt locuti, asserentes, quod si ipsos occidi fecerit, de gente sua de cetero nullus captus vivere poterit, sed vel in perpetuam tradetur servitutem, aut nullo judicio precedente occidetur, quod et factum est, quia ut Hungari audierunt, ut Cesar sic ipsos occidisset, omnes captivos Teutonicos, tam mulieres, quam parvulos usque ad 8 milia jugularunt.

Chr. Bud. p. 56.

«In quo loco Leel et Bulchu illustres capitanei captivati sunt et ducti coram Cesare. Quos cum Cesar requireret; quare Christianis essent sic crudeles? Dicunt: «Nos sumus ultio Summi Dei, ab ipso vobis in flagellum destinati: tunc enim per vos captivamur, cum persequi vos cessamus. Quibus Imperator: Eligite vobis mortem, qualem vultis. Cui Leel ait; «Afferatur mihi tuba mea, cum qua primum buccinans, post hoc tibi respondebo. Allataque est ei tuba et appropinquans Cesari, cum se ingereret ad buccinandum, ipsum Cesarem sic fortiter in fronte fertur percussisse, ut illo solo ictu Imperator moriretur; dixitque ei: Tu praeibis ante me, mihique in alio seculo eris serviturus. — Detentique sunt sine mora et Ratispone patibulo suffocati.

[14] Nachrichten von der Göttinger Gelehrten Gesellschaft 1868. 366. l. tov. Die Sage von den Ungarn. Nem csatlakozhatunk Dümmler azon nézetéhez, mintha a hét vezér és a hét ágostai menekült *egy* lett volna a magyar népmondában. Épen e népmonda jegecedése a krónika irja: «De istis itaque sic damnatis populus dicit, non de septem istis Primis» és később: «Isti capitanei septem cantilenas de se ipsis fecerunt inter se decantari ob divulgationem sui nominis». Igaz, másrészt e hely azt is bizonyitja, hogy később szükségesnek tartották a két mondakör különválasztását, mit Albericus Triumfontium egy mondata megerősit, mely szerint az ágostai csatából menekült 7 magyar uralkodott a többin.

Hogy a IV. László korára vonatkozó adatokat egyedül nála találjuk, azt bizonyitja, hogy későbbi bővebb krónikáink nem használták. Egész felfogásuk e korról, melyet ő dicsőit, ők pedig a nyomor netovábbjának tartanak,[20] gyökeresen különböző.

Egészen eredeti bevezetése, melyben megigéri, hogy Orosius ellenében, ki Ottó császár kegyében járt, ő hiven fogja leirni nemzete történetét az Olasz-, Francia- és Németországban elszórt lapokból.[21] Az igazságot akarja utánozni;[22] ugy a szerencsés, mint a szerencsétlen eseményeket el fogja beszélni. Az egész műben azonban személyes meggyőződése vagy nézetei, melyek kora szellemi ábrázatának kifestéséhez volnának használhatók, nem nyilvánulnak soha.[23] Azon mondat, mely kora kegyetlensége és igazságtalansága fölött tör pálcát, valószinüleg későbbi interpolatió. Igy nemcsak az anyag, a felfogás sem önálló, eredeti, és igy nagyobb érdeket sem kelthet. A nyelvezet nem roszabb közönséges középkori latin irókénál. Szembetünő több italicismus, mit tán a szerző olasz iskolázásából magyarázhatunk meg.[24]

A mű főbecse u. n. appendixében áll. Ebben a bevándorlott nemesekről és az udvarnokokról szól. Azon kezdi, hogy Magyarország csak 108 tiszta nemzetséggel bir, mi a többi krónikákban levő 108 scytha nemzetségnek felel meg. Az egész szerkezet itt régibbnek látszik, mint a krónikában levő felsorolásban. Különösen a Simon és Mihály spanyol nemzetség iránt viseltetik érdekkel, itt bővebb a többi krónikánál.[25] A későbbi krónikák nem adják külön ezen függeléket, hanem oly helyen közlik, hová nehezen

[20] Kun László szekere.

[21] Scartabellis. Ez olaszos kifejezés, mely Lengyelországban is nagyon el volt terjedve.

[22] Volens veritatem imitare.

[23] I. Fej. Ego autem in tempore illius mundi illud opus inchoavi, quando caritas refriguerat, iniquitas abundaverat et omnis caro ad malum, quam ad bonum pronior erat. A Hevenesi-féle kéziratban, a legeredetibb másolatában nem áll. Muglennél található, ki különben szó szerint követi.

[24] Scartabellis. — Attila hadjáratánál több olasz várost emlit, mint forrása. — Venetica lingua Vecca Venetia. — Fueritque Christianos persecutus. Cambi. — Ladislao autem migrato regnavit post eum — Kalomannus.

[25] Tán magyarázatul szolgálhat, hogy egy 1239. oklevél szerint Mihályt találjuk Kezi falu birtokában.

Hogy a IV. László korára vonatkozó adatokat egyedül nála találjuk, azt bizonyitja, hogy későbbi bővebb krónikáink nem használták. Egész felfogásuk e korról, melyet ő dicsőit, ők pedig a nyomor netovábbjának tartanak,[20] gyökeresen különböző.

Egészen eredeti bevezetése, melyben megigéri, hogy Orosius ellenében, ki Ottó császár kegyében járt, ő hiven fogja leirni nemzete történetét az Olasz-, Francia- és Németországban elszórt lapokból.[21] Az igazságot akarja utánozni;[22] ugy a szerencsés, mint a szerencsétlen eseményeket el fogja beszélni. Az egész műben azonban személyes meggyőződése vagy nézetei, melyek kora szellemi ábrázatának kifestéséhez volnának használhatók, nem nyilvánulnak soha.[23] Azon mondat, mely kora kegyetlensége és igazságtalansága fölött tör pálcát, valószinüleg későbbi interpolatió. Igy nemcsak az anyag, a felfogás sem önálló, eredeti, és igy nagyobb érdeket sem kelthet. A nyelvezet nem roszabb közönséges középkori latin iróknál. Szembetünő több italicismus, mit tán a szerző olasz iskolázásából magyarázhatunk meg.[24]

A mű főbecse u. n. appendixében áll. Ebben a bevándorlott nemesekről és az udvarnokokról szól. Azon kezdi, hogy Magyarország csak 108 tiszta nemzetséggel bir, mi a többi krónikákban levő 108 scytha nemzetségnek felel meg. Az egész szerkezet itt régibbnek látszik, mint a krónikában levő felsorolásban. Különösen a Simon és Mihály spanyol nemzetség iránt viseltetik érdekkel, itt bővebb a többi krónikánál.[25] A későbbi krónikák nem adják külön ezen függeléket, hanem oly helyen közlik, hová nehezen

[20] Kun László szekere.

[21] Scartabellis. Ez olaszos kifejezés, mely Lengyelországban is nagyon el volt terjedve.

[22] Volens veritatem imitare.

[23] I. Fej. Ego autem in tempore illius mundi illud opus inchoavi, quando caritas refriguerat, iniquitas abundaverat et omnis caro ad malum, quam ad bonum pronior erat. A Hevenesi-féle kéziratban, a legeredetibb másolatában nem áll. Muglennél található, ki különben szó szerint követi.

[24] Scartabellis. — Attila hadjáratánál több olasz várost emlit, mint forrása. — Venetica lingua Vecca Venetia. — Fueritque Christianos persecutus. Cambi. — Ladislao autem migrato regnavit post eum — Kalomannus.

[25] Tán magyarázatul szolgálhat, hogy egy 1239. oklevél szerint Mihályt találjuk Kezi falu birtokában.

tartozik : a magyarok bevándorlásánál. A nevezett idegenek közül pedig a legutolsók csak a 13. sz.-ban jöttek be.[26] Az átvétel soha sem szószerinti, gyakran nagyon messze eltér a két szöveg, ugy, hogy legvalószinübb azon feltevés, hogy egyik sem eredeti, hanem egy régi elveszett közös alapból származtak.

Az ágostai csatáról szóló emlitett hely valószinüleg az egyetlen, melyben a szerző kritikát gyakorol. Ez is nagyon kezdetleges. Különben a mű a röviditések és compilátiók minden bajában sinlődik. Főeredetisége hajmeresztő etymologiákban áll, melyekről az Anonymus tárgyalásánál fogunk szólani. Nincs belső sajátos értéke. Képe azon szomoru kornak, melyben létrejött : nem birt ujat teremteni, csak a régi emlékek dicsőségén élődött.

A BUDAI, DUBNICI, NAGYVÁRADI, ZÁGRÁBI KRÓNIKÁK, MUGLEN HENRIK ÉS A RIMES KRÓNIKA.

1. *Kéziratok :*

α) *A budai krónika.* Az 1473-iki nyomtatáson kivül legközelebb áll hozzá a bécsi cs. könyvtár 545. sz. hártya codexe 1350 körül, mely, fájdalom, csonka.

β) *Dubniczi krónika*, hajdan az Illésházy családé, most a nemzeti muzeumban.

γ) *Muglen Henriké* Bécsben 2866. és 2919. sz. a. Mint meggyőződtem, az utóbbi az előbbinek másolata. A boroszlói Erzsébet-könyvtárban 281. sz. a. A wolfenbütteli két codexet, melyek után Kovachich kiadása készült, nem hasonlitottam össze.

δ) *A rimes krónika* különféle rythmusokban. Bécs 3353. sz. 15. sz. csonka, 1070-ig terjedő.

2. *Kiadások :*

α) *Budai krónika* 1473. Buda, Hessnél Geréb által. Podhradczky ujra, becses jegyzetekkel 1838. A bécsi codexet Toldy a Képes Krónika kiadásában nem használta becsének megfelelően.

β) *Dubniczi krónika.* Összehasonlitotta Turóczival Endlicher, Wiener Jahrbücher der Literatur. 34. k.

γ) *Nagyváradi krónika.* Kiadta Batthiany Ignác gróf. Leges Ecclesiast. R. Hung. III. 218. 225. Zágrábi eml. Kercselics.

[26] Csak Kézai beszéli el Kakan és Myurk betelepedését IV. Béla korában. Nagyon valószinü, hogy ő itt kiegészitette a régi jegyzéket.

δ) *Muglen Henrik.* Kovachich. Sammlung kleiner, noch ungedr. Stücke. Buda, 1805. Becses bevezetéssel.

ε) *Rimes krónika.* Engel. Monum. Ung. Bécs, 1809.

A most budainak és dubniczinak nevezett források nagyon közel állanak egymáshoz és közös forrásra vihetők vissza. Ezen közös forrást budai minorita krónikának nevezhetjük. Okaink arra nézve, hogy e helyhez kössük szerkesztését és épen minoritának tulajdonitsuk, a következők: Körülményesen elmondanak mindent, mi a budai minorita zárdát illeti. Igy IV. Béla királynak, ki a budai minorita templomban volt eltemetve, siriratát közli, a többi királyét nem.[1] Védelmére kel e zárdának az esztergomi érsek ellen.[2] Rendkivül pártolja IV. Bélát és III. Endrét, kinek porai szintén ott nyugszanak. Nagyon jól van értesitve Buda városa belső mozgalmai felől 1307-ben.[3] Azon eseményekről ir legbővebben, melyek a 14. sz. első évében Budán és Pesten mentek végbe. A minorita szerzőt azonban mindenekelőtt elárulják azon sorok, melyben a pápai hatalom pénzsovársága ellen tiltakozik.[4] Már előbb is mindig pártolja III. Endrét, kinek a pápa kegyetlen ellensége volt.[5] A szerzetes rendek solidaritásánál fogva bizonyosnak mondható, hogy pápaellenes véleménynek a 14. sz. elején csak franciscanus mert kifejezést adni. Épen a minoriták voltak előharcosai azon nagy szellemi küzdelemnek, mely a 14. sz. első harmadában megindult a pápaság ellen, Ockam és Marsigli vezetése alatt.[6] Még a lippai minorita zárdának alapitása 1325-ben is mindenhol emlittetik. Ezen első szerkesztés tán III. Endre korától fogva egykoru és 1330-ig terjed. Legalább ezen kor után minden megmaradt kéz-

[1] B. krón. Ed. Podhr. 202.

[2] Philippus Archiep. Strigon. de ecclesia memorata aufferri exhumando fecerat contra jura. U. o.

[3] U. o. 131. l.

[4] Eodem Anno (1310) Papa Clemens Quartus (recte V.) per Cruciferos S. Johannis inter Christicolas mundi hujus intestimabilem thesaurum fecit sagaciter procurari ad passagium generale pro terra sancta expugnanda, tradens dictis Cruciferis gratiam singularem, pecuniam largientibus ab omnibus absolvendi, usque ad continuos quinque annos, sed postea de illo tanto thesauro nihil factum vidimus et audivimus, effective. Cod. 545. 28. 29. l.

[5] Podhr. 214. l. Feliciter Coronatur.

[6] V. ö. Riezler Sigm. Die literarischen Widersacher der Päpste. Leipzig 1873.

iratnak külön, a többiben nem található tudósitásai vannak,[7] a képes krónikában, a dubniczi krónikában, mely N. Lajos koráról önálló becses értesitéseket szolgáltat és az 545. és 3374. számu bécsi codexekben.

Muglen Henrik ezen dolgozatot németre forditotta. A rimes krónika Muglen dolgozatát használta és dolgozta át latinra, az eredeti felhasználása nélkül.

Ezen budai minorita krónika tartotta fenn leghivebben az eredeti feljegyzéseket, melyek Kézainak is alapul szolgáltak.[8] De azért több későbbi interpolatiót is kell feltennünk. Ilyen Árpád származási táblája,[9] Erdély latin és német nevének etymologiája,[10] végre a Ladislaus név magyarázata. Ezek közül egy sem található Kézainál, ki pedig nem igen mulaszt el alkalmat az etymologizálásra.

Tekintsük a művet azon alakjában, melyben reánk maradt, hogy kimutathassuk alkotó elemeit, és azon rendet, melyben a magyar hagyomány megszilárdult.

I. A bevezetést a Genesis népszármazási táblájának egy kivonata képezi Hieronymus és Isidorus után. Keresztény nép lett a magyar: helyet kellett találni számára a föld többi népe közt. Az őskor férfiai közt Nemrót látszott erre legalkalmasabbnak, az első vadászt tekintették a vadászatban kiválóan ügyes nép ősének.[11] Mindamellett csak ily nemzeti krónikában érthető ellenmondással, Jafet törzséhez sorolják őket; hisz Nemrót az elátkozott Khám törzséhez tartozott. A bábeli torony leirása, állitólag Josephus szerint, valóban azonban teljesen a képzelődés után, nagyon részletes, ez vezet át a nyelvek oszlására.

II. Ennek következtében Hunor és Magor a Maeotis mellékén szállanak meg, külön Nemróttól. A bibliai irók helyett most a rómaiak képezik a forrást. A mi tényleges a hunnok történetében és nem későbbi német mondán vagy tudós találgatáson alapul, azt

[7] Különösen fontos az 545. sz. cod.-ben az esztergomi főegyház épitésének története Telegdy Csanád által.

[8] Ld. fölebb 42. l.

[9] Bud. krón. Ed. Podhr. 35. 36.

[10] U. o. 37.

[11] Anonym. B. reg. not. 7. Unde a die illo usque ad presens Hungarii sunt pre ceteris gentibus in venatu.

Jordanesből és az utána készült Historia Miscellából vették első iróink.[12] Az is meglehet, hogy nem közvetlenül Jordanest használták, hanem csak valamely átiratát, Aurai Ekkehardnál, gembloux Sigebertnél vagy a szász annalistánál. A sasok mondáját, melyeknek sokasága kiköltözésre kényszeriti a magyarokat, Suidas egészen hasonlóan beszéli el az avarokról. A hunnok és a magyarok egysége mindenütt a döntő momentum. A nevek hasonlóságán csirázó, a lakhely és életmód azonossága által folyton fejlődő ezen mythos, mely a 11. sz. óta hivatalosan van elismerve.[13]

III. Attilát mintegy nemzeti hőst ünnepeli művünk, Jordanes után rajzolja, de képét a magyar mód szerint változtatja.[14] Halálának mondája a Historia Miscella után készült.[15] A catalauni csatát egészen hazai ügynek tekinti és egyikét köti hozzá a leghajmeresztőbb etymologiáknak.[16] E mellett már a német hősmonda is kezd befolyást gyakorolni,[17] és tán Calanus könyve is megfordult a szerző kezében.[18] Az első könyv a magyarok bejövetelével végződik, kik Zvatoplugot, Morót fiát, a lengyelt legyőzve, megtelepednek. Kézainál és a Képes Krónikánál bővebb ezen rész; Anonymusnál egyedül ez szolgál az elbeszélés alapjául. A mit ezek róla elbeszélnek, annak sem történeti, sem, ugylátszik, valódi mondai alapja nincs, legfölebb etymologiai van. Régibbnek kell

[12] Nem tartozik feladatunkhoz e fejezetek részleteibe merülni. De irodalomtörténeti tekintetben teljesség kedvéért szükségesnek tartottam a hunnok történetének hazai krónikáinkban is megkeresni kútfőit.

[13] Salamon anyja Otto bajor herczegnek Attila kardját ajándékozza. Lambertus Hersfeldensis anno 1063.

[14] Igy Jordanes leirását megtoldja e mondattal: «barbam prolixam cum Hunis deferebat». Tudvalevőleg a hunok nem viseltek szakállt.

[15] Markianos császár ive Etele halála órájában elpattan. Hist. Misc. ed. Eyssenhardt. 1864. Stuttgart.

[16] Catalauni mezőkből lett a spanyol Catalónia. Hispania pedig magyar, ott ispánok laknak.

[17] Etele udvartartása. V. ö. Nibelungének ed. Lachman 1275. Crimhild csatájának említése.

[18] Calanus meghalt 1218-ban. Az Attiláról szóló mű még egészen a régi római traditio alapján áll, mondai bővitések nélkül. Aquileja ostromának elbeszélésénél, mind nála, mind a krónikában a gólyafiaknak «pullus» a nevök. Jordanesnál «fetus» áll. Különben, ugy látszik, a mű a humanismus korában jött létre, és Toldy minden belső ok nélkül tulajdonitotta a pécsi Calanusnak.

tehát tartanunk ama szerkesztést, melyben az ős Marót mondája *nem* találtatik.

IV. A második könyv a magyarok bevándorlását beszéli el ujra. Ezen elbeszélés sokkal bővebb, részletesebb és népiesebb, mint az előző. Általában a hunnokról szóló rész, az első könyv, mindenhol tudákos, ugyszólva, érezteti irója büszkeségét, hogy ő oly régi, hires dolgok felől is tud. A második könyv ellenben, még hol historiai tényeket ad is elő, soha sem akar látszani tudós műnek; mindenhol megtartja a népies felfogást, még nyelve, irálya is népiesebb. A hunnok történetéből csak a keveházai és cezumóri csaták leirása mutat ugyanazon tollra. Különben azt kell hinnünk, hogy a második könyv egészen másnak köszöni eredetét, mint a hunnok története.

Alig képzelhető gyönyörübb és valóságosabb népmonda, mint a magyarok megtelepedéséről és a Zvatoplugnál járó követségről szóló. A párbeszédekben, az egész eljárásban az igaz magyar humor tör elő mindenhol, még a nyelven is meglátszik, mily nehezen viseli a latinság nyügét.[19] Vannak ugyan oly elemei is, melyek kétségtelenül tudós és nem népies eredetüek. Már Bartal figyelmeztetett arra, hogy a lovon vett ország Jordanesből vétetett.[20] A föld és viz átadása hódolás jeleül mindenesetre classicus reminiscentia. De mindez oly tökéletesen van átszőve azon mondákkal, miket őseink regélhettek első betelepedésükről, hogy elvesztették idegen jellegüket teljesen, és valóságos tulajdonát képezhették mindjárt a nemzetnek.[21] Mennyire kellett éreznie és élnie népével azon férfiunak, ki képes volt tudományos büszkeségéről annyira lemondani és tudománya tartalmát népies köntösbe öltöztetni! Mennyire másként járt el az Anonymus, ki a mondákat megvetette!

A népmonda mellett itt Regino krónikája a főforrás. Ugyanazon részeit a krónikának látjuk itt felhasználva, mint az Anony-

[19] Et inde domine, quid damni habebunt, si equum interficies, canibus suis victualia dabis, si frenum in herbis projicies, homines sui, qui fenum falcant, aurum freni invenient; si vero sellam in Danubium abicis, piscatores illius aurum selle super litus exponent atque domum reportabunt. Az ember az idegen szavak alatt is hallja a magyart.

[20] M. Akad. Értes. 1861.

[21] Az ének Pannonia megvételéről. Régi magyar költők tára. 1878. Kiadta Szilády Áron.

musnál. Csakhogy sokkal inkább eltérnek a közös forrás szavaitól.

A 7 vezér genealogiája mindenesetre régibb, mint az Anonymusnál levő. Itt többnyire a fiakat találjuk, kik szerepeltek a nemzet történetében, kiknek személyét, mint Lélét, Bulcsét, Gyuláét, a vezérek korában látjuk már feltünni. Az Anonymus mindenhol egy generatióval hátra ment. Árpád helyett Álmos van, Gyula helyett Tuhutum, Lél helyett Tas stb. Ezen rész régisége az által is van biztositva, hogy későbbi fejtegetésünknek eléje ne vágjunk, hogy Kézai kétségtelenül felhasználta. [22]

Ezen rész hitelességéről is kell szólanunk. Hitelesnek kell tartanunk mindabban, mi az iró korabeli viszonyokat illeti, igy különösen a nemzetségek származására és lakhelyére nézve. Másrészt, minthogy nagyon régi (vezér korabeli) belföldi följegyzéseknek sehol sem találjuk nyomát, mindazt el kell vetnünk, minek sem mondai alapját nem mutathatjuk ki, sem idegen kútfőben nem adhatjuk urát. Ilyen, szerencsére, művünkben nem igen fordul elő, és igy nagyobb bizalommal követhetjük azon korba, midőn tulajdon, sajátos adatai kezdődnek, és a mondai alap feltevésének a tény mibenléte is ellenmond.

V. Az első királyok történetében krónikánk még nem igen áll a maga lábán. A királyi legendákra egyenes hivatkozás történik, sz. Gellérté bőven van átirva. A mellett az «Annales Altahenses» képezik 1060-ig a főforrást. Jellemző az átvétel és felhasználás módja. Nem hallgat el semmit forrása adataiból, ha kedvezőtlen is a magyarokra nézve, hanem, ugyszólva, commentálja, hogy jobb szinben tünjék fel és bizonyos helyhez s személyhez köti, hol a német forrás nevet nem emlit. [23] Ezen magyarázatokban és kiegészitésekben áll e korra nézve egész eredetisége. Van azonban már első jele egy külön hazai forrásnak is. A régi magyar szellem utolsó nagy fellobanásánál tünik fel először hazai kútfő. [24]

[22] Ld. fölebb.

[23] Elbeszéli a *ménfői* csatánál, hogy a magyarokat az isten segitségével győzte le III. Henrik. De azt ő teszi hozzá, hogy roppant sok német is esett el. Aba király halálát is elbeszéli, de helyhez köti halála és temetése helyét.

[24] Est autem scriptum in antiquis libris, de gestis Hungarorum, quod omnino prohibitum erat Christianis uxorem ducere de consanguineis Vata et Janus.

VI. I. Béla korától fogva nem mutathatunk többé idegen befolyásra. A pogány lázadás emléke csak hazai kútfőinkben maradt fenn; elbeszélése nagyon népiesnek, de nagyon valószinünek is látszik. A hazai traditio mind jobban bővül, a cserhalmi ütközet leirásánál már egészen elfoglalja a krónikát.[25] A mogyoródi csata, ha vannak is benne mondai elemek, kétségtelenül még részleteiben is történeti, pedig semmi idegen forrás nem emliti. De sehol sincs elválasztva a monda a történettől. Pár lappal utóbb találjuk Vácz alapitását Geicsa által, nem igen valószinü, teljesen legendaszerü körülmények közt.[26] Hogy ezen feljegyzések nem igen voltak még állandók, az is bizonyitja, hogy László korára nézve alig tartalmaz valamit, mi a legendákban nincs, ha a Salamonnal való viszony kiékitésétől eltekintünk. Kálmán és II. István egészen elhanyagolvák,[27] II. Béla idejéből is csak az aradi vérengzést emliti.

VII. II. Geicsától Imre haláláig megszakad az elbeszélés; a chronologiai adatok azonban pontosak. Mind a királyokra vonatkoznak, és igy kétségtelenül királyi levéltárból vévék.

VIII. II. Endre uralkodása nagyon rövid és pártos. Csak a keresztes háboru van kiemelve. IV. Béla ideje óta egyenletes, vége felé mind jobban kiterjedő az elbeszélés. Mint már említettük, az országos érdekek mellett különösen Budát és a minoritákat tartja szemmel.

Az u. n. *dubniczi* krónika eltéréseit kijegyzette Endlicher. A codex összehasonlitása sem mutatott többet. Több helyen szövege inkább hasonlit a Képes krónikáéhoz, p. o. László betegségét csak ők emlitik, Salamon haláláról szóló elbeszélése megegyez Muglenével.

A *nagyváradi* krónika tisztán kivonat minden független adat nélkül. Épen ugy a *zágrábi*.

Sokkal fontosabb korunkra nézve *Muglen Henrik krónikája*. Mindazonáltal kétség sem fér ahhoz, hogy ez is csak átirás. Egészen alaptalan és csak chauvinismusból magyarázható Lorenz

[25] Ez esemény közel egykoru feljegyzését szerintem leginkább bizonyitja a püspök leányának emlitése. Erre Kálmán kora után nem igen gondolt volna valaki.

[26] Ld. Pauler Gyula: A magyarok megtelepedése. II.

[27] Ezekről ld. bővebben a K. krón. cimü fejezetet.

azon véleménye, hogy ez a német lovag, ki N. Lajos udvarában tartózkodott, és e fejedelmet megénekelte, irta volna a latin krónikát is.[28] Bevezetése Kézaiéval egyez meg, mi maga is mutatja, hogy nem eredeti.

A német dolgozatban számos hely tanusitja, hogy az átdolgozó a latin eredetit félreértette.[29] Muglennek Lorenz által emlitett Valerius Maximus forditása sem «ügyes forditóra» mutat, hanem oly emberre, ki nagyon keveset tudott latinul. Valóban, német «Gründlichkeit» szükséges, hogy mégis e német lovagnak vindikálja Lorenz a dicsőséget, hogy a magyar krónikát latinul megirta.

Muglen sajátos adatai közül némelyik idegen forrásból származik.[30] Más tán a szerző lovagias szellemében találja magyarázatát, mely tiltakozik az ellen, hogy szerzetes irók nyomán gyalázza a nőnemet. László párbaját értem a kunnal, hogy egy leányt megmentsen. Ezt Muglen másként adja elő, mint a többi krónika.[31] Csak a rimes krónika előadása egyezik meg felfogásával. A bővitések közt a következő kettő különösen fontos.

Az egyikben Muglen azt állitja, hogy a Giselával, István özvegyével való rosz bánás volt Péter bukásának egyik oka.[32] Ez által

[28] Lorenz. Deutsch. Gesch. I. 285.

[29] Például: Chr. Bud. 38. «Kusid lagenam aque terram et herbam presentavit, de quibus ipsi (sui) *sapiendo* bene cognoverunt quod terra optima sit». Muglen Henrik 20. l. Do erkanten die *weysen* der Heunen, daz daz land gar fruchtbar wäre. Továbbá Chr. Bud. 43. l. «Kusid et Cupa prope *Nyr* fixere sua castra». Muglen H. 24. l. Gusid-pey dem *Mere*. A Nyirt tengernek nézte. A mi a krónikában tropus, nála való. Chr. Bud. 161. Et cum leonibus et ursibus lusit quasi cum agnis ovium, mi bibliai hasonlat. Muglennél 69. l. «Derselb heylig kunig spilt mit den leben und mit den peren, als mit den lemmern».

[30] P. o. Római követség. 33. l. Hartvik legendájából.

[31] A turnicsei (vasmegyei) falusi templomban, Aquila Jánosnak, a nagynevü 14. sz.-beli festőnek egy képe ábrázolja ezen hőstettet Muglen nyomán. Nagyon érdekes itt a magyar krónikák viszonya. A budai és dubniczi krónikák szerint László azt hiszi, hogy a leány a váradi püspök leánya. Muglen ezt elhagyja. A pozsonyi krónika pragmatikusan hozzáteszi: «videlicet Kunves Kalomani» a királyé, kit a későbbi, iránta ellenséges traditio szerint egyházi pályára szántak, és ki «Horas Canonicas ut episcopus persolvebat».

[32] Er nam dy Kunigin Kesla all ir wirde und gewalt, die sie in dem reich hett. 39. l.

a német fordító szorosabban csatlakozik az altaichi évkönyvekhez, mint az eredeti krónika, melynek egyik fenmaradt redactiójában sem találjuk ezen adatot. Minthogy azonban Muglen különben azon egész kor elbeszélésénél szóról szóra követi a krónikát, nagyon is valószinütlen volna feltenni, hogy ő önállóan is használta a külföldi forrást. Azt kell hinnünk, hogy krónikáink közös alapjában meg volt ezen hely, és hogy később, midőn a hagyomány Giselát rosz szinben tüntette fel, elhagyták. [33]

Sokkal nehezebb Muglen egy más hozzátételének magyarázata. Ő a II. Geicsától III. Béla koráig folyó görög háboruknak meglehetős részletes és pontos rajza által, krónikánk legnagyobb hiányát pótolja. Az LII. fej. második felétől az LV. fejezetig elbeszélése teljesen önálló. Az LVI. fejezettől az LVIII-ig a krónika szövegét forditva, beszéli el másodszor, de rövidebben ugyanazon eseményeket. Már ez magában véve is mutatja, hogy itt más forrás is volt előtte, mint a krónika. Elbeszéli László és István királyok kiátkozását az esztergomi főpap által, és reá következő halálukat, mit az angol Gualterus Mapes is részletesen elmond. [34] A görög háboruk elbeszélése pedig nagy vonásokban megfelel az egykoru és résztvevő Kinnamos elbeszélésének. [35] Csak náluk találjuk többek közt Dénes nádornak és nagy csatavesztésének említését. De a hasonlóság nem oly jelentékeny, hogy átvételre csak gondolni is lehetne. Van egy egészen önálló elbeszélése is Elek nejéről, ki az idősebb Istvánt elfogja. Kellett tehát, hogy ezen korról is maradt irott emlék, melyet krónikáink szánt szándékkal ignoráltak vagy nem ismertek. Muglennek, ki a király udvarában élt, inkább volt alkalma nagyobb tanulmányokhoz, mint a klastromuk kéziratait utalt szerzeteseknek.

Muglen szász származásu lovag volt, [36] ki N. Lajos, Rudolf osztrák herceg és Károly cseh király udvaránál fordult meg. Stajer-

[33] Már Albericus is, mint látni fogjuk, magyar forrás után, rosznak tartja sz. István nejét. «Illa Gisla regina *ut dicunt*, multas malicias in terra illa fecit, et ad extremum post mortem S. Stephani meritis exigentibus, interfecta fuit».

[34] De nugis curialium. Történeti tár 1878. I. Meg van ezen adat a Kovachich által közölt kis krónikában is. Script. Mon. I. 5.

[35] Kinnamos Ἐπιτόμη τῶν κατορθωματων. Ed. Bonn. 1836. 272—273. l.

[36] Mügeln 5 mf.-re van Dresdától.

ben is élt egy darabig pettaui Hartnidnál. Müvét Rudolf hercegnek ajánlotta. Igy meghatározhatjuk szerkesztésének ideje gyanánt az 1358—1365 közti éveket.[37]

A *rimes krónika* is a N. Lajos udvaránál támogatást és dicsőséget nyerő irodalmi iránynak köszöni eredetét. A nagy királynak van ajánlva. A legkülönfélébb rhytmusokat használja, különösen pedig, mint kimutatták, a Muglen német költeményeiben előfordulókat.[38] Mégsem tartjuk Lorenzzel Muglent e versek szerzőjének; nem tudott annyit latinul. Az hozható csak fel e föltevés mellett, hogy e krónika majdnem szolgai hűséggel irja át Muglen krónikáját.

Mindezen krónikák legrégibb reánk maradt, eddig felhasznált kéziratai a 15. sz.-ból valók; a budai krónika az első Magyarországban megjelent könyv. Azt lehetne tehát vélni, hogy csak az 1358-ban irt képes krónika kivonatai. Azonban az eddig egészen elmellőzött 545. sz. bécsi kéziratot a régi budai krónika egy korai másolatának tekinthetjük. E töredéken kivül a codex N. Sándor mondaszerü történetét és Novoportoi Odorich keleti utazásait tartalmazza. A kézirat a 14. sz. közepére mutat; Lajos koronázásánál 1342., megszakad. Fájdalom, elől csonka, csak 1002-től fogva van meg. Tartalma csak kevessé tér el a nyomtatott budaiétól. Legtöbb helyen, hol a szöveg eltér, codexünk adja a legjobb értelmet.[39] A képes krónika első nagy epizódja, Béla és Endre várkonyi találkozása meg van benne is; a többi epizod nincs meg. II. István uralkodása bővitett, megnevezi az általa elfoglalt görög városokat. Különösen kiemelvék Telegdy Csanád esztergomi érsek uralkodása és az esztergomi főegyháznak általa eszközölt ujjá épitése. A minoriták iránti előszeretete is említtetik. Róla még mint élőről van szó. († 1349). Ez tehát az eredeti budai krónika, néhány interpolatióval és az esztergomi bővitésekkel.

[37] Engel értekezése XXV. l.

[38] Ld. Wilmanns. Haupt. Zeitschrift f. deutsches Alterthum. II. 155—162.

[39] A képes krónika 68. fejezetében (XC. l.) Toldy codexünkből egészitette ki a képes krónika egy hézagát. Codexünk igy szól: Imperator Mauritius (dixit): Regem Hungariae esse hominem suum: azaz középkori nyelven hübérese. Toldy Turóczi után hominem saevumot ir, mi nem elég arra, hogy háboru származzék belőle.

A KÉPES KRONIKA.

1. *Kézirat:* Bécs cs. könyvtár 405. sz. 1358-ból gyönyörü miniature képekkel. Másolata a nemzeti muzeumban. Egy 1462-iki átirata a budapesti akademiai könyvtárban.

2. *Kiadás:* Toldy Ferencz Marci Chronica cim alatt. 1867. 4°.

A hagyomány mindezen lecsapódásai a krónikákban aránylag nagy mértékben tartalmaznak mondai alkatrészeket, melyek többékevésbbé válnak ki a historiai alapszinből. A képes krónika különössége, hogy ama krónikák anyagát egész mennyiségében magában foglalja, költői szinezetü hagyományok nagy tömegével vegyitetten. III. Henrik 1052-iki hadjárata óta Borics haláláig — egy századon át — nem mulaszt el egy alkalmat sem, hogy a már különben is költői ihletü elbeszélésbe valamely hatásos epizódot ne illeszszen. Tán mindannyira illik a költő szava, hogy minden megtörtént, a mi el van beszélve, de semmi sem esett meg ugy, a hogy előadják.

Ezen epizódok legnagyobb része a nagy személyiségek közvetlen hatása alatt származó, hatalmas alakokhoz füződő. A népnek, vagy az egyesnek költői érzése, mely a hatalmast és magast a legenda köntösével segiti fölékesiteni, gyakran oklevelileg is biztositott tényekből indul ki. Igy a Pozsony 1052. évi védelménél emlitett legtöbb család, a Vilungarok, Vojtechek stb. előfordulnak egy 1238. évi oklevélben.[1] János királyi jegyző, kinek nevét a krónika kapcsolatban emliti 1133. évi eseményekkel, egy 1135-iki oklevélben szerepel,[2] valamint testvére Lambert is. Dömös zárdájának alapitását Álmos herczeg által,[3], II. Béla királynak egy 1138-iki oklevele erősiti.[4] A besenyők megtelepedését az osztrák határon egy 1203-iki oklevél is bizonyitja.[5] A 11. sz.-ban szerepelő Erney és Jula grófok és Lőrinc püspök neveivel is találkozunk hiteles diplomákban.

Más események előadásának hitelessége idegen kútfőkben talál támaszt. Igy Kálmán 1099-iki orosz hadjáratát a főpontokban

[1] Árpádkori uj okmánytár 8—10. l.
[2] Fejér Cod. diplomaticus 2. 85.
[3] Marci Chronica 94. l.
[4] Fejér Cod. dipl. 2. 94.
[5] Árpádkori uj okmánytár 6. 97.

épen ugy beszéli el Nestor[6] és a részletek még a tulskeptikus Büdingerre is az igazi hagyomány benyomását teszik.[7] Az átvétel nagyon kérdéses, hisz különben mindig kimutathatjuk, hogy a krónika meglehetős pontosan ragaszkodik forrásaihoz. Kálmán dalmát hadjáratait velencei iróknál, különösen Dandolo forrásainál, II. István hadvezetését a Balkán félszigeten byzanci iróknál, különösen Kinnamosnál[8] és Niketasnál[9] találjuk hasonlóan leirva. II. István beütését Morvaországba Cosmas még a mellékkörülményekben is egyezőleg adja elő,[10] a nélkül, hogy az egyikről ki lehetne mutatni, hogy a másikat használta. Ugyanazon király orosz vállalata, melyet krónikánkban a népies és főnemesi traditio egész fénye ékiti, Konrád salzburgi érsek életiratában legalább közvetve emlittetik.[11] Hajlandók vagyunk azt, mit freisingi Otto régibb magyar eseményekről ir (1108. 1118—1124 1133. évekből) hazai forrásokra vinni vissza, melyek Magyarországban tartózkodásakor a német császár rokonának rendelkezésére állottak. Épen ily kétségtelen hitelességü Borics trónkövetelő hadjáratainak, II. Geicsa osztrák háborujának, III. Konrád és VII. Lajos keresztes háborujának elbeszélése krónikánkban.[12]

Látjuk tehát; ezen bővitések történeti becsüek. Analogia utján a legtöbb elfogadható, ha más egykoru forrás nem is támogatja hitelességüket. Minden esetre, tekintet nélkül is a tényekre, mint a nép szellemének hamisitatlan, semmi áltudákossággal nem elegyitett nyilatkozatai, nagyon becses adalékokat szolgáltatnak az illető kornak megismerésére, különösen pedig azon hatás megismerésére, melyet az illető kor és főeseményei az egész nép lelkére tettek. Nemcsak eseményeket ad elő; valódi korrajzokat is fest, minőkkel középkori irónál nem igen találkozunk. «I. Béla békében tartotta

[6] Francia kiadás. I. 275—278.

[7] Ein Buch Ungarischer Geschichte. 143. l.

[8] I. 9—12.

[9] Νικητᾶ Χωνιατοῦ ἱστωρία. Bonn 1836. ed. Bekker I. 24.

[10] Pertz. Script. IX. 122—123.

[11] Pertz. Scr. XI. 77. l. 1127. évhez. Rex tum in Marchia Ruthenorum morabatur. Az iró maga járt akkor Magyarországban.

[12] Ld. Boricsra nézve Kinnamos III. k. 117. l. Boricsra és a keresztesekre nézve Odo de Diogilo. Tört. Tár 1878. I. kiadta Marczali. Az osztrák háborura nézve az osztrák évkönyvek Pertz IX. ed. Wattenbach. 1147. évhez.

országát, ellenséges háborgatás nélkül. — Kegyelettel megkönnyitette az ország terhét, enyhitvén a szokott adón és a régi kirovásokon. A miért a szerfölött gazdaggá lett Magyarország minden szomszéd ország fölé emelte fejét, legyőzvén őket gazdagságban és dicsőségben. Ekkor a szegények dúslakodtak benne, a gazdagok felmagasztaltattak». II. Istvánhoz ellenben igy szól Kozma a Pázmán nemzetségből:[13] «Uram mit csinálsz? Kit teszel herczegnek, ha sok vitézed halálával elfoglalod a várat. Nem marad meg, akárkit választasz főembereid közül. Vajjon akar-e valaki hercegséget, elhagyva a királyságot? Mi bárók nem fogjuk ostromolni a várat, ha akarod, harcolj magad. Mi visszamegyünk Magyarországba és uj királyt választunk». Igaz, «ez a király sok rosszat tett lelke hevében, mit nem kellett volna tennie». — Mindenhol a birodalom egysége és annak méltó vagy méltatlan, de mindig hatalmas képviselője, a király áll előtérben. A gyakran bitorlóknak tekintett Péter és Aba kivételével[14] minden királynak, még a hazája ellenségévé vált Salamonnak is szeretettel és ragaszkodással rajzolt vonásait látjuk. A nemzetnek minden időben oly erős nemzeti és dynastiai érzése, kiváló férfiainak tulajdonitott rendkivüli, de mindig naiv és nem idegenszerü tettek ecsetelésében nyilvánul.

Annál feltünőbb egy kivétel. Kálmán királyt, kit a bel- és külföldi pártatlan történetirás korának legkitünőbb uralkodói sorába emel, krónikánk valóságos szörnyetegnek festi. Nemcsak testileg utálatos, valóságos Thersites, «borzas, szőrös, vaksi, púpos, sánta és selyp», hanem szellemileg is «álnok, de könnyen tanuló. Korában sok rosz történt».[15] Testvérének, Álmosnak trónkövetelését jogosnak hirdeti, hisz csak később rendeltetett Kálmán a királyságra. Csak testvérének Álmosnak és ennek fiának, Bélának vakitását menti a király nehéz betegsége. Hasonló pártos a krónika, Kálmán fia, II. István iránt is. «Azt hiszi vala, magáról, hogy bölcseségben

[13] Ed. Toldy 89. l.

[14] A kis esztergomi krónika (12. sz.-beli kézirat, mely a királyok temető helyét jegyezte fel) őket nem is számitja. Knauz Kortan-ában.

[15] Ed. Toldy 82. «Habitu corporis contemptibilis, sed astutus et docilis ispidus, pilosus, luscus, gibosus, claudus et blesus. — In cujus temporibus multa mala sunt perpetrata». E személyleirás nagyon megegyezik Thersitesével Homerosnál, különösen pedig annak középkori átdolgozásában az u. n. Pindarosnál.

Salamonnal, vitézségben, Sámsonnal bátorságban Dáviddal egyenlő, pedig nem mérközhetik vala velök».

Álmos fia, II. Béla és ennek fia, II. Geicsa irányában fejti ki a szerző leginkább dynastikus ragaszkodását. Sz.-László irányában könnyen magyarázható meg ily föllengző magasztalás is, és a többi iró sem tagadja meg ezt a hős, szent királytól. De a jelentéktelen II. Bélánál és utódjánál II. Geicsánál csak az egykoruság magyarázhatja meg az ily halmozott dicséretet.[16] Ez a Kálmán iránti ellenszenvnek és az Álmoshoz szitásnak is adja okát. Ezen egykoruságra mutat nemcsak a hagyomány megszakadása II. Geicsa alatt, hanem a II. Béla és II. Geicsa koránál benne előforduló személyek és tények bebizonyithatólag historikus volta is. Ezen időbe — 1150—1160 — közé kell helyeznünk a magyar királyok történeti traditiójának első bő leirását, ha fel is kell tennünk, hogy később különféle helyi és nemzetségi traditiókat olvasztottak belé. Másrészt bizonyos, hogy régibb irott feljegyzések is szolgáltak e szerkesztés alapjául. Az 1147-ben Magyarországban járó Odo de Diogilo szerint a magyarok országa saját szavaik szerint hajdan Julius Caesar legelője volt. Ez megfelel krónikáink kifejezésének, mely az országot a hunnok bejövetele előtt a rómaiak legelőjének nevezi. A budai krónikában el van beszélve, hogy I. Béla rosz néven vette Salamon koronázását. A képes krónika hozzáteszi, hogy mások szerint Béla és fiai beleegyezésével történt ez, és elbeszéli a várkonyi talalkozást.[17] Itt tehát mindenesetre két különböző régi forrásról van szó. Ide vonható a Vata és János-féle adat is.[18] Kellett tehát már nagyon korán existálni oly feljegyzéseknek, melyek

[16] II. Béláról : Omnem numerum malorum devitans, bonorum operum exercitationi humiliter adhaerebat. Confirmatum est ergo regnum in manu ejus et inimicos ejus dedit Dominus in obprobrium ejus usque *in praesentem diem.*

II. Geicsáról : Respexit Dominus Hungariam, et dedit ei propugnatorem gradientem in multitudine fortitudinis suae. Dedit regnum Geychae, cujus dexteram apprehendit et comfortavit subjecitque ei gentes multas et dorsa Regum verbit in fugam a facie gladii ejus.

[17] *Dicunt alii*, quod Bela duce et filiis ejus Geycha scilicet et Ladislao cunctisque regni optimatibus consentientibus, Salomon inunctus est in regem. 53. l.

[18] Ld. fölebb a budai krónikánál.

a királyokat illető chronologiai adatok mellett más fontos eseményekre is kiterjeszkedtek.

Sz.-László életrajza is bizonyitja — eltekintve a legendából vett részektől — hogy 1192-ben történt canonisatiója előtt irták. Vitézsége és hatalma sokkal inkább lép előtérbe, mint szentsége. Istvánnál és Imrénél emez erény dominál. Szentté avatásáról egy szóval sem tesz említést.

Ha helyhez köthető krónikánk szerkesztése, az csak Dömös lehet. Ez Álmos házának kiválóan kedvelt alapitása. A krónika nagyon jól értesült az alapitás felől, az apát nevét is tudja, ki a hozzá menekült Álmost megvédi. Benedeket pedig, a király szolgáját, az oltár megfertőztetéseért Isten különös büntetése sujtja. Nagyon elevenen beszéli el Álmosnak itt folyó párbeszédét két jobbágyával. Egyike volt e férfiu «azon megszámlálhatlan tudós embernek, melyeket Magyarország táplál és ölel» mint Hartvik püspök irta.[19]

A későbbi folytatás idejének meghatározására nézve nagyon fontosnak tartjuk azt, mit krónikáink Sz.-Erzsébet felől irnak. Atyja, II. Endre, minden megbizható tudósitás ellenére nagyon kedvező világitásban tünik fel. — Uralkodása eseményei közül csak Bánkbán attentatuma a királynő ellen 1213. és a keresztes háboru 1217—18 emlittetnek, az utóbbi, különösen a hazatérés, meglehetős részletesen. Ellenben a későbbi fontos eseményekről, az 1222-iki hires országgyülésről és az arany bulláról, az 1231-iki kiátkozásról, az 1233—34-iki osztrák háboruról egy szó sincs. Magáról Erzsébetről irja a krónika: Rex generosam filiam suam Nobili Ludovico Turingie Lanthgravio copulavit. Qui post multos annos, similiter cruce signatus devote Jerosolimam pergens, ibidem migravit ad Christum. Cuius festum Jerosolimis devote celebratur.[20] A királyleány haláláról és szentté avatásáról egy árva szó sincs,

[19] Toldy Fer. szerint volt egy vezérekkorabeli feljegyzés, egy más Kálmán királybeli, végre egy, mely II. Béla és II. Geicsa tetteit beszélte el. Marci Chron. bevezetés 5. 6. Ujabb értekezésében (Nemz. Tört. kezdetei) I. Endrének, Kálmánnak és II. Geicsának tulajdonit névtelen irókat. Az első magától elesik. Tudjuk a forrást, az altaichi évkönyveket. A második által állitólag elbeszélt tényekben mégis több még a legenda, mint a történet.

[20] Ezen utolsó mondat nincs meg Muglen krónikájában.

mi majdnem lehetetlennek látszik, ha meggondoljuk, mily rendkivüli tisztelettel dicsőitette az egész ország a szent fejedelemnő emlékét. Ezen sorok tehát a canonisatio előtt irvák. Azon hozzátételnek «Cuius festum celebratur» csak addig volt jelentése, mig a keresztények szabadon járhattak kelhettek és tarthattak isteni tiszteletet a szent városban. Ez a mongolok és kharizmiak 1244. évi beütésével megszünt. II. Endre uralkodását mindenesetre ez előtt jegyezték fel.

Tán nem tévedek, ha krónikánkban még máshol is Erzsébet korára és könyezetére vélek találni. A hunnok történetét értem. Hunor és Magyar Perzsiában maradt testvéreinek ivadékai hasonlók a hunokhoz, csak nyelyben különböznek némileg, mint a *szászok és thüringek.*[21] Etele király *Eisenach*ban tart fényes udvart, ugyanott, a hol Wartburg, a lovagság legdicsőbb emlékeivel ékes vára örökiti meg Erzsébetnek és Lajosnak emlékét. Még a 7 magyar mondáját is *Eisenach* vidékéhez köti.[22] Mindennek magyarázatát abban találom, hogy Thüringia és Szászország iránt különösen érdeklődő ember irta ezen részeket. A hunnok történetét igy tán német ember irta[23] és csak később járultak hozzá a magyar mondai elemek. A Nibelung énekkel való összeköttetést is igy magyarázhatjuk meg magunknak legegyszerübben. A mi pedig a kort illeti, nagyon fontos Scythia leirása és a hunnok utja. Az ethnographiai viszonyok, a mint itt látjuk őket, megfelelnek Kelet-Európa állapotának a tatárjárás előtt. Fehér kunok, Susdalia, ruthenek mind nagyon magukra vonták a figyelmet a 13. sz. első harmadában. Az irántuk fejlődő érdek leginkább az ide inditott felfedező utazásokból ismerhető meg, melyek közt a magyar dominikánusoké, Plan Carpiné, Rubruquisé legkiválóbbak voltak. Ezeknek és hasonlóknak tapasztalata és felfogása nyilvánul krónikánkban.

A bécsi krónikát Baranyai Decsi szerint Márk nevü szerzetes irta.[24] Toldy ezen adatot elfogadta. Mindenesetre ezen iró volt az,

[21] Bud. krón. 7. Parum differunt in loquela, sicut Saxones et Thuringi.

[22] Chr. Bud. 44. 45. (Unam partem excercitus) Dux Saxonie apud Isnacum civitatem sine Septem Hungaris omnes interfecit.

[23] Bud. krón. 12. l. *jegerfalk* hungarice Kerecheth. — Tulna civitas — tres *rastas* distat Vienna.

[24] Decius Barovius Praefatio in Capite Syntagmatis juris ed. Toldy LX. Si unus quidam scriptor barbarus, nomine Marcus maiorum nostrorum

ki az egyszerü hun-magyar származási mondát bibliai alapokra vezette vissza és belévegyitette a frankok hasonló történeti értékü trójai eredetét a Gesta Francorum után. Sicambria városa képezte az összekötő kapcsot.

POZSONYI KRÓNIKA.

1. *Kézirat :* A pozsonyi káptalan birtokában, mint Knauz N. (Uj M. Muzeum 1856) kimutatta, 15. sz.-beli.

2. *Kiadás: Toldy* diszkiadás 1852. Ujra, Knauz N. felszólalása után Analectáiban. 1861.

Ezen krónika rövidebb a budai szerkesztésnél, melynek különben legtöbb helyen szóról szóra megfelel. A mondai elemek hiányoznak belőle. Az sincs benne, mit a többi az altaichi évkönyvekből átvett. Ezért egy ideig magam is hajlandó voltam régi feljegyzéseken alapulónak tartani. Következő körülmény győzött meg arról, hogy krónikánk csak kivonat: A bevándorlók elszámlálása után, hol a budai krónikához ragaszkodott, hirtelen a budai krónika e mondatát találjuk a krónikában : Communitas *itaque* Hungarorum cum suis capitaneis haec et alia hujusmodi usque ad tempora Toxun Ducis gessisse perhibetur.[1] Tehát az egész előbbi rész meg volt a kiiró előtt, és ugy hagyta el bármily okból. Ezen mondat bizonyitja, hogy meglehetős gondatlan volt a kiiró. Az egész előző rész, a külföldi háborukról szóló, teljesen kimaradt.

Igy csak sajátos részletei érdemelnek figyelmet. Ezek közt legfontosabb a magyarkákról, Sz.-Lázár szegényeiről szóló.[2] Vidről feljegyezte, hogy curiája Wuziás lakán volt.[3] Kálmánnak, IV. Béla testvérének, és valami Agatha nevü urnőnek fenntartotta temető helyét.[4] IV. László korában egyedül ő irt régiesebben *jobbágyokat,*

originem ac res gestas in adversaria non retulisset ; peregrini certe ac hospites in ipso natali solo esse cogeremur. Ex eo enim Thurocius materiam scribendi sumpsit omnem, sed ita horrido, barbaro ac poetico sermonis genere usus, ut tenebras potius historiae, quam patriae gloriam suo studio conciliare voluisse videatur.

[1] Analecta 47. l.

[2] Analecta 44—45. A dubnici krónikában is Lazari.

[3] 46. l.

[4] 54—55. l.

hol a többi codex bárókról szól. Ezen jegyzetek valószinüen függetlenek a régi krónikáktól.

A pozsonyi krónika értékét az is rendkivül csökkenti, hogy nevei elejitől végig hibásak. — A nagy krónikákkal összefüggő fontos kérdések megoldásához e krónika tanulmányozása nem visz közelebb.

BÉLA KIRÁLY JEGYZŐJÉNEK GESTA HUNGARORUMJA.

1. *Kézirat:* Bécs 514. sz. valószinüleg 1300 körül irt másolat.
2. *Kiadások:* Schwandtner I. 1. 38. Endl. 1827. Endlicher Mon. 1—54. nagyon hibás. Forditották többen, leghivebben Szabó Károly.

Bármennyire vonzó volna is e helyen azon irodalmi harcnak egész történeti fejlődését előadni, mely a névtelen jegyző személye és műve körül folyt, feladatunk értelmében csak annak főeredményeit állitjuk egybe. Csak azt adjuk elő bővebben, mit ujat nyujthatunk és mivel tán, ezen, már valahára végéhez közeledő harc eldöntéséhez járulhatunk.

Négy szempontból fogjuk tekinteni e munkát: I. forrásaira, II. többi krónikáinkhoz való viszonyára, III. korára és végre IV. irójára nézve állitva össze és egészitve ki az eddigi kutatások eredményét. Különös figyelmet forditottam a II. fejezetre, mely eddig leginkább el volt hanyagolva és mely, mint hiszem, mind irónkra, mind a többi krónikára némi uj világot vet.

I. Az Anonymus forrásai.

A mult században már megismerték, hogy jegyzőnk Regino krónikáját használta és sok személyleirását Dares Phrygius Historia Trojanából vette. Azóta kútfőinek tanulmányára a többi, vele összefüggő kérdések fejtegetése mellett nem nagy gondot forditottak. Ujabban kimutattam, hogy jegyzőnk széles olvasottságu ember volt, hogy a régi irók közt közvetlenül használta Justinus Philippi történeteit és Solinus földrajzi művét. Hieronymus néptáblája szolgált az ő genealogiájának alapjául. Nagy hatást gyakorolt reá Isidorus Etymologia könyve, nemcsak a tartalom, hanem még

inkább az alak tekintetében. A középkori irók közül csataleirásait a N. Sándor-féle mondakörből vette át, mely a 10. sz. óta Európa-szerte rendkivül el volt terjedve. A béke műveinél is szembeötlő e mű befolyása, legaláb stilaris tekintetben, különösen a pusztaszeri gyülés előadásánál. Továbbá sok érintkezési pont van Guido de Columpnával, ki 1272-ben irt trójai történetet. De hogy ezen érintkezés átvételből vagy közös alapból magyarázható-e, azt nem merem eldönteni.*

II. A Gesta Hungarorum viszonya a többi magyar krónikához.

A külföldi források szerzőnk bő olvasottsága mellett bizonyitanak. Viszonya a hazai kútfőkhöz azt tanusitja, hogy velök igen közeli rokonságban áll. Ezen viszony taglalása, mint hiszem, ugy az Anonymus, mint a krónikák kritikájához fontos szempontokat szolgáltat.

Némely momentumok azt bizonyitják, hogy szerzőnk távol tartotta magát a népmondától, de használta már az eddig tárgyalt, krónikákban foglalt hagyományt. Más részletekből azt következtethetjük, hogy ezen hagyományt részben hivebben szállitotta reánk, mint a 14. sz. beli compilatorok.

A magyarok bevándorlásának népies hagyománya helyett, tudákos zagyvalékot ad, tele etymologiával és kölcsönzésekkel a trójai háboru és N. Sándor középkori mondáiból.[1] Minthogy krónikája csonkán maradt reánk, természetesen nem tudhatjuk, hogyan bánt a képes krónikában fennmaradt mondai kincscsel, de különben a «viro arte literalis sciencie imbuto»-hoz illő dölyffel látszik utjából térni mindennek, mi népies szinezetü és tán nem nyujt alkalmat szép kölcsönzött phrasisokra. Csak *egy* nagy kivétel mutatható ki. Megdönthetetlen hősét, *Botond*-ot illeti ez, ki Árpád csatái óta az ágostai csata utánig szakadatlan siet diadalról diadalra, ki aztán, mint a norman daliák Dudo előadása szerint «longo labore belli fatigatus miro modo infirmari cepit». Végre pogány módon a

* Philologiai Közlöny 1877. Németül megjelent Forschungen z. Deutschen Gesch. XVI. k.

[1] Ld. Philologiai közlöny 1877. okt.

Verőce folyó mellé temetteti magát. Társait Lélt és Bulcsut emlitik a német irók, az utóbbit a byzanciak is; ő egyedül tősgyökeres belföldi alak. Csak hazai emlékekhez van kötve neve. Ennél fogva történeti léte ama források hitelével él vagy hal. Lassu növekedése és gyarapodása az egymásra következő feljegyzések különböző phasisaiban, magára a traditióra is igen éles világot vet.

Mindeneklőtt kiemeljük, hogy Botond neve ily alakban az oklevelekben nem fordul elő.[2] Semmi család nem fűzte e hőshöz eredetét, ki krónikáinkban és különösen a jegyzőnél a legfényesebb szerepet viszi a honfoglalás és a külföldi háboruskodás hősei közül. Még az Anonymus sem meri becsempészni a hét vezér és nemzetségeik sorába.

Kissé messze kell kitérnünk, hogy nyomába jöjjünk.

Aurai Ekkehard az 1101. évhez feljegyezte:[3] «*Boto* comes cognomento fortis illius Aerbonis, cuius superius mentionem fecimus (224. l.) Germanus iam plenus dierum non longe a Ratisbona defunctus est. Botonem, sicuti corpore proceriorem et elegantiorem ita rebus bellicis prestantiorem atque famosiorem totius pene Germaniae atque Italiae testatur populus, *Pannonia* vero talem illum ac tantum se fatetur aliquando sensisse, ut is vel de gyantibus antiquis unus apud illos credatur fuisse, De quo plura referre, copia — si compendiosi huius operis propositum non vetaret.»

Már az altaichi évkönyvek és Hersfeldi Lambert is elbeszélik Poto grófnak és hű bajtársának Vilmos őrgrófnak hőstetteit.[4]

Ezen Poto a hazai forrásokban is szerepel. A budai krónika és leszármazásai a német irókból ismerik, de semmi módon sem emelik ki vitézségét. Elbeszélik azt is, hogy Béla őt és Vilmost szabadon bocsátotta, mire Lambertus is céloz. Továbbá a jövevények sorában is előfordul.[5] A budai krónikában pontosabb időhatározást

[2] A Ritus Explorandi veritatis. Endl. Monum. 725. Boton áll, 738. l. Bodun.

[3] Chr. mundi. Pertz VI. 225.

[4] Lambertus az 1061. évnél egy thüringiai őrgrófról szól, kiről ugyanazon tetteket beszéli el, melyeket az évkönyvek a bajor Potonak tulajdonitanak. Tán ezen hőstettek képezték alapját a Nibelung-ének egyik legszebb epizódjának, Hagen és Volker őrállásának.

[5] Bud. krón. 49. l.: «Poth vero generatio, unde Conradus de Altenburg derivatur, temporibus Regis Salomonis, filii Andree venit in Panno-

találunk, melynek értékét azonban a mellette levő kényszeritett etymologia rontja. Kézai pontosabban határozza meg a telepedés helyét és elbeszélése egyszerübb.[6] Közvetlen emléke nem igen tett a hagyományra mély benyomást. Mégis az eddigiek után alig kételkedhetünk abban, hogy a nép hagyománya majd az iró feljegyzései is reá ruházták a régi pogány hadjáratok minden dicsőségét. Személye csekély kezdetből nő nagygyá az irodalomban.

Kézai csak Konstantinápoly ostrománál emliti, a hol: «ut dicitur arrepto *dolabro,* quem ferre consueverat, super *portam* Urbis, que *erea* erat, praecucurrit, tantamque fissuram in ea fecisse dicitur, cum dolabro uno ictu, ut Gréci propter monstrum ipsam portam resarcire noluerunt». Azután egy görög óriást vág földhöz, ki ennek következtében meghal. A budai krónika szerint Opour vezér parancsára okkora lyukat üt az *érc*kapuba, hogy egy öt éves gyermek ki és bejárhatott rajta.[7]

Ez a közvitéz «Rectus Hungarus minimus Hungarorum» Anonymusnál magas méltóságra és tiszteletre emelkedik. A 41. fejezetben hirtelen fölmerül, mint a bolgárok elleni háboru egyik vezére; már itt is Lél és Bulcs társaságában. A triumvirek elfoglalják Horvátországot, azután visszatérnek Árpádhoz és ennek halála után az ország községe őket teszi kormányzókká és vezérekké Zoltán kiskorusága idejére. Ezután a Regino után elbeszélt hadjáratokat ők vezetik. Lél és Bulcsu az Inn mellett akasztófán mulnak ki, de az örök Botond megboszulja őket kétszeresen és háromszorosan, Európa zsákmányával tér haza és agg korában huny el.

Ily nyilvános előszeretet mellett bámulatos, hogy a jegyző mily skeptikusan szól hősünk athletikus művészetéről Konstanti-

niam. Hic Hernestus est vocatus; sed propterea Poth fuit apellatus, quia inter nuncios erat inter Imperatorem Conrardum et Andream ac Salomonem Reges, Poth enim Theutonice, latine nuncius sonat».

Kézai egyszerüen igy ir (p. 125). «Post hunc (Geicsa herceg óta nem fordul nála elő év-meghatározás) introivit Pot de Lebyn, qui nomine alio Ernistus est vocatus. Hic cum multis nobilibus adiit in Ungariam. De isto Comitis Conradi de Altenburg origo esse habet».

[6] Lebyn az ősrégi Lébeny az osztrák határon. Mosony megye főispánjai a 12. sz. utolsó éveitől körülbelül 1220-ig mind Boto vagy Poth nevüek.

[7] 59. l. Cum dolabro suo *perhibetur.* Kézai elbeszélése itt sokkal rövidebb, mint a többi krónikáé.

nápoly ostrománál. Miután Horvátország meghóditását a három vezér által elbeszélte, igy folytatja: 42. fej. «quorum eciam bella et forcia queque facta sua, si scriptis presentis pagine non vultis, credite garulis cantibus inoculatorum et falsis fabulis rusticorum, qui forcia facta et bella Hungarorum usque in hodiernum diem oblivioni non tradunt, sed quidam dicunt eos ivisse usque ad Constantinopolim et *portam auream* Constantinopolis Botondium *cum dolabro suo* incidisse, sed ego, quia in nullo codice historiographorum inveni, nisi ex falsis fabulis rusticorum audivi, ideo ad presens opus scribere non potui».

És mégis már irott tradition is alapul ezen elbeszélés. Csakhogy idegen földön, Lengyelországban találunk nyomára. Gallus, ki 1115 körül irt, először beszéli el, hogy Bátor Boleszló Kió aranykapuját kardjával átvágta.[8] Később ugyan ezt II. Boleszlónak tulajdonitják. Vince és különösen Boguchwal lengyel krónikások[9] ezt még inkább diszitik. A sziléziai krónika némi kritikát gyakorol, a mennyiben «porta quae dicitur aureat»-t ir.[10] Az egykori Thietmar nem emliti ezen eseményt, Nestor sem. A kard Röpell szerint még most is meg van a lengyel korona kincstárában. Mindenesetre alig lehet kételkedni a lengyel traditio elsőbbségében.

Igy két ut áll előttünk. Vagy azt kell hinnünk, hogy az Anonymus, mint maga mondja, irott forrást nem ismer és a tényt csak a hegedősök csacska énekei után hallotta. Vagy pedig fel kell tennünk, hogy igenis ismerte a hazai kúttőket, hanem a külföldi miveltséggel biró literátus egész elbizakodottságával megvetette a krónika naiv, közvetlen adatait és azokat is a paraszt és hegedüs mesék neve alá foglalta. Mindenki, ki ez irót ismeri, az utóbbi véleményt fogja igaznak tartani. Annál is inkább, mert más helyekből is kitünik, hogy a jegyző ismerte krónikáink forrását.

Lássuk, hogyan jár el a hunn mondával:

Egészen elfogadja Árpád származását Etelétől. A későbbi nemzetiségi táblát nem találjuk nála, de igenis két férfiu nevét, kiket a krónika, mint Etele unokáit különösen kiemel. A krónika

[8] Pertz IX. 402. A ténynyel kapcsolatban levő obscoen mondásnak, iróinknál már semmi nyoma.

[9] Monum. Polon. II. 279—483.

[10] Pertz. XIX. 558.

igy ir: «Chaba uxorem de Corosmenia traduxit de consilio Bendecus, avi sui. Ex ista quidem uxore genuit Edemen et Ed.» Azután: «Edemen in secundo reditu Hungarorum in Pannoniam per se cum maxima multitudine ex cognatione patris et matris introivit. Ed autem remansit in Scythia». Edeméntől származik «verissime» az Aba nemzetség

Anonymusnál Ed és Edemén első helyen állanak az Álmoshoz csatlakozó 7 kun fejedelem között. Később Árpád nagy földet ad nekik a Mátra erdejében, hol azután unokájuk Pata, várat épittet. Az ő nemzetségükből származott sok idő után Sámuel király, kit kegyessége miatt Abának neveztek. Az utolsó nagyon érdekes pontra visszatérünk. Most szoritkozzunk a tulajdonképeni mondára.

Bizonyára Ed és Edemén anyjuknak a krónikában emlitett idegen nemzetisége miatt kerültek a kunok közé. A Khorasmiak, a mai Khivában, 1219—1230-ig a mongolok örökös ellenségei voltak, kiknek diadalutjában ők képezték a fő akadályt. Birodalmuk bukása után egy részük Elő-Ázsiát pusztitja. Jeruzsalemet is elfoglalták. Az 1250-iki év után nem emlitik többé őket, a mongolok kiirtották vagy magukba olvasztották. Meglehet, hogy egy régibb monda más nép nevét emlitette, de szembeötlő, hogy Csabának khorasmiai neje csak a 13. sz. első felében — és sem előbb, sem utóbb — juthatott be a magyar traditióba. Népe mint egész Európának védbástyája a mongolok ellen, legnagyobb mértékben sympathikus volt. A jegyző már nem ismerte e népet, a hősökből, Csaba fiaiból, kunok lettek, kik a 13. sz. második felében képezték a bástyát a mongolok ellen. A Mátra környékén van Edelény vára: Ezért kellett ide szállania Edeménnek. Itt lakott az Aba család, egyike a leghatalmasabbaknak az országban; büszke volt arra, hogy rokonsági kötelék füzi össze a dynastiával. Ő csak Abát, a királyt emliti, ki pedig már csak azért sem lehetett kún ivadék, mert a kunok népe csak halála után tünik fel először hazánk határain. Az Aba családnak tiszta magyar eredete, melyet krónikáink különösen kiemelnek, reá nézve sem lehetett kétséges.

Egy még régibb genealogia alkalmával szinte kritikát gyakorol a traditión. Az elsők, kik az uj keresztény népet a régi bibliai eseményekhez és személyekhez akarták füzni, kik, ugyszólva, helyét akarták adni a teremtésben, Nimrótban, a vad vadászban látták a

magyarok legméltóbb ősét. Igy ir a Budai krónika és Kézai. Anonymusnak nem engedte meg tudománya, hogy ezt elfogadja, hisz Nimrót Khám ivadéka volt, mig ellenben Magog Jáphet fia. Igy Nimrót nála nem ősatyja a magyaroknak. A Képes krónika, mint fölebb kifejtettük, már egész tudatosan tiltakozik a biblia tekintélye alapján a Nimróttól való származás ellen.

Még két adat bizonyitja, hogy az Anonymus használta a krónikát. Elbeszéli a besenyők betelepedését a német határra.[11] Ez szerinte Zoltán vezér *(Zulta)* Árpád fia idejében ment végbe. A krónika a besenyők betelepitését más időre teszi, az 1074—75-iki évhez.[12] Szerinte a besenyők *Zulta* vezérük alatt Salamon király ellen indultak. Nagyon valószinü, hogy csakugyan ezen időbe esnek az első nagy besenyő telepitések hazánkban. Birodalmukat 1060—75 közt tették tönkre a kunok.

Más helyen inkább szószerinti az átvétel. A kunok lekaszabolását az 1070-iki csatában a krónika ezen szavakkal fejezi ki: (Chr. Bud. 129. l.) «Hungari capita Cunorum noviter rasa tanquam cucurbitas ad maturitatem nondum bene perductas gladiorum ictibus disciderunt», mi minden esetre drastikus hasonlat. Anonymus Álmosnak csatáját a kunok ellen, melynek lefolyása csaknem szóról szóra a Sándor-mondából van kiirva, és mely bizonyára sohasem ment végbe, igy végzi be: «Almus dux et sui milites tonsa capita Cumanorum mactabant tanquam crudas cucurbitas». Itt az Anonymus kifejezése az eredetibb, valószinüleg ő csatlakozik jobban a krónika régibb szerkesztéséhez.

A mellett, hogy az Anonymus néhol hiven megtartja a régibb krónika kifejezéseit, még egy ok hozható fel, mely egyuttal kétségbevonhatlanul bebizonyitja, hogy már a tatárjárás előtt volt magyar krónika. Azon jelentésben, melyet Rikárd, magyar domokosrendü szerzetes, IX. Gergely pápához intézett, a magyarok rokonaihoz tett utjáról a következő pontot is találjuk:[13] «Ungaria tunc

[11] 57. fej. Ultra lutum Musun — ut ne aliquando in posterum furibundi Theotonici propter injuriam sibi illatam, fines Hungarorum in vadere possent.

[12] Bud. krón. 154. l. Eo tempore Bisseni unanimiter rogaverunt regem Geysam, ut si eos libertate donaret, ipsi insultus regis Salomonis cohercerent ita, quod nec audiret exire de Musun et Poson.

[13] Endlicher. Monum. 248. l.

(a magyarok bejövetele előtt) dicebatur pascua Romanorum». Ezt régi könyvekből tudják, melyek a keresztény magyarok tetteit beszélik el.[14] Láttuk, hogy Odo de Diogilo majdnem száz évvel előbb már ismerte ezen kifejezést. A «pascua Romanorum» alak csak Anonymusnál fordul elő.[15]

Mindezeknél jobban bizonyltja egy más adat, hogy az Anonymus más recensióját használta krónikánknak, mint azt, a mely reánk maradt. Ő az egyedüli, ki Aba királyunk keresztnevét ismeri. Ő Sámuelnek nevezi, mely neve pénzein is előfordul, melyeknek soká nem találták urát. Forrása tehát kétségtelenül jó volt. Fájlalnunk kell itt is, hogy műve csonka. Hol nem etymologizál, szorosan követi kútfőit. Igy bizonyára sokat megtartott volna számunkra, mit a többi leiró elhagyott.

Az Anonymus és Kézai közelebbi érintkezését bizonyitja tán a következő pont: A jegyző Horvátországban emliti a Peturgoz hegységet, Lél, Bulcsu és Botond beütése alkalmával. Krónistáink közül egyedül Kézai emlékszik meg bővebben ezen hegységről, midőn elbeszéli, hogy Kálmán meghóditotta Dalmatiát. Szerinte a hegységnek előbb Gozd volt a neve, és csak azért nevezték Patur Gozdianak, mert itt esett el Péter, horvát király. A Goz valószinüleg a horvát Gora hegységből van elferditve. Itt tehát találkozik a két szerző és Kézai még ott is készit etymologiát, hol az Anonymus ezt elmulasztja. Ez tehát Kézainak külön hozzátétele.

III. A Gesta Hungarorum szerkesztésének kora.

Igy csak indirekt uton találhatjuk meg a mű korát. Maga a tartalom legyen utmutatónk. Mint középkori iró, a jegyző saját kora szemüvegén át nézi a mult eseményeit: ezt iróink mindig elismerték. Most igyekezzünk ezen szemüvegből reá ismerni korára. A mit ő elbeszél, nem a magyarok betelepedésének történetére

[14] Fuit inventum in Gestis Ungarorum Christianorum.

[15] 9. fej. (In Pannonia) habitarent Sclavi Bulgari et Blachii ac pastores Romanorum, quia post mortem Athile regis terram Pannonie Romani dicebant pascua esse, eo quod greges eorum in terra Pannonie pascebantur, *et iure* terra Pannonie *pascua Romanorum* esse *dicebatur*. — Ezen sorokon meglátszik a későbbi diszités. Az «et jure dicebatur» maga is azt látszik bizonyitani, hogy az Anonymus előtt itt más forrás volt.

nézve forrás, azt már rég eldöntötték. Forrás ellenben saját korának viszonyaira nézve, melyeket a rég lefolyt századoknak is tulajdonit. Mi különösen a nála előforduló neveknél, a kunokhoz való viszonyánál és a vérszerződés alkotásánál fogva IV. Béla jegyzőjének tartjuk. [1] Hogy a kérdést ezen irányban eldönthessük, szükséges röviden összefoglalni mindazt, mit mostanában nyomóst ellene vagy mellette felhoztak. A régibb irodalomra szükségtelen itt kiterjeszkedni. Összefoglalta azt Cornides. [2]

Rösler nyomán Hunfalvy Pál szólalt fel Anonymus hitelessége ellen. Főérve az oláhok előtérbe lépése volt, kiknek a 13. sz. előtt nagyobb sokasága nem lakott az országban. Ujabban a «Rumun Nyelv»-ről irt értekezésében egészen meggyőző okokkal mutatta ezt ki. Különösen fontos azon érv, hogy az oláhok nyelve épen semmi hatással nem volt nyelvünkre, mi lehetetlen, ha az oláhok már a betelepedés idején itt laknak.

A kunok szereplésére vagyok hajlandó a fősulyt helyezni. Ezek az Anonymusnál mint a magyarok társai és egyenjogu segitői tünnek fel. A 13. sz. elejéig folyton ellenséges volt a viszony köztük és a magyarok közt. IV. Béla korában ellenben ők képezik a királyi seregek nagy részét. Fiának, V. Istvánnak, kún nőt szerez, ugy mint Zoltán fiának, Taksonynak. IV. László alatt reájuk támaszkodott a király és a hazafias párt, az oligarchák és a külső befolyás ellen. — A tatárjárás utja szerintünk egyik főalapja a jegyző munkájának. Az, hogy a magyarok é. k. felől törnek be, mig Kézai és a Képes krónika szerint Erdély felől történt a betelepités, csak a tatárjárás analogiájából magyarázható ki, melynek friss emléke nagyon élénk volt még a magyaroknál. A mongolok Susudalon és Kión átvonulnak (ezek az egyedüli orosz városok, melyeket jegyzőnk emlit); ellenük léptek szövetségre az oroszok a palóczokkal, kiket mi kunoknak nevezünk, nekik hoztak az előttük meghajló népek lovakat, tevéket, ökröket, rabnőket, aranyt és ezüstöt. Batut diadalmenete Halicson és Ladoméron átviszi, mely városok és fejedelemségek a magyarok bejövetele korában még nem állottak, de melyekre a magyar korona III. Béla óta állhatatosan igényt tartott. Valamint ezen hercegek Álmosnak hűséget esküdtek, ugy

[1] Ld. bővebben az idézett cikket a Philol. Közlönyben.

[2] Vindiciae Anonymi Belae regis Notarii. Buda 1802.

volt IV. Dániel, Halics ura, IV. Bélánk hűbérese. A halicsi fejedelem utat készittet a magyaroknak a havas hegyeken át; Tamás spalatói főesperes még bővebben beszéli ezt a mongolokról.

A mű főtendentiája, ha ugyan van, mindenesetre az, hogy Magyarországban csak Árpád utódjai uralkodhatnak. Ezen elv 1272-ig kérdésbe sem jött. Csak Kún László idejében látjuk a nápolyi beavatkozás készülését 1278-ban, melylyel együtt járt a pápai beavatkozás, melynek képviselője Fülöp fermói püspök volt.

A vérszerződésnek legconcretebb pontja az, mely halálbüntetéssel fenyegeti a fejedelem és rokonai közt egyenetlenséget támasztókat. Erre a magyar történetben, fájdalom, mindig szükség volt, de ha összevetjük vele az emlitett főelvet, nagyon valószinü, hogy e pont a László király és Endre, Árpád utolsó sarja közti viszonyra vonatkozik. Endre 1278-ban, mint Tótország kormányzója szerepel, azontul 1290-ig eltünik. Több, mint véletlen, hogy ezen eltünés a fermói püspök bejövetelének idejével összeesik. Igy az iró a régi szent alaptörvények tekintélyét hivta fel azok ellen, kik a király szivét atya-fiától eltávolitották.

A szerző panaszkodik a római befolyás ellen.[3] Különösen a magyar alapitványoknak külföldiekre ruházása volt a sérelem, melynek orvoslásaért nagyon fáradozott IV. László 1277—1278-ban.

Ezen okokhoz még hozzáadhatjuk, hogy a jegyző által leirt táborozás a csehek ellen, Lél és Huba alatt, bizonyára az Ottokár elleni háboruknak köszönte eredetét. Árpád korában morvák voltak itt, nem csehek. Ottokár egy izben 1271. a Garanig nyomult. Csakis az ő lovagseregére illik, hogy a csehek egyáltalában nem ismerték a nyilazást.[4] Azelőtt a csehek sem harcoltak nehéz fegyverekkel.

Mátyás Flórián, ki különösen az Anonymus helyneveit tanulmányozta, következő érvekkel ostromolta ezen állitásokat.[5]

Szerinte Anonymus codexe magának az irónak kézirata és irása a 13. sz. elejére mutat.

[3] 9. fej. Et modo Romani pascuntur de bonis Hungarie.

[4] 36. fej. (Hungari) Quosdam ex iis (Bohemis) ictibus sagittarum interfecerunt. — Timuerunt valde, quia talis armatura nunquam visa fuit eis.

[5] T. Akadémia gyülésén 1878. okt. 12. Nyomtatásban még nem jelent meg.

A kunok, kiknek tar fejét a magyarok a jegyző szerint vágják, mint a nyers tököt, nem lehetnek ugyanazok, kik IV. László törvénye szerint minden régi szokásukról lemondanak, csak üstökükről nem.

A jegyző onomatologiája, szerinte, III. Béla korára mutat. IV. Béla korabeli iró Erdélyt Transylvániának, a főurakat bárónak nevezte volna, nem mint Anonymus amazt Ultrasylvasnak, ezeket jobagioneseknek.

Nézzük sorba ezen érveket:

A mi a codexet illeti, Cornides fejtegetéséhez alig csatolható valami uj. A kézirat semmi esetre sem eredeti, és nehezen régibb 1300-nál. Maga Mátyás is elismeri, hogy sok helyét mintha német irta volna.

Üstök és nyirott fej nemcsak megfér egymás mellett, hanem, ugyszólva, együvé tartozik. Szükségtelen hivatkozni a khinaiakra és a többi keleti népekre. Ott van krónikáink tudósitása a pogány, lázadó Vatáról, ki fejét megnyirta és három üstököt eresztett pogány szokás szerint. [6] Már régi királyaink is tán azért szabták elő büntetés gyanánt a fejnyirást, hogy megvetetté tegyék a pogány szokást.

Erdély onomatologiája egyáltalában nem változik pontosan a 12. és 13. sz. vége között. III. Béla korában is találunk Transilvániát, Hartvik is igy nevezi Erdélyt. Más részt III. Endre egy 1291. oklevelében kizárólag Ultrasylvánia kifejezéssel él.

Az sem bizonyit az Anonymus régisége mellett, hogy jobbágyoknak nevezi a főurakat. A 16. sz. elején irt Ének Sz. Lászlóról is e kifejezést használja a legnagyobb urak jelölésére:

Körülte fekszenek chazarok
Keralok pyspukek es *jobbagyurak*.

Már Pauler Gyula is észrevette, hogy az Anonymus sok értesitése a 13. sz. második felében fennálló birtokviszonyoknak felelnek meg. Az általa felhozott példák mellett különösen felemlitendő, hogy IV. László egy oklevelében földet ad *Turzol* Kunnak, ki az Anonymus szerint Árpádtól nyert adományt. [7]

[6] Vata-dedicaverit se daemoniis radens caput suum et cincinos dimittens sibi per tres partes, ritu paganorum. Képes krón. 46. l.

[7] Ld. bővebben Századok 1879. 2. füz.

IV. A Gesta Hungarorum szerzője.

Alig volt a 12. és 13. sz.-ban literaris tevékenységre általában képesnek tartható ember, különösen ha neve P-vel kezdődött, kit ne gyanusitottak volna azzal, hogy ő irta a magyar honfoglalás történetét. E kérdést a mostani adatok szerint teljesen eldönteni még nem lehet. Az egyedüli támaszpont P. dictus magister. [1]

Már majdnem bűn a szerző nevével bajlódni. Mégis van néhány ok, melynél fogva *Pous* mestert tarthatjuk a szerzőnek, kit IV. Béla «aulae nostrae notarius»-ának nevez. Nevével három oklevélben találkozunk. Béla király 1266-ban Usalt a Bakony erdejében adja neki és testvérének Benedeknek, jutalmául a követségeken és más alkalmakkal tett hű szolgálatokért. [2] Egy évvel később, a Csák család egy pörénél jelenik meg, mint tanu, Vas megyében. [3] Végre IV. László a testvérek személyes kérelmére 1275-ben megerősiti nagyatyja adományát. [4] Látni való, hogy tulélte IV. Bélát, tehát nevezhette «quondam gloriosissimus rex»-nek, és hogy 1275-ben még elég ép volt arra, hogy megjelenhessék a királyi udvarban. Arra, hogy nem igen volt megáldva földi javakkal, művében is czéloz. Követségi utjainak köszönhette korához mérve széles terjedelmü irodalmi és földrajzi ismereteit.

Ezen conjecturát csak mint olyat állitjuk fel, mig valószinübbet vagy bebizonyithatót nem állitanak helyébe. Hol történet, élet nem csatlakozik, a névnek ugy sincs nagy fontossága.

Idegen irók tendentiát kerestek irónk művében és hamisitás-

[1] Fehérpataki László nézete ellenében, Figyelő 1878. febr., is azt hiszszük, hogy a P. dictus nem jelenthet praedictus-t, hanem a P. az iró nevének kezdőbetüje. Ez a példa nem is áll egyedül. Van egy lengyel évkönyviró, kit eddig *Dzierswá*nak neveztek. Bielovsky azon valószinü hypothesist állitotta fel, hogy *Mierzwa* a neve, még pedig azért, mert egy kézirata igy kezdődik : ego qui sum *in*cognominatus, mi *M* cognominatusból van elrontva. M. cognominatus pedig nagyon megfelel P. dictusnak.

[2] Fejér Cod. dipl. IV. 3, 313--314: Nos itaque considerantes gratuita et meritoria servitia ipsorum Magistri Pous et B. Magistri, quae nobis tam in deferendis legationibus nostris, quam in aliis cum omni fidelitate laudabiliter impenderunt, dictam terram Usal dedimus irrevocabiliter possidendam.

[3] Fejér. Cod. Dipl. IV, 3, 410.

[4] Fejér. V, 2, 276.

nak nevezték. Azt hiszem, e szigoru itélet a mű hamis felfogásán alapul csak. Szerzőnk nem volt hamisitó, ki tendentiáihoz hozzá költi a történeteket. Élénk képzelődése megragadja tudományának tartalmát és átviszi a távol multba, valamint korának festői Istent püspöki ruhában ábrázolták és minden nemzet saját divatába öltöztette szentjeit. Legjobban mutatja ezt a vérszerződés, ugyszólva az egész könyv egyetlen abstractiója. A király és a főurak egymáshoz való viszonyát tünteti elő, nem ugy, mint Árpád korában fennállott, hanem ugy, a hogy a 13. sz. vége felé kifejlett. Előbbi kor viszonyai nem felelnek meg e képnek. A Csákoknak a 13. sz. végén hatalmasan feltörekvő nemzetsége az ő származtatási rendje szerint az első helyet foglalja el a dynastia után.

A jegyző műve többé nem lehet kútfőnk a honfoglalás korára nézve. Fontos és megbizható adatokat szolgáltat ellenben korának, a 13. sz.-nak megitéléséhez, épen azon eredendő büne következtében, hogy teljes naivitással ülteti át korát a rég elfolyt századokba.

A NEMZETI KRÓNIKA.

Ily különböző és eltérő feljegyzésekből kell összeszerkesztenünk régi krónikánk ősi alakját. Mint a geologus azon rétegekből, melyek körülzárják és eltemetik a primitiv növény- és állatformákat, képes kimutatni ezek régiségét: mi is képesek voltunk krónikánkat különböző alkotó részei szerint, egyes tényekből kiindulva, ugyszólva, rétegekre bontani, külön választani a történeti traditio eredeti lecsapódását attól, mit későbbi korszakok pragmatikája vagy etymologiája toldott hozzá.

Ha a hunnok történetéből a magyar dolgokra vonatkozásokat, különösen a nép községének jogáról és a magyar törzsek egyenlőségéről fenmaradt értesitéseket hozzáadjuk királyaink történetének azon részéhez, mely nem idegen vagy legendaszerü tudósitásokon alapuló, oly krónikát nyerünk mely — nem átallom kimondani — egyedül áll a maga nemében a középkorban. Méltó büszkeséggel tekinthet reá minden magyar szem, mint a nemzeti nagyságnak avatott, tudatos és a mellett józan hirdetőjére.

Más nemzetek, különösen nyugoti szomszédjainknak középkori történeteit kivétel nélkül klastromok feljegyzései örökitették

meg. Bármily érdemesek és pontosak voltak is a legjobbak ezen krónika-irók közül, bármennyire megbizhatók néha tudósitásaik a legcsekélyebb részletekig, magasabb felfogásra, az egész művet átható conceptióra nem képesek. A legnagyobb közülük, freisingi Otto, valóban az isteni világszellem müködését igyekszik kimutatni világtörténetében. De mihelyt saját korára kerül a tárgyalás sora, megszünik az egység, ép oly buzgón követi a chronologia rendjét, mint bármely egyszerü szerzetes, ki serényen feljegyzi évről évre, mit a világi ügyekről egyet-mást hallott. Én pedig — megvallom — szivesen türöm el krónikánk chronologiájának hiányosságát, szivesen még a tények elferditését is, mely néha észrevehető; sokkal magasabbat nyerünk általa, képét nyerjük nemzetünk kezdődő és fejlődő müveltségének, közvetlen kifolyását látjuk benne a magyar nép sajátos lelkének.

A hősiességet, az egyházi mély hittel és a mellett a legnagyobb józansággal párositó magyar ideált állitja elénk e krónikás a magyar királyok történetében. Sz. László nagy alakja lép itt előtérbe. Nem akarom állitani, hogy a cserhalmi vagy mogyoródi csaták, vagy Belgrád ostroma, vagy a kún háboruk minden részletükben hiven volnának előadva. De hogy azon lélekben, mely eme lapokat pergamentre vetette, élt a nagy királynak idealizált emléke, és hogy a legegyszerübb vonásokkal képes volt olyannak rajzolni hősét, minőnek hódoló szelleme felfogta, azt csak az tagadhatja, ki előtt a betü többet nyom, mint a hibákban is észlelhető, mindent átható és elevenitő szellem.

Lehet-e gyönyörübb jellemzése egy tetterős, kemény király uralkodásának, kit tulságos szigora ellenkezésbe hoz saját népével, mint a minőt II. Istvánról tartott fenn krónikánk? Már nemcsak a királyt látjuk, látjuk a főurakat is, kik nem engedhetik, hogy hazájuk báb legyen a király kezében, ki csak önakaratát ismeri, és nem bir oly nagy tulajdonokkal, hogy általuk az elnyomással is kiengesztelje népét. A nemzeti alkotmányosság első nyilatkozatát látom ama Pazmanban, ki a nemzet nevében emel szót királya önkénye, szükségtelen hadviselése ellen. Szavai ép oly kemények, ugyszólva, önzők, mint a király tettei: de érzik bennök, hogy mögötte a nép akarata áll.

A türelmes, engesztelékeny, ildomos, de vitéz I. Geicsa; Salamon a gyermekkirály, kit elkapatnak idegen tanácsadói, és ki mint

számüzött és hazája ellensége bukik meg azon tragikai conflictusban, melyet maga idézett elő; I. Béla, e nyugodtságában és méltóságában kétszeresen nagy király, mind legtisztább, nem csak historiai, hanem aesthetikus részvétünket vonják magukra. És mily egyszerü eszközökkel éri ezt el régi irónk! Nem nyujt semmi jellemrajzot, mely végre is mindig tendentiosus volna. Mutatja őket tevékenységükben, egyszerü barbar szavakkal. Mindenki bámulni fogja a mogyoródi győzőt. Hódolni fog azon férfiu lelki nagysága előtt, ki kész lemondani a koronáról, hogy hazáját polgárháborutól megóvja. Mély részvéttel fogja kisérni a szerencsétlen királyt, kit nevelése és ifjuságának viszonyai, kezdetben oly dicső uralkodása daczára fatumszerü következetességgel idegen szövetségre tereltek, hazája ellenségévé tettek, de nem ölhették ki benne a nemzete nagysága iránti érzést.[1] Nem azért, mert a szerző ezt szépen, hatásosan elmondja, figyelmeztetve a léleknek diadalban vagy küzdelmekben nyilatkozó nagyságára, hanem csak azért, mert oly egyszerüen elbeszéli. Csak a daemoni Kálmánnak adja jellemrajzát. Ez pedig nem felel meg az igazságnak.

A nemzeti érzés az, mely krónikánk egyediségét megalkotja. Mig minden más középkori iró kivétel nélkül helyhez kötött, első sorban lakó helyének emlékeit szem előtt tartó, itt az országos érdek elől háttérbe szorul minden más reminiscentia. Vannak ugyan egyes epizódok, melyek Szekszárdhoz, Pécshez vagy más egyházhoz látszanak kötve; de egy egység köti össze őket mindig: a királyi udvar és a dynastia.

Hazánk középkori állapotának ezen különössége visszatükröződik krónikánkban. Anglián kivül, a sz. István és II. Endre közti korban hazánk az egyedüli központositott európai állam. Valamint a politikában a partikuláris helyi vagy családi érdekek nem juthattak érvényre az országos és dynastiai érdekek ellenében, ugy a krónikában is alig hagytak nyomot. A krónika csak azért első sorban a királyok krónikája, mert akkor a dynastia egyértelmü volt az országgal.

[1] Midőn Henrik császár Salamon előtt dicséri Bátor Opost és kérdi, van-e az ellenséges herczegek táborában sok ily vitéz, «Salamon meggondolatlanul igy válaszola: sok, még sokkal jobb is». Mire a császár kivonult az országból.

Mily nagy traditiót szült volna más országban oly hatalmas egyesület, minő — hogy csak a legkiválóbbat emlitsük — a pannonhegyi apátság volt? Krónikánkban alig találunk nyomára. Az egyetlen, tisztán helyi tudósitás benne Fejérvárt illeti, a királyok koronázási helyét és nekropolisát.[2]

Igy alig tévedünk, midőn krónikánk szerkesztését közeli viszonyba hozzuk a királyi udvarral, régi történetünk minden korában a nemzeti müveltség központjával. Innen magyarázható meg csak egyedül az országos érdekeknek folyton szemmel tartása és kizárólagos uralkodása. Innen az alapul szolgáló hirek hitelessége. Végre csakis innen a helyi hirek teljes hiánya; a királyi udvar helyhez kötött a 12. sz. végéig nem volt. Még tendentiája is, a végtelen gyülölet Kálmán és családja iránt is hasznos: korának egy uj oldalát mutatja.

Büszkélkedhetnek más nemzetek pontosabb, latinosabb, stilusosabb történeti emlékekkel. Nemzetibb és a legmélyebb történeti igazság mellett költőibb lendületü emléke egy országnak sincs, mint a minőt mi birunk krónikánkban.

[2] Eodem anno crux domini in Alba fulgure percussa est. Év nélkül.

ÉVKÖNYVEK.

A középkori történetirás kezdetleges voltának legjobban megfelel az annalis alak. Az iró nem képes arra, hogy valamely magasabb egység köré csoportositsa ez egyes eseményeket; a legközelebb fekvőhöz, az évhez, köti őket.

A hazai traditio nem igen kedvelte ezen alakot. Ha monostoraink fel is jegyezték évről évre a nevetesebb eseményeket, ezen feljegyzések közül egy sem maradt reánk. Mint a krónikáknál, ugy itt is annyira hiányzanak az *egy* helyhez kötött adatok, hogy még az egyetlen megmaradt évkönyvekről is, melyeket rendesen pozsonyiaknak neveznek, nehezen hihető, hogy csakugyan egy helyen vagy épen Pozsonyban irattak.

Ezen évkönyveken kivül még egy külföldi irónál a 13. sz. közepén iró Albericusnál találunk évhez kötött, magyar ügyeket illető jegyzeteket. Azt hiszem, kimutathatom, hogy ezen jegyzetek magyar forrásra vihetők vissza.

Az annalis alakon kivül ugy szólva semmi sem közös ezen két emlékben. A pozsonyi évkönyvek kétségbe ejtőleg rövidek; Albericus legalább a 13. századra nézve bővebb értesitéseket szolgáltat.

POZSONYI ÉVKÖNYVEK.

1. *Kézirat:* Pray-Codex. Nemzeti muzeum.
2. *Kiadások:* Koller Hist. Episc. Quinqueecclesie. Endlicher Monum. 55. l. Wattenbach: Archiv für österreichische Geschichte XLII. 510.

A magyar nyelv legrégibb emlékét és az egyik legrégibb magyar történeti kéziratot egy és ugyan azon codex őrizte meg. Nagyon

gyér ezen évi jegyzetek tartalma magában véve; fontosságot csak ugy nyer, ha a krónikákhoz való viszonyát fejtegetjük.

Mindenekelőtt szembetünő, hogy a krónikák chronologiai adatai legnagyobb részt pontosabbak, mint azok, melyeket az évkönyvekben találunk. Ez magában véve is bizonyitja, hogy az évkönyvek nem irattak az eseményekkel egyidejüleg. A hagyomány mindkét alakja teljesen független adatokat szolgáltat. Az összehasonlitásra leginkább az évkönyvek végén álló királyok elsorolása szolgálhat alapul. Ez a szöveggel gyakran ellenmondó tévedéseivel a krónikák külöböző szerkesztéseihez csatlakozik. E sorozat szerint Sz.-István 44 évig uralkodott; a szöveg szerint atyja halálától az övéig csak 40 év folyt el; a krónika szerint 46 év. A névsor szerint I. Endre 12 évig uralkodott, a textus szerint 13 év volna, de a krónikák megegyeznek abban, hogy fiát Salamont uralkodása 12-dik évében megkoronáztatta. Minden következő évszám egészen Stephanus Rexig (III.) helytelen és csak ugy magyarázható meg, hogy a leiró forrása számait elrontotta.

Figyelemre méltó még az 1145—1172. közti nagy hézag. Megfelel ez a krónika hallgatásának ezen korban. De még más tekintetben is fontos megjegyzésre nyujt anyagot. Az 1145. évben történt Pozsony meglepetése osztrák lovagok által, mely az évkönyvekben is emlitett 1145 (1146)-iki háborut idézte elő. Pozsonyi feljegyzés ezt bizonyára nem hagyta volna említés nélkül. Ellenben, a következő évnél 1172-nél magánál kétszer találjuk ezen város nevét.

Minthogy pedig az évkönyvek 1172-től fogva egészen független tudósitásokat tartalmaznak, melyek közül egy sem találkozik a krónikákban, tán nem kockáztatott azon feltéves, hogy az évkönyviró az előtte fekvő krónikából vette az 1145-ig terjedő adatokat és ezeket tán egy vagy más klastromban fennmaradt hirekkel kiegészitette. Mert mint emlitettük, ezen részben is vannak a krónikára vissza nem vihető adatok. Itt a krónika helyesebb évszámai bizonyitanak elsőbbsége mellett.

Ezen rövid feljegyzéseket Pozsonyban folytatták (valószinüleg a Széplak nevü monostorban, melynek alapitása az 1143. évnél emlittetik). Az utolsó adat az 1241. évből való, hanem más tinta és ugy látszik más kéz is irta az 1203 óta bejegyzett hireket. — A királyok névsora mindenesetre az 1210. évből való, mert

II. Endréről az áll, hogy 6 évig uralkodott. A pozsonyi és más helyi hirek mellett csak az 1186-hoz—87-hez és 1196-hoz vannak országos érdekü események is feljegyezve.

A MAGYAR HIREK ALBERICUS VILÁGKRÓNIKÁJÁBAN.

1. *Kézirat:* Párizs nemzeti könyvtár 4188. sz.
2. *Kiadások:* Leibnitz, Scriptores Rerum Brunsvic. Pertz Scr. XXIII. Ed. Scheffer-Boichorst.

Már gyakran észrevették, hogy ezen összefüggés nélküli, de bő tartalmu krónika nagyon sok Magyarországot illető eredeti tudósitást foglal magában. Wilmans azon nézetet vallja,[1] hogy magyar kútfőkből meritett. Scheffer Boichorst a kiadáshoz csatolt előszóban ellenben, legfölebb szóbeli tudósitások felhasználását engedi meg, minthogy azt irja III. Béláról, hogy 30 évig uralkodott «ut dicitur».

Igyekezni fogunk az első véleményt bebizonyitani. E célból nézzük át egyenkint az illető helyeket.

Már a 893. évnél Álmos nevét emliti szerzőnk, ki egy német forrásnál sem fordul elő.

Kiváló fontosságu a 957-iki adat.[2] A magyar vezérek halála után az ágostai veszteség következtében a nemzet a hét menekült közül egyet királyi méltóságra emel.[3] Az egész nem más, mint a magyar krónika röviditése és ferditése, minőt idegen compilator nagyonkönnyen követhet el. A 7 vezér és a 7 menekült össze van zavarva. Az, hogy emezek az egész otthon maradt népet meghóditották, világosan mondai és ellenmond a hazai tudósitásoknak, melyek zserint épen ezen szerencsétleneket taszittották szolgaságba. Már a krónika is tiltakozik azon felfogás ellen, mintha a 7 magyar egyedül hóditotta volna meg az országot.

[1] Archiv für deutsche Gesch. X.

[2] Pertz XXIII. 767.

[3] «Et de illis septem Ungaris qui remanserunt, unus ab eis factus est rex. Hii venientes in terram suam totum populum, qui non exierat cum eis ad bellum, in servitutem redegerant, qui autem de istis septem nati sunt, ipsi sunt modo nobiles in terra Ungarie, quamvis eorum nobilitas magne servituti subiaceat».

Az 1010. évhez eleinte Sigbert után elbeszéli, hogy Magyarország megtérítésének érdeme tulajdonkép Henrik császárt illeti. — Azután igy folytatja: (779. l.) «Tamen *dicunt Ungari*, quod St.-Adalbertus Pragensis episcopus regem Stephanum ad fidem convertit et baptisavit et ipse rex sua predicatione Ungaros convertit et maiorem ecclesiam Strigonio in honorem St.-Adalberti instituit; sed illa regina Gisla, *ut dicunt* multas malicias in terra illa fecit et ad extremum — interfecta fuit». Azon magyarok, kik Adalbertnek tulajdonitják István keresztelését, a legenda (Hartvik)[4] és a krónika[5] irói. Gisella királynőt illető ezen rosz véleményt pedig csak a krónikákban találjuk.

1041. «Rex iste Petrus, frater *dicitur* fuisse illius regine Gisle. Et quia non erat de semine Ungarorum, contra eum promovere curaverunt *quendam* Abbonem, qui erat unus ex ipsis de magnis principibus.» Azt, hogy Péter Gisella testvére volt, egyedül a krónika emliti, ez is hibásan. Aba választásáról igy ir:[6] «— Principes — solicite querebant, si aliquem de regali progenie — invenire possent. Elegerunt de semet ipsis *quendam* comitem, nomine Abam.»

1061. (739. l.) «In Ungaria regnavit Bela *Pugil* annis 4». A magyar krónikák *Benyn* Bélának nevezik, mi tán megfelel a ‚Pugil'nak. Uralkodása éveit helyesen 3-ra teszik.

1078. (798. l.) «In Ungaria regnavit Sanctus *rex Logescelaus*, Bele pugilis filius annis 18. Hic in Ungaria fundavit nobilissimam abbatiam de Semigio, in qua non solent recipi, nisi Franci.» Utóbbi adatot egyik krónikánkban sem találjuk. Helyessége mindazonáltal bizonyos; meg van még az alapitó oklevél. — Nevezetes és Albericus forrásának hitelessége mellett bizonyit, hogy csakis ezen oklevélben fordul elő László neve ezen alakban.

A királyok uralkodási éveiről való legtöbb adat helytelen.

1111. (818. l.). «In Ungaria regnavit Stephanus annis 15.

1126. (826. l.) In Ungaria regnat Lodislaus II. anno uno.

1127. In Ungaria regnat Stephanus anno uno.

1128. In Ungaria regnat Stephanus annis 8.»

Itt már kétségtelen egy magyar királyjegyzék felhasználása.

[4] Ed. Endl. 177. l.
[5] Ed. Podhr. 47. l.
[6] Ed. Podhr. 78. l.

Ezen jegyzék nem lehetett ugyanaz, mint a pozsonyi évkönyvekben foglalt, mert ez László és István királyoknak nem teszi ki uralkodása éveit. Ő egymás után találta III. István, II. László, IV. István és ismét III. István neveit, melyek az 1161—1173 közti időközt kitöltik. Azonban kritikával él; különben is nagyon büszke chronologiája pontosságára.[7] Valószinüleg nem foghatta fel, hogyan uralkodhatik egy király kétszer egymásután és igy II. Lászlót, II. István után helyezte.

1146. (838.) In Ungaria regnat Boricius per annos 6. Borics trónkövetelő volt és sohasem uralkodott. Albericus mint buzgó és lelkiismeretes chronologus itt ugy szabta ki az időszámitást, hogy az évek (Kr. u.) megfeleljenek az uralkodási éveknek.

De ez csak 1167-ig sikerül neki (849. l.) «In Ungaria post regem Iheta (Geicsa, kinek 1151 óta 16 évet szánt) regnavit filius ejus Bela per annos, ut dicitur 30. In primis adversabatur ei quidam frater suus Guithardus. Sed victus fuit et conclusus». Minthogy az 1161—1173 közt uralkodó királyok nála már le voltak foglalva, III. Bélának 30 évet kellett tulajdonitania 23 helyett. Az «ut dicitur» talán ezen önkényes eljárás kimentése akar lenni. — A második tudósitás, mely Béla testvérének lázadására vonatkozik, eredeti és csak részben egyezik a pozsonyi annalesekkel.

1194-en tul Albericus hirei eredetiek és igen becsesek. Az 1237. évhez valószinüen már a magyar szerzetesek utleirását is használta. Mint már Scheffer-Boishosst megjegyezte, ezen adatokat, valószinüleg honfitársának Jakab praenestei püspöknek, köszönhette, ki pápai legátus volt Magyarországban. De, hogy a régibb időre nézve magyar irott jegyzeteket is használt, melyek nagyrészt krónikánk hireivel egyeznek, az eddig mondottak után, alig tagadható.

Ez által is uj okokat nyertünk arra nézve, hogy krónikánk már a 13. sz. elején megvolt. Albericus a Trois-fontaines-i klastrom szerzetese volt Champagneban. Műve 1241-ig terjed.

[7] Et hoc paratus sum probare certis auctoritatibus contra omnes chronographos si fuerint contradictores.

MONOGRAPHIÁK.

A királyi család és az ország érdekei mellett annyira háttérbe lépett minden más érdek, hogy az Árpádok korából nagyon kevés elbeszélést birunk, melyek egyes eseményeket vagy egyes intézmények történetét tartották fenn.

Csak egy esemény volt, mely oly rendkivüli hatást gyakorolt, hogy egész irodalom támadt nyomában. A tatárjárást értem. Ennek történetét Rogerius váradi kanonok mint szemtanu beszéli el. Azonkivül több ének kesereg Magyarország romlása fölött, melyek közül az egyik kétségtelenül magyar irótól származik.

A magyar nemzetiségen kivül Sz.-István koronájának területén legtisztábban kifejlett egyediséggel az olasz népességü dalmata városok birtak. Municipalitásaik önállóságát egyházuknak függetlensége a magyar egyháztól biztositotta. A dalmata főegyháznak, a spalatói érsekségnek történetét épen ezen önállóság legbuzgóbb előharcosa irta meg: Tamás, spalótai esperes.

ROGERIUS. CARMEN MISERABILE.

1. *Kéziratot* nem ismerek.

2. *Kiadások:* Turóci brünni és ágostai kiadásaival együtt, továbbá Schwandtnernél I, 292—321. Endl. Monum. 255—296.

A tatárjárás ezen leirását nemcsak hazánk akkori viszontagságainak, hanem a tatárok egész hóditási módjának megismerésére nézve elsőrendü fontosságu kútfőnek tartjuk. Utóbbi tekintetben méltán foglal helyet Rubruquis és Plan-Carpin utazók tudósitásai mellett.[1] Minket azonban csak hazai tudósitásai érdekelnek.

[1] Voyages et Mémoires IV. Párizs 1839. 213—770 l.

Ezek közül a bevezetést, a mely a IV. Béla király elleni gyülöletről és annak okairól értekezik, határozottan a legkitünőbb politikai emléknek tartjuk, mely hazánk történetéből az Árpádok korában ránk maradt. Világosan és egyszerüen tárgyalja, miért kellett gyülöletnek támadnia a király és a nemzet, a nemzet és a kunok között. Ezzel okát is adja a tatárok könnyü diadalának.

Elbeszéli ugyan az egész háborut, különösen a Sajó melléki csatát és Esztergom bevételét, de itt nem szemtanu, hanem csak későbbi értesitések után irhatott, noha hireit egészben véve hiteleseknek kell tartanunk. Ellenben, a midőn a tatárok kegyetlenkedéséről és különösen Várad pusztulásáról szól, szem- és fültanu és részben saját élményeit beszéli el. Egrest és Tamáshidát, melyek lerombolását ő elbeszéli, csak napjainkban találták meg ujra, az ő adatjai nyomán keresve helyüket.

Rogeriust, mint különösen a bevezetésből láthatjuk, teljes pártatlanság jellemzi. Olasz ember; közönyösen, majdnem hidegen áll szemben a magyar viszonyokkal. Teljes tárgyilagosságánál fogva annál nagyobb hitelt kell szavainak tulajdonitanunk, minél inkább győződünk meg minden sorában történetirói belátásáról. Stilusa is, korának legjobb latin stilistái közé emeli.

Rogerius 1266-ban, mint spalatói érsek halt meg.[2] Itt ismerte őt Tamás az érsekség történetirója is, ki bizonyára tőle vett sok adatot a tatárjárásról irt fejezeteire nézve.[3]

PLANCTUS HUNGARIAE SUPER DESTRUCTIONEM PER TARTAROS.

1. *Kézirat:* Boroszló egyetemi könyvtár 256. sz.
2. *Kiadás:* Történeti Tár 1878. II. Archiv für ältere deutsche Gesch. 1877. II.

Mily nagy volt az érdek, melylyel egész Európa a tatárok becsapása által megsemisitett Magyarország iránt viseltetett, legjobban bizonyitja az, hogy ezen korból több külföldön irt vers is

[2] Thomas Archid. Hist. Spalat. Arch. Ed. Schwandtner III. 630.
[3] U. o. 608. l. «Prout ab his audire potui, qui rem curiosus indagarunt».

maradt reánk, mely mindannyi Isten büntetését látja e csapásban. Énekünknek is ez alaphangja.

Történeti adatot keveset szolgáltat. A Sajó melletti nagy ütközetet szerinte tán a Rák havába lehetne tenni.[1] A hivekről is szól, kiket templomukkal együtt elégettek a pogányok, a mi Váznak Rogerius által elbeszélt elégésére látszik vonatkozni. A nemzet corruptióját ép oly rikitó szinekkel festi, mint spalatói Tamás.

A költemény egykoruságát bizonyitja, hogy a költő végre felszólitja Krisztust, hogy mentse meg «a mi Magyarországunkat» e borzasztó csapástól.[2] Igy valószinü, hogy még 1242-ben irták, midőn Magyarország még idegen hatalomban volt.

A szerző neve nem maradt fenn. Búja, hogy megszüntek a reggeli és esteli imák, a szerzetest mutatja; a mély érzés, melylyel «nostra Pannonia»-ról szól a magyart. Ezen igen valószinü esetben ő a legrégibb magyar latin költő. Jó latinsága és terjedelmes mythologiai ismeretei után itélve, hihető, hogy külföldi iskolázásban is részesült.

Van a tatárjárást illető több más költemény is, melyek külföldiektől erednek és sem régiségre, sem költői becsre nézve nem vetekedhetnek művünkkel.[3]

TAMÁS, SPALATÓI FŐESPERES HISTORIA SALONITARUM PONTIFICUM ATQUE SPALATINENSIUM.

1. *Kézirat:* Spalatóban és Párizsban 17. sz.-beli.

2. *Kiadások:* Lucius de regno Dalmatiae et Croatiae, Amsterdam 1666. és Schwandtner III.

A 13. sz. a dalmata városokra nézve folytonos ingadozás kora volt a magyar és a velencei befolyás közti tusában. El is tekintve

[1] Qui sub cancro latuerunt
Post in Jano perierunt.

[2] Salva nostram Ungariam
Gravem passam angariam és
Nostram Deus sume precem
Hanc a nobis aufer necem.

[3] Archiv für östr. Gesch. XLII. 520, továbbá Forschungen zur deutsch. Gesch. XII, 643. XIV, 599—612. és XVI, 370.

a nemzetiségi érzéstől a nagyobb dalmata városokban annyira ki volt fejlődve az önállóság érzése, hogy külön álláspontjukból vehették tekintetbe a magyar ügyeket. Igen sok volt az érintkezési pont és Tamás műve a magyar történet sok részletére vet világot.

Kálmán hóditásának elbeszélése Tamásnál annyira megegyezik krónikáink előadásával és oly magyar szinezetü, hogy valóban felhasználásukra kell itt gondolnunk. Spalató belső viszonyairól ugy látszik mindig források után ir; gyakran használja «dicitur» és «ut ferunt» kifejezéseket.[1] Különös fontos az, hogy ugy szólva minden uj érsek választásnál Tamás tisztán kimutatja, hogy politikai okok voltak a döntők. Ha a magyar király terjeszti ki hatalmát a tengerparton, magyar érsekről is gondoskodik.[2]

Általában nagyon érdeklődik a magyar viszonyok iránt, és noha művéből mindenütt kitünik,[3] hogy ellensége a magyar befolyásnak, roszat hazánkról nem igen ir.[4] Sőt ő az ki a magyar királyok történetének egyik legdicsőbb epizódját fenntartotta: Imre király fegyvertelen bemenését öcscse táborába azon mondattal, «meglátom, ki meri felemelni kezét királya ellen.»[5]

Bőven emlékezik meg Endre tartózkodásáról Spalatóban 1217-ben[6] és a magyar királynak keleten kötött rokonságairól.

Az 1230. év óta már teljesen önállóan ir. Ekkor választották esperessé 30 éves korában, miután iskoláit Bolognában elvégezte. Politikai szereplése a magyar befolyás ellen volt irányozva. Egy ízben mint követ megfordult a magyar udvarnál is.[7] Itt szerezhette azon értesitéseit a tatárjárás felől, melyeket nem nyert Rogeriustól,

[1] 556. l. Ed. Schwandtner.

[2] 566. l. III. Béla eljárása, midőn a görögöktől visszafoglalja Dalmatiát.

[3] Különösen 615. l.

[4] Lorenz D. Gesch. I. 290, érdemének mondja, hogy józanabban itéli meg a magyarokat, mint a magyar forrásokban szokásos. Ugy látszik Lorenz azt sem tudja, hogy Tamás beszéli el Imre nagylelkü viselkedését Endre tábora irányában, melyről egy hazai kútfőnk sem emlékszik meg, noha bizonyára olyan dicső a magyar királyra nézve, hogy ezen dicsőséget még Lorenz ur sem vitathatja el.

[5] 569. l.

[6] 573 l. Szerinte 10000 lovagja volt Endrének és számtalan más népe.

[7] 633. l.

kit mint érseket személyesen ismert és tisztelt.[8] Másrészt, műve képezi Dandolo András nagy velencei krónikája egyik főforrását.[9]

A tatárjárásra vonatkozó fejezetei (XXXVII—XL) be vannak ékelve munkájába és inkább világos előadásuk, mint uj adataik folytán érdemelnek figyelmet. Csak a tatároknak hadjáratáról Dalmátiában képez eredeti forrást.

[8] Különösen a 631. l.
[9] Kül. col. 292. 321. 340. és 355. Muratorinál.

MELLÉKLET.

A MAGYAR KRÓNIKÁK SZÁRMAZÁSI TÁBLÁJA.

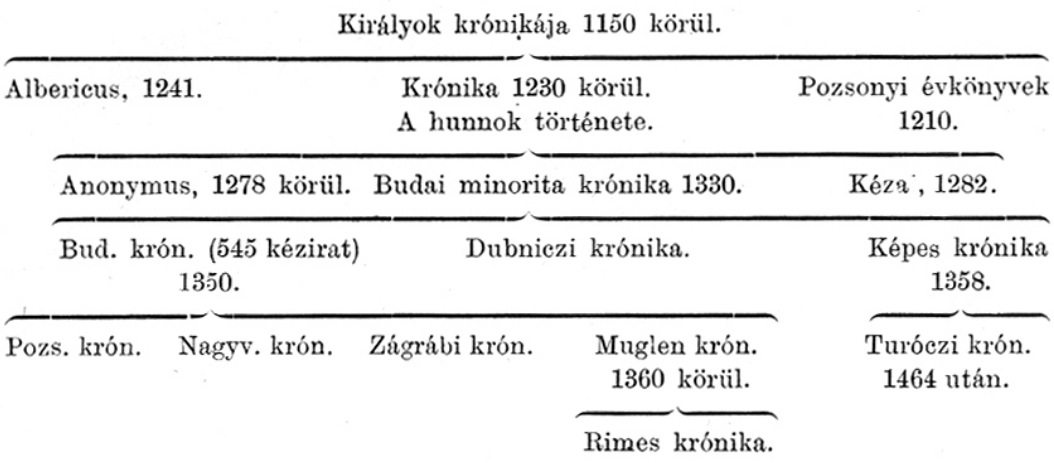

II.

KÜLFÖLDI IRÓK.

«What the repining enemy commends,
That breath fame follows; that praise,
sole pure, transcends.»

SHAKESPEARE.

BYZANTIN IRÓK.

Egy nagynevü történetirónk hazai történetünk középkori forrásainak birálatánál is mérvadónak óhatja lenni azon elvet: hogy egy szellemi előkelőbbnek tanuvallomása többet nyomjon, mint tiz lelki szegényé.[1] Szerinte épen a vezérek korára nézve a byzanti irók képezik ez aristokratiát.

Tulzottnak tartjuk, a mit a német és francia középkori klastromi historiogarphia szük, zárda falai által korlátolt látköréről szoktak mondani. Természetes, hogy különösen a 12. sz.-on tul, midőn Németországból az összefüggés a birodalom és az egyes apátságok közt megszünt, a zárdai évkönyvek csupán saját korlátolt érdekeiket tartják első sorban szem előtt és csak második sorban a kereszténység eszméit vagy azon dynastiát, melynek zászlói alá esküdtek. De a 11. sz.-ban a német főapátságok még folytonos kapcsolatban állanak a királyi vagy császári udvarral; az egyházi méltóságoké volt a fejedelem tanácsában az első szó, mignem VII. Gergely óta nagyon is különválónak mutatkozott az egyház és az állami hatalom érdeke. Ennélfogva jól értesültek: csak az Altaichi évkönyvekre és Reichenaui Hermannra utalok. Egy hiányzik azonban teljesen még a szellemileg legmagasabban állóknál is: a politikai belátás, a kapocs felfödözése az egyes historia tények és az államok fennállásának folytonosan tartó és működő tényezői közt.

Nyugaton Beda Venerabilis óta kiválóan egyházi, szerzetes a történetirás. Csak N. Károly udvaránál gyanitanak valóságos, hivatalos feljegyzéseket,[2] a hivatalos feljegyzések egész modern megbizha-

[1] Salamon Ferencz. A magyar hadi történethez a vezérek korában. 1.
[2] Ranke Leopold a berlini Akadémia értekezéseiben. 1854. 434. l.

tóságával a kedvező tények dolgában és tartózkodásával azok irányában, melyek a hatalomnak nem válnának dicsőségére. Keleten ellenben világi a történetirás. Az állam legelőkelőbb férfiai jegyzik fel az eseményeket, nem csak azért hogy a traditiót fenntartsák, hanem hogy politikai irányadókul is szolgáljanak tudósitásaik. El is tekintve a koronás iróktól, a byzanti történetek feljegyzői Genesiostól a 10. sz. közepén Niketas Khoniatesig, ki Konstantinápoly bevételének a latinok által (1204) volt kortársa, világi, az állam ügyeiben folytonosan forgolódó férfiak voltak. Az is előnyükre válik, legalább politikai tárgyalások leirásánál — pedig végre is ezek képezik a történeti élet forduló pontjait — hogy nem egyháziak, nem keresik isten államát a földön, megelégszenek azzal, hogy a meglevőt pontosan ismertessik. Nem mondom, hogy ez sina ira et studio történt volna mindig; ennnek ellenére volt a római gőg és megvetés az idegenek, a barbarok ellen, de a hűség nemcsak történetirói kötelesség volt, hanem politikai is, és Konstantinápoly történeteinek szerzői nemcsak oktatni akartak, hanem közvetlenül is használni. Ha szabad hasonlattal élni; oly viszonyban állnak a keleti és nyugoti történetirók, mint napjainkban az angol és francia nemzetek irói a németekéivel szemben. Amott államférfiak, itt professorok.

Kétségbe vonhatatlan, hogy a 13. sz.-on tul, midőn a keletrómai birodalom világtörténeti jelentősége megszünt, a kisszerü körülmények kissészerüvé tették ez elbeszélés egész systemáját is. *Nikephoros Gregoras* különösen ijesztő példánya azok nemének, kik a történetet csak egyes subtilis fejtegetések tárházának, legfőlebb még néhány curiosum felhalmozásának tekintik. Megtanulhatjuk belőle a byzantioni szerzetesek vitatkozásait a dogmatica legelvontabb és legkisszerübb kérdéseiről egyaránt, de alig érinti egy szóval azon roppant átalakulást, mely a 13. sz.-ban a Balkán félszigeten megszüntette a görög befolyást s igy előkészitette a török hóditátást. E tekintetben csak a 13. és 14. sz.-beli legbornirtabb franciskanus vagy dominikánus évkönyvirókhoz hasonlitható.

A görög források hazánk történetének különösen két korszakára nézve elsőrendü kútfőink. A magyar nép őstörténeteiről, bevándorlásáról és első viszontagságairól az uj hazában, belőlük meritjük a legpontosabb, ugy szólva, az egyedül megbizható ada-

tokat. A diplomaták és kereskedők népe igyekezett megismerni ezen új nemzetet, mely körébe tört, mely őt a bolgárok tulysulyától megmentette és melyet továbbra is igyekezett felhasználni. E korból birjuk a két császári irónak, bölcs Leónak és Konstantinus Porphyrogennetosnak hadi, illetőleg politikai utasitásait; a magyar nemzet ősi állapotának és belső értékének, mert pártatlan, annál becsesebb ismertetőit. Majd mind Magyarországot, mind a keletrómai birodalmat ellenkező irányok foglalkoztatták. Az egyik Ázsia felé forditja erejét az arabok ellen, a másik a nyugoti egyházba lép és küzd a nyugoti politikai befolyás ellen, mint kelet népe, és a keleti barbar betörések ellen, mint keresztény nemzet. E korból csak elszórva találunk néhány reánk vonatkozó adatot a byzantiaknál. Majd a Komnenosok hatalmas családja utolsó virágzását idézi elő a régi világbirodalomnak. Ismét előtérbe lép a viszony Magyarországgal, a birodalom támadóvá vált politikájának főcélpontjával. Innen a tudósitások folytonos nagy becsü sorozata, Anna Komnenától Khoniaterig a 12. sz. egész folyamára.

BÖLCS LEÓ.

A politikai élet küszöbén álló népre nézve nincs nagyobb szerencse, mintha a müveltségnek már magasabb fokát elért férfiu ismerteti az utókorral erkölcseit és szokásait. «A gyermek a férfiu atyja» mondja egy remekiró; az ős állapotban levő népen csak figyelmes szemlélő veheti észre a leendő nemzet hatalmas csiráit. Tacitus leirásán mai napig is buzdul minden germán kebel; a tudósok pedig versengenek, hogy tömör szavainak minél mélyebb és messzebb ható jelentést tulajdonitsanak. A mi a «Germania» a németeknek, az nekünk Leo császárnak a hadi tudományról szóló utasitása. Nem részesült azonban egyenlő figyelemben. Az oka nagyon egyszerü. A római senator elkorcsosuló népének egy még romlatlan, erős népet, melyről hatalmas szelleme sejti, hogy veszélyt hozand Augusztus és Trajanus birodalmára, mutat idealizáló tükörben. A keletrómai császár hidegen, ugyszólva pontokra szedve tárgyalja a barbar népnek hadi rendszerét és tanitja, hogyan kell megvivnia vele a satnyuló görög phalanxnak. Tacitus és a rómaiak előtt a germánok uj, szokatlanul érdekes látványt mutattak; Leo

és Konstantin a magyarokban csak egyikét látták a barbar törzseknek, melyek közül már annyit tett tönkre Byzantion diplomatiája inkább, mint hada. Az egyik mestermüvet akar alkotni, a másik tisztán praktikus célból ir.

De épen azért állithatjuk, hogy a «*Τῶν ἐν πολέμοις τακτικῶν σύντομος παράδοσις*» mint tisztán történeti forrás, hitelességét tekintve, a leginkább megbizhatókhoz tartozik. Minden hiba, melyet a koronás iró az ellenséggé válható barbar nép jellemzésénél elkövet, keserüen megboszulhatja magát valaha a csatéren. Byzantion főereje már ekkor abban állott, hogy a puszta népeit ügyesen használja fel egymás ellen. A magyarok harci tehetsége mellett fényesen bizonyit Leó taktikája, még fényesebbben, hogy irója épen őket hivta szövetségre a bolgárok elleni élethalálharcban.

Kétségtelen, hogy az ezen háboruról szóló jelentések szolgáltak a taktika irójának főforrásául. A byzanti udvarnál, mint Salamon majdnem cáfolhatatlanul bizonyitja, volt egy állandó utasitás a hadvezérek számára. A mi ujat az egyik folytató hozzá adott a régi textushoz, a mi változtatást tett benne, annak bizonyára nagyon is tényleges meggyőződés volt az oka.

Ezen szempontból kell tekintenünk azon változtatásokat, melyeket Leó tett a régibb *Maurikios* vagy Urbikios féle szövegben. A mi ott avarokra és turkokra vonatkozik, azt irja ő a bolgárokról és turkokról. Még tovább is mehetünk: az egész 18. fejezet Ammianus Marcellinus 4. sz.-beli irónak átdolgozása. Mi Leóra nézve Maurikios müve, az volt Konstantinra néze mindkettőjöké: előmunkálat.[1] Ha szóról szóra van is egyezés, ez hitelességéből nem von le semmit, hisz mindnyájan tudjuk, hogy az ily pusztai népek hadi módja, a shythától és hunnoktól a mongolokig mennyi belső hasonlóságot mutat. Annál fontosabbb volna reánk nézve az illető szövegek pontos egybevetése, mert bizonyára minden eltérésnek volt oka. Fájdalom, mind Leónak, mind Maurikiosnak és Konstantinosnak kiadásai teljességel nem állanak a tudomány szinvona-

[1] Büdinger Oesterr. Gesch. I. 215. figyelmeztet arra, hogy Maurikios Leo forrása, de nézetem szerint, tévesen Maurikios császárt tartja szerzőnek (Uralkodott: 582—602). Ez pedig azon egyszerü oknál fogva nem lehet, mert turkokról szól, kik a 7. sz. elején még nem is igen érintették a byzanti politika körét.

lán.[2] A munka lényegéből folyik, hogy a szerző egyénisége egészen háttérbe szorul a tárgy mellett. Mindazonáltal ki kell emelnünk, hogy a mű világos és könnyen érthető nyelven irt és hogy a nehezebben megmagyarázható helyeket nagyobbára a másolók ügyetlenségének róhatjuk fel. Ilyen különösen az 57. pont Meursius kiadása szerint.

Nem csak a magyar nemzet taktikai és strategikai ügyességének és hatalmának emelnek emléket e munkák. Salamon Ferenc kiválóan éleselmű és szerencsés deductiókkal a magyar nemzet egész őskori politikai és műveltségi állapotának rajzát állitotta egybe e gyér adatokból. Értekezése mintaszerü arra nézve, hogyan kell a kútfőkből mindazt kiolvasni, mire maguk nem helyeztek sulyt, a nélkül, hogy a kritika szilárd talaját elvesztőnek lábunk alól.

A magyar harcrendről szól Leó művének XVIII. fejezetében a 22—23 pontban és a 39—77-ig.

KONSTANTINOS POPHYROGENNETOS.

Konstantinápoly a 10. sz.-ban mintegy ostromállapotban volt. Arabok és oroszok tengeren, bolgárok és magyarok szárazföld felől döngették kapuit. Csak az erő teljes központositása menthette meg. Ha valahol, itt volt hatalom a tudás, mert nyers erő egyedül nem volt képes a birodalmat megvédeni. Ismerni kellett az ellenségeket, ki kellett fejteni és végső küzdelmekre felhasználni a birodalom segédeszközeit. Még azon császár sem vonhatta ki magát azon általános irány alól, ki tán Byzanc minden uralkodója közt

[2] *Leo* taktikáját latinra forditotta Schegk Jakab Cambridgeből. Básel 1554. 12°. Meursius a textust e forditással közölte 1612. 4° Leiden. Ujra kiadta Arcerius Sixtus Aelianus taktikájával 1613. 4°. Lami János egy kitünő kéziratból pótolta az előbbi kiadások hiányait a bölcs császár minden művei VI. köt. 1745. Flórenc. Németre forditva Bécs 1781. Konstantin két taktikai művét. Βιβλίον τακτικόν ταξιν περιέλον τῶν κατὰ θάλατταν καὶ γῆν μαλομενῶν és Στρατηγικὸν περὶ εθνῶν διαφόρων ἐθνῶν. Leida. 1617. 8° és Meursius összes művei VI. Maurikos taktikáját kiadta Scheffer Upsala 1664. gör. és lat. 8°. Magyarra forditotta Leónak a magyarokra vonatkozó pontjait Szabó Károly. Uj M. muzeum 1851. sz. I.

legkevésbé volt képes birodalmát hadi és politikai erények által megtartani. VII. Konstantinos, Bölcs Leónak a biboros palotában született fia, nem volt sem hadvezér, sem államférfiu, de volt tudós és gyüjtő. Ujra kiadta atya taktikáját, oktatta népét a fölmivelés és lótenyésztés leggyümölcsözőbb módja felől, összeállitotta az udvari szertartások egész rendszerét, mely a régi emlék nagyságát idézte fel még mindig nemcsak a városban, hanem az idegeneknél is.[1] Összeirta a birodalom felosztását. Végre fiához intézett atyai intéseket, hogyan uralkodjék.[2] Itt is szembetünő a belső külömbség a kelet és nyugot viszonyi közt. Sz.-István, vagy más nyugati király, ha politikai testamentumot ir, vallásos ihlettel fog hozzá, egyházi érdemekre helyezi a fősulyt, csak általánosságában és minden birodalomra egyaránt illő kifejezéssekkel emlékezik meg a belső és külső politikáról. Byzantionban mindennek a közvetlen haszon szabja meg irányát. A császár egyenként elsorolja a birodalom szomszédjait — tehát ellenségeit. Mindegyiknek alkotmányát, helyzetét leirja, hisz az mind tényezője lehet fennállhatóságának. — Ajánlja, mindegyik iránt mily szerekkel kell élni, hogy békén maradjanak vagy épen segitsék a római uralmat. «Minde nemzetet sovár pénzvágy emészti, nagy jutalmat követel minegyik a legcsekélyebb szolgálatért is.» Egy szóval, mintegy diplomatiai utasitással látja el utódát. Ezen utasitásnak köszönhetjük, hogy egykoru iró értesit a magyarok törzsszerkezetéről, jegyzi fel a körülményeket, melyek alatt nemzetünk a honfoglalás művét végezte, sorolja el Árpádnak genealogiáját; még a magyar törzsnek neveit is csak nála találhatjuk, valamint a főbirói hivatalok a Gylasz és Karkhasz emlékét egyedül ő tartotta fel.[3] Ennyi volt, mit diplomatának akkor tudnia kellett a magyar belviszonyokról.

Szerencsére a császár minden utilitarius iránya mellett nem szünt meg tudós antiquarius lenni e munkájában sem. A dolgok eredetét kutatja, nem elégszik meg azzal, hogy a jelen állapotokat ismertesse. Hisz célja volt megirni az egész byzanci római biroda-

[1] Σύνταγμα. Egyedüli kézirat Lipcsében. *Mátyás király* könyvtárából való. Kiadta Reiske. 1751—54. és a bonni kiadásban.

[2] Πρὸς τὸν ἰδιὸν υἱον Ῥωμανὸν τὸν θεοσεβῆ καὶ πορφυρογέννητον βασιλέα. Kiadta Meursius. Leida. 1610. 8° és a bonni kiadás. — E munkát a császár 952-ben irta, hét évvel később fia megmérgeztette.

[3] A Dzsilát mint fővezért emliti Ibn Dasta.

lom történetét[4] és mi a többi népnél nevezetes történt. Panaszkodik, hogy e célra kevés a könyvtár. Azonban jegyzeteit mindenütt felhasználja. Szereti az egyes népeknek eredetét, hajdani viszontagságait is elbeszélni, noha ez szorosan véve nem tartozik tárgyához. E bőbeszédüségének köszönhetjük a megbecsülhetetlen értékü tudósitást a magyarok viszonyáról a kozárokhoz, a lebediai folyamközi hazáról, Árpád fejedelemmé választásáról, a kabar törzs csatlakozásáról. Néha kora eseményeit is emliti, igy Bulcsu tartózkodását Konstantinápolyban.[5]

Alig kételkedhetünk abban, mire Szabó Károly utalt, hogy a magyar főur e tartózkodása ne szolgáltatott volna a császárnak bő anyagot hazánk viszonyainak ecsetelésére. De régibb eseményekre vonatkozólag is legnagyobb mértékben megbizható, nagyérdekü, fájdalom nagyrészt elveszett forrásai voltak. Maga a császár munkássága mutatja, hol kell e forrásokat keresnünk.

Nem tulzás mondani, hogy a modern történeti irány azon pillanatban vette kezdetét, midőn nagyobb mértékben kezdték kiaknázni a velencei követjelentésekben és Dispaccikban rejlő bő anyagot. A velencei nép diplomatiája által tartotta fenn magát annyi századon át hatalmas szomszédjai közt. Szintoly fontos volt a követségek rendszere Konstantinápolyra nézve. Mily korán fejlett ez ki, és mennyire megtanultak a görög rhetorok észlelni és a lényegest megfigyelni, mutatja Priskosnak jelentése követségéről Etele udvarához; a nagy hun birodalom történetének kétségen kivül legbecsesebb forrása. A frankok történetére nézve is kiválóan fontos Agathias jelentése 558-ból. Baián, a nagy avar khán udvarát is Menander Protector görög követ ismerteti. A veszélyek megmaradtak; a traditio sem szünt meg. Konstantinos egy nagy tudományos encyclopaedia kiadásával bizta meg Theodosiost; ebben a régi követjelentésekből is találunk kivonatokat.[6] Nagyon közeleső tehát

[4] Καὶ ἐβουλόμην, ἂν ἄρα οἷός τι ὦ, του σύμπαντος τῆς ἐν Βυζαντίῳ Ῥωμαικῆς ἀρχῆς χρόνου-τας ἀξιολογωτέρας τῶν πραξέων διηγήσασθαι. Basileus cs. életrajzában az u. n. Continuatio Theophanisben, melyet Constantin irt.

[5] Ἰστέον ὅτι ετελεύτησαν ὅ τεβέλης, καὶ ἔστυν ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ὁ τερματξός ὁ ἀρτύος ἄνελθών, φίλος μέτα τοῦ Βουλζοῦ τοῦ τρίτου ἄρχοντος καὶ καρχᾶ τουρκίας. 40. fej.

[6] Theodosios 53 kötetnyi művéből csak kevés maradt mag. Szerencsére az egyik épen a követjelentések. Περὶ πρεσβειῶν könyve. Kiadta Orsini Fulvius Antwerp. 1582. és Niebuhr Bonn 1837.

azon hypothesis, hogy ezen jelentések reánk nem maradt részei képezték a császár főforrását. Maga a munka egész szerkezete is támogatja ezen nézetünket. Honnan tudhatta volna Konstantinos oly részletesen előadni Swatopluk birodalma sorsát, (41. fej.) a horvátok betelepedését (30. fej.) és hogy közel érintőt is emlitsek, a magyarok viszonyát a kozárokhoz és Árpád választását, ha egykoru feljegyzések nem állanak rendelkezésére. Az pedig bizonyos, hogy a kozárokhoz gyakori volt a követküldés, a magyarokhoz sem ritka.[7] Bulcsun kivül is jártak magyarok a császári városban. Igy Árpád utóda Termatz és Gyula.

A császárnak magyar ügyekre vonatkozó tudósitásai megitélésénél nem hagyhatjuk figyelmen kivül politikai viszonyát népünkhöz. Ez ellenséges volt csekély kivétellel. Két izben jelent meg magyar sereg Byzanc kapui előtt; Botond mondája is e vállalatok egyikéhez kötött. — Fiának is ajánlja, hogy ne adjon nekik sok ajándékot, hanem a besenyőket igyekezzék felhasználni ellenük és az oroszok ellen.[8]

A munka aránylag jó állapotban maradt raánk. Csak egy javitást ajánlanék a textusban. A 38. fejezetben áll, hogy a magyarok 3 évig laktak a kozárokkal és segitették *minden* háboruikban. Hogy a kozár befolyást kimagyarázhassuk, nagyobb idő kell, mint menynyit 3 év nyujthat. Legegyszerübb volna tán τρεῖς helyett τρίακοντα-t olvasni.[9]

A mű 30 fejezete az avarokkal és horvátokkal,[10] 32. a szerbekkel, 37. a besenyőkkel, 38. a magyarokkal (turkok), 39. a kabarokkal foglalkozik. A 40-dikben a turkok és kabarok törzseit sorolja elő, a 41-ben Morvaországot, a 42-ben a többi Dunamelléki országot irja le.

A «Mnemosyne» leidai philologiai közlöny 1876. jul. füzete egy párizsi kéziratból több fontos varianst közöl.

[7] Ld. az elbeszélést Sarkel Kozár város alapitásáról. 42. fej. A magyaroknál Gábor szerzetes járt. ἡ.. τοῦ γάρ Γαβρίηλ ποτε πρός τοὺς τουρκους ἀποσταλέντος ὑπο κελευσέως βασιλικῆς.

[8] 13. ὃ. οἱ δε Πατζινακῖται καὶ τῇ πρὸς τὸν βασιλέα φιλίᾳ συνδουμένοι καὶ πάρ ἐκεῖνον διὰγραμμάτων καὶ δώρων ἀναπειθομένοι δύνανται ραδιώς κατὰ τῆς χώρας τῶν τε Ρῶς καὶ τῶν Τούρκων ὑπέρχεσθαι και ἐξανδραποδίζεσθαι — καὶ ληίζεσθαι τὴν χώραν αὐτῶν.

[9] Συνώκησαν δὲ μετὰ τῶν καζάρων ἐνιαυτοὺς τρεῖς, συμμαχοῦντες τοῖς χαζάροις ἐν πᾶσι τῶν αὐτῶν πολέμοις.

[10] Konstantinos szerint is a megmaradt avarok a horvátok jobbágyai lettek, mint a Conversio Bavariorum szerint.

KINNAMOS.

Ujra fegyveres, halalmas császárok ülnek Konstantinos trónján. A Komnenosok a kardot forgatják, nem a tollat. De e zord hadi emberek méltányolni képesek a tudomány fontosságát. Alexios császárnak, ki a Komnenos családot a trónra emelte, leánya Anna és veje Nikephoros Bryennios művei a byzanti történeti irodalom legbecsesebb termékeihez tartoznak. Akkor Byzantium politikájának egész éle a keresztes háboruk irányában volt igénybe véve; igyekezni kellett minél többet nyerni keleten és egyuttal kifogni a nyugati hóditók kapzsiságán és barbar szokásain, melyeknek utoljára mégis áldozatául esett a birodalom. Ugy látszik ekkor békés és barátságos viszony volt Magyarország és a keletrómai császárság közt. Gyeicsa koronát és nőt nyert Byzantionból. Lászlónak leánya Irene pedig Alexios fiának Jánosnak nyujtotta kezét. — János császár keleten helyre állitotta a békét és észak felé forditotta fegyvereit. Itt a kunokat szétzuzta és egy részüket Magyarországba kergette, majd magával II. Istvánnal, ki szinte ezen irányban terjeszkedett, elegyedett háboruba. Ezentul, félszázadon át, békében vagy háboruban, mindig igyekeztek Konstantinápolyban Magyarországot görög befolyás alá juttatni.

Ez különösen Mánuel császárnak, ki magyar anyától született, sikerült. Hazai forrásaink, mint kifejtettük, alig érintik ezen viszonyokat.[1] Ellenben Görögországban épen ekkor élt azon férfiu, kit legnagyobb byzanti történetirónak kell tekintenünk.

[1] A nyugoti irók közül csak ott, hol nem is kerestem, találtam erre vonatkozólag nagyon fontos adatokat. *Richersbergi Gerhoh*, ki közel 1161 után irta theologiai művét «de investigatione Antichristi» igy emlékezik meg a magyar viszonyokról, a III. Sándor és IV. Viktor közt megoszlott pártokat illetőleg : — Si quidem et ungaricum regnum in ea parte est hominum, qui nondum hunc vel illum receperunt, quia mortuo rege suo (II. Geicsa) qui susceperat Alexandrum per hoc ab ipso Alexandro recesserunt, quod archiepiscopum per ejus legatos firmatum reprobaverunt, et jam rege novo sibi creato nova molimina dicuntur mihi pari, qui quorsum tendant id huc ignoratur. Tamen quia rex ille novus per uxorem grecam greco imperatori aliisque grecis principibus affinitate vinctus est, hoc suspicandum reliquitur, quod et Ungari se incipiunt alienare. Kegésziti ezt Valter Mapes tudósitása e viszonyokról.

Kinnamos Jánost értem. Ő *Γραμματικὸς βασιλικὸς*, azaz császári jegyző volt. Kora történeteit irja meg, mert ő is hirt és dicsőséget akar szerezni történetirás által, mint a régiek; de minthogy erre igen nagy ismeret és nagyobb függetlenség szükséges, minőnek ő örvendhet, csak a századjában történteket akarja a feledéstől megmenteni, különösen János és Manuel császárok korát. János életét csak röviden beszéli el, mert nem kortárs. «Manuelnek ellenben, nem tudom ki irhatná meg jobban viselt dolgait mint én, ki már nagyon ifju koromban is jelen voltam legtöbb vállalatánál mindkét földrészen».[2]

Többek között elbeszéli, hogy jelen volt Zimony ostrománál Manuel császár által. Igaz csak azért emliti ezt, hogy mint szemtanu hitelesebben hirdethesse a császárnak ott tanusitott vitézségét.[3] Valóban Mánuel minden nagy sajátsága mellett is nagyon szembeszökő a személye iránti tulságos érdek. Kinnamos is görög és udvari ember volt, hiába védi magát legerélyesebb szavakkal a hizelgés vádja ellen.[4]

Bármily keveset beszél is el János császár tetteiből, ez igen fontos azon abstractio által, melyet a magyar trónörökös iránt Álmos herceg sorsához fűz, hogy t. i. ha a király több fiut hagy hátra, ezek szépen megférnek mig az uralkodónak nincs fia, de aztán a többi csak vakitva maradhat meg a birodalomban. Ez általában tán nem állott, de Vazul, Endre és Béla, Kálmán és Álmos eseteiből jól van levonva. A részletekben hiba van; szerinte László fiai voltak Álmos és Kálmán.[5] A branizovai 1124. év körüli hadjáratot is csak röviden emliti, de itt örvendetes megegyezése krónikánkkal, különösen a bécsi 545. kézirattal.

[2] Επιτομὴ bevezetésében ed. Bonn. 1837. 5. l. Τα γε μὴν τοῦ μετ᾽ ἐκεῖνον Μανουὴλ οὐκ οἶδα, εἰ τις ἐμοῦ κάλλιον ἐξιστορῆσαι ἔχει, ἐπει καὶ ὄυπω μειρακίω γε ὄντι μοι πλείστας συνεκδεδημηκέναι, οἱ τῶν εἰς ἤπειρον ἑκατέραν συνέβαινεν στρατευῶν.

[3] Ἐγω δε καὶ ἄλλα μεν τῶν εἰς ἐκεινην τετελεσμενῶν θαυμάζειν ἔχω τὴν πολιορκίαν, τὴν γε μὴν τοῦ βασιλέως τόλμαν, εἰ μὴ παρων ἐτύγχανον τῆδε τῶν πραττομένων αὐτόπτης γινόμενος, σχολῇ ἀν ἀφηγουμένοις ἐπίστευσαι. V. k. 241. l.

[4] Φύσει γὰρ πρὸς κολακείάν ἄξεστον ἐμπέφυκε μοὶ τὸ ἦθος, καὶ οὐκ ἄν οὐδὲ ῥῆμα σμικρὸν ἑκῶν λέναι προείμην ὅτὶ μὴ σὺν ἀληθεία, καὶ στόματι ἐλευθέρω. IV. k. 192. l.

[5] Ezen sokat vitatott kérdést végkép eldönti IV. Henrik császár levele Álmoshoz (Codex Udalrici 200 ed Jaffe 88), melyben segitséget kér tőle Velf ellen, hivatkozva a «foedus quod cum patruo suo inivimus»-ra.

A II. István iránt ellenséges hazai krónika itt nagy magyar veszteséget emlit, miről Kinnamos nem tud. Az 1151. évi szerb háborutól kezdve, melyben magyar sereg is vesz részt, a magyar viszonyok mind nagyobb tért foglalnak Manuel politikájában és Kinnamos könyvében. Itt emliti a magyarokkal élő, a zsidókhoz szitó khaliziakat és a besenyőket is.[6] A magyar orosz viszályba elegyedést is bőven elbeszéli és Borics diversióját.[7] Ezt Nikon orosz patriarkha is megerősiti. Nem hallgatja el a kudarcot sem, melyet a császár 1152-ben Géza ellen vallott.[8]

Mindeddig hóditásról volt szó, arról, a két előre törekvő állam közül melyiké legyen a tulnyomó befolyás az Alsó-Duna mellékein. II. Géza halála alkalmat nyujt Manuelnek beavatkozásra. Kinnamos theoriájával támogatja császárja pártfogoltjának, IV. Istvánnak igényeit.

Szerinte törvény a magyaroknál, hogy a királyt testvére kövesse a trónon. Azt is ő tartotta fenn, hogy a magyarok az örököst «Ur»-uknak nevezték.[9] A két trónkövetelő gyors halála után Béla által akar a császár hatalmat gyakorolni, kit Konstantinápolyban neveltet és örökösének nyilvánit.[10] Mily következmenyekkel lett volna e terv véghezvitele mindkét birodalomra nézve!

A következő években különösen prágai Vincével egyezik meg előadása,[11] midőn III. István cseh segitséget hí be a tulnyomó hatalom ellen.

Mánuelnek kétségtelen az országban is volt pártja. Még a papság is csatlakozott kozzá.[12] Azonban III. István fenntartja

[6] III. k. 8. 107. l.

[7] III. k. 115. 118. l.

[8] III. k. 132. l.

[9] V. 203. Νομὸς γὰρ οὗτος παρὰ τοῖς οὔννοις ἐστὶν ἐπὶ τοὺς περιόντας ἀεὶ τῶν ἀδελφῶν τὸ στέφος διαβαίνειν. Στέφανω — τὴν οὐρουμ ἀπεκλήρωσαν τυχὴν, βούλεται δε τοῦτο παρά οὔννοις τὸν τῆν ἀρχὴν διαδεξάμενον ἑρμηνεύειν τὸ ὄνομα. Büdinger ezt, minthogy magyarul nem tud, ferdén fogta fel. Ungarische Gesch. 97. l.

[10] V. 215. l.

[11] Vincentii Annales ed. Wattenbach. Pertz XVII. 681. l.

[12] Παγάτζιον-ból, mely szerinte fővárosa Sirmianak, a főpap eléje ment nagy kisérettel. Azt hiszem ez nem Pozsega, mint eddig hitték, hanem Bács, hol csakugyan főpap érsek lakott. A császár átment a Dunán (221. l.), erre pedig nincs szükség, ha Pozsega felé megy.

magát. Szerémről sem mond le, és legyőzi Manuelnek oda rendelt vezéreit,[13] majd elfoglalja Sirmiumot és Belgradot fenyegeti.

Ekkor szövetségre lép a két római császárság Magyarország ellen;[14] az osztrákok, szerbek, skythák csatlakoznak. Ezen nagy veszélyt oly nyomtalanul állotta ki hazánk, hogy nem ismernők, ha Kinnamos nem értesitene róla. Már 1166-ban elfoglalják a magyarok Zeugme-t és egész Szerémet. Manuel maga indul ellenük, kitünteti vitézségét, de voltakép még Kinnamos előadása szerint is, ki kisérte, nagyon keveset végez.[15] Csak Szerémet nyeri vissza.

Ujra kitör a háboru. Vranas és Gabras ujra legyőzetnek, mire három részről támadtatja meg Manuel az országot. Végre 1168-ban nagy csatában legyőzi Andronikus Dénes nádort és elfoglalja az ország nagy zászlóját. E csata leirásából látjuk, hogy a magyarok ekkor már nehéz fegyverzetben harczolnak. A csata előtt áldomást is emlit.[16]

Ezen nagy diadal daczára is csak III. István halála után sikerül elismertetni Bélát Magyarországban. Ezt esküvel kötelezi barátságra. Ezen nagy eredménynyel végződnek Kinnamos hazánkat illető tudósitásai.

Művelődéstörténeti tekintetben fontos, hogy Zeugme ostrománál, melynél ő jelen volt, az ostromlott magyarok a babona fegyverét, a varázslást is igénybe vették. Manuel sem volt jobb, bizonyitja ezt Kinnamos utánzója Niketas.

NIKETAS KHONIATÉS.

Nagy részt ugyan azon kor történetét irta meg Niketas Khoniates, ki szinte főhivatalt viselt a császári udvarnál, Philippopolis kormányzója is volt. Bizonyára használta Kinnamos művét és emliti is e történetirót. Ennél fogva művében[1] csak azon helyeket

[13] V. 226—227. Vranast és Gabrast. 2. V. 236.

[14] V. 241—247. Radevicus Gesta Friderici Imp. IV. k. is tudja, hogy a két császár egyetért Magyarország ellen.

[15] V. 272. E csatát honi kútfőink közül csak Muglen emliti.

[16] V. Διονύσιος — θάρσους ὑποπλησθεῖς σὺν εἰρωνείᾳ πολλῇ ἀκρατίζεσθαι ἐκέλευεν Οὔννους εἰς ὑγίειαν τὴν Ρωμαίων προσιεμένους το ἔκπομα.

[1] Νικητᾶ Χωνιατοῦ ἱστωρία, ed. Bonn. 1836.

fogjuk különösen tekintetbe venni, hol tudósitása eltér Kinnamosétől vagy pedig tőle független adatokat nyujt. Igaz, szószerinti egyezés soha sincs köztük, de csak azért, mert Niketas, ki szinte irói babérra tart igényt, Kinnamos előadását szép phrasisokkal bőviti és ékesiti.

Az eltérések és külön adatok, a mennyiben hazánkra vonatkoznak, a következők:

János császár uralkodása alatt (ő is 1118-tól kezdi mint Kinnamos) szerinte a magyarok Filippápolyig portyáztak, mit Kinnamos nem emlit.[2] Majd ő nemsokára békéről tesz említést, mi Kinnamosnál nem áll.[3]

Szerinte 1152-ben béke jő létre, miután a magyarok Tzintvilukot megverték. Ezt Kinnamos szinte nem emliti.[4]

Nagyon fontos adatot szolgáltat egyik legvitatottabb ethnographiai kérdésünk eldöntésére. Előadásából kitünik, hogy már 1164. évben is laktak oláhok a galiciai határ közelében.[5]

A magyar háboruból független adata az, hogy a magyarok mérgezett nyilakat használnak.[6]

A Mánuel császár udvaránál uralkodó babonát tanusitja, hogy Mánuel császár, mielőtt a magyar hadjáratra indult, a «Magyarnő»-nek nevezett rézszobrot Konstantinápolyban jó előjel nyerésére ledobatta talapzatáról.[7] Épen oly kevéssé emliti Kinnamos a császár másik babonáját. Midőn Andronikos elhatározó ütközetre készül Dénes nádor ellen, a császár rosz astrologiai előjelek miatt eltiltja az azon napon való csatázást; Andronikos el sem olvassa a levelet és megnyeri a csatát.[8] Hogy igaz-e ez, vagy valamely régibb mondát vitt-e át Niketas ezen csatára, nem tudjuk. Hisz savoyai Jenő eljárásáról a zentai csatában is századokon át beszélték ugyanazt, mig napjainkban valótlannak nem bizonyult.

[2] I. 24. l. ἅτι δ'ἀπροόπτως τοῦ κακοῦ τοῦδε ξυν ἐνιεχθέντος, τότε μὲν τῇ κατὰ τὴν Φιλιππούπολιν ἐνδημίᾳ τὰ τῆς προμηθείας βασιλέος ἐπεμέτρησεν οὔννους ἐκεῖθεν μετανάστας θέμενοις.

[3] 25. l. τὰτε πρὸς εἰρήνην ἐν διαθεμένοις.

[4] III. 134.

[5] 171. l.

[6] 175. l.

[7] 197. l.

[8] 200. l.

Kinnamos művének megszakadása után ő a főforrás a byzanti magyar viszonyokra nézve. Igaz, hogy Mánuel halála után ezek már nem oly jelentékenyek. Elbeszéli, hogy Alexios császár 1183. évben megöleti az özvegy császárnőt, mert gyanusitja, hogy Béla kezére akarja játszani a császári koronát.[9] Majd elbeszéli, hogy Nissa és Branizova körül ujra folyik a harcz.[10] Midőn Andronikos császár épen magyar segélylyel legyőzi a szerbeket és oláhokat, találkozást keres Bélával, ki szinte a Szávánál táboroz[11]. Általában mindig legnagyobb tisztelettel szól ezen kitünő királyunkról, mi nála, kinél hazájának bukása a latin keresztesek által még fokozta a gyülötetet a barbarok iránt, kétszeresen nyom a latban.

Történetét 1218-ig, haláláig folytatta. Az utolsó évekre nézve, mind állásánál, mind tehetségénél fogva hiteles forrás. Vele szünik meg a byzanti történetirók nagy sora, mely a Komnenosokkal együtt virágzott és enyészett el.

MÁS GÖRÖG FORRÁSOK.

Az emlitetteken kivül, kik hazánk történetének nagyobb szakaszairól szolgáltatnak értesitéseket, egyes viszonyokról, melyekben őseink a keletrómai császársággal érintkeztek, más irók is megemlékeznek. A legrégibb ezek közül a «a bünös György barátnak» krónikája a világ teremtésétől 842-ig, melyet különböző irók 1143-ig folytattak.[1] Ez tudósit arról, hogy már 839-ben is laktak közel a Dunához magyarok, kik a bolgárok görög foglyait ott megtámadták.[2] Itt műve önálló és nincs okunk ebeszélését kétségbe vonni.

Folytatása a magyarok szövetségét Leó császárral és a bolgár háborut beszéli el bőven a 889. és 892. éveket tárgyaló fejezetek

[9] 347. l.

[10] 359. l.

[11] 569. l.

[1] Γεωργίου Ἁμαρτωλοῦ χρονικὰ. Ed. Muralt Pétervár 1859. Kritikus, de még nem kielégitő kiadás.

[2] Ed. Muralt. 725. l.

közt.[3] Ezen elbeszélést Leó, Konstantinos és a fuldai évkönyvek megerősitik.[4]

A 914. 917. és 927. években is magyar-bolgár háborukat emlit.[5] Végre elbeszéli a 934-iki és 943. nagy hadjáratokat, midőn nem a vitézség és hatalom, hanem csak Teophanes patricius diplomatiai ügyessége mentette meg a császári várost.[6]

Ezen egész részt egy főhivatalnok, logotheta, valószinüleg Simon toldotta György krónikájához. Nagyon megbizható, pártatlan forrás.

Nem ily értékes Theophanes folytatása, különösen annak Konstantinos császár uralkodásáról szóló része. Inkább panegyrikus, mint tulajdonképeni történet.[7] Elbeszéli Marianos és Pothos Argyros szerencsés harczait a magyarok ellen, de nem az utóbbiaknak diadalait.[8]

Itt kiegésziti *Kedrenos* krónikája, ki tulajdonkép csak Skylitzes világ krónikájának későbbi részét irta ki. Ez elbeszéli a magyarok beütéseit, győzelmeit[9] és megemlékezik az első kisérletekről a magyarokat a keresztény hitre tériteni. Forrásának, Skylitzesnek, nagy a becse; noha 1057 után irt, a 10. sz.-ra is jó forrása volt.

[3] Ed. Muralt. 772. l.

[4] Leo ed. Meursius. 287. l. Constant Porph. de adm. impr. 40. és 51. Annal. Fuld. Pertz, I. 412.

[5] 805, 807—830. l.

[6] 840—844. l.

[7] Hirsch. Byzantinische Studien 288. l. Leipzig 1876.

[8] Ed. Bonn. χρονογραφία. Romanos II. 15. fej. és Constant. 47. fej.

[9] Különösen ed. Bonn. 328. l.

OLASZ IRÓK.

A keletrómaiak mellett a középkorban az olaszok képezték a kiválóan politikai, ennek következtében objectiv népet. A magyarok katonai tulsulya bevándorlásuk korában rájuk is nehezedett ugy, mint Konstantinápolyra, de ezen nyomás és a belőle természetszerüleg folyó politikai ellenszenv csak rövid ideig tartott.

Az állandó megtelepedés után a magyarok nem igen érintkeztek már az olasz államokkal. Egyedül Velencze képez kivételt e tekintetben. Sajnos azonban, hogy ezen város, mely joggal volt oly büszke történetére, csak a 13. sz.-tól fogva bir nagy összefüggő történeti traditióval.

Azon olasz irók közül, kik magyar ügyeket is jegyeztek fel, csak egy van, ki hatalmasan előtérbe nyomuló egyénisége és reánk vonatkozó hireinek bősége folytán külön tárgyalást érdemel. Ez:

LIUDPRAND.

Midőn I. Ottó német király Olaszországot hatalma körébe vonta, egyik intézkedése az volt, hogy egy longobard nemesi családból származott egyházi férfiura, kinek hüségében bizhatott, ruházta a cremonai püspökséget. Ezen férfiu Liudprand volt, ki már 956 óta, mint menekült, Ottó udvaránál tartózkodott és boszujában hazája viszonyainak roszra fordulása miatt irta meg korának történetét. Ezen művét jellemzően «Antapodosis»-nak, a megtorlás könyvének nevezte.[1]

Haragja mindazok ellen fordul, kik személyet sértettek vagy

[1] Ed. Pertz III. 264—363.

Ottó ellenségei voltak. Természetes, hogy közöttük vannak a magyarok is. Minthogy III. Károly császár halála (888) óta beszéli el az eseményeket, művének kezdete épen összeesik a magyarok bejövetelével. Ő az első, ki Arnulf császárt felelőssé teszi ezen nagy bűnért, nála találjuk először azon mondát, hogy Arnulf megnyitotta előttük azon óriási bástyákat, melyek közé zárta N. Károly a barbárok dühét.[2] Minden ujabb betörésnél fokozódik ellenük való haragja; lehet mondani, hogy vérző szivvel és tajtékzó szájjal beszéli el a nagy brentai csatát és benne a nagy olasz hadsereg megsemmisülését.[3] A részletekben hibásan adja elő a hadjáratot.[4] Azonban a főeredmény nem vonható kétségbe; épen nagy dühe bizonyitja leginkább, mily halálos csapást mértek ott az olasz nemzetre.

A brentai csatának Liudprand nem volt kortársa, és igy csak azért kell elbeszélésére oly sulyt helyeznünk, mert forrásait nem birjuk. Ezen források csak részben lehettek irottak; szóbeli értesitéseket, különösen Byzanczban tartózkodásakor nyert.[5] Különben egész lelkületénél fogva lehetetlennek tartjuk, hogy ő hiven sine ira et studio másolta volna le forrásait.

A 921 utáni hireket ellenben, mint saját élete folyamából meritetteket, elfogadhatjuk, ha nem is a szinezésre, legalább a tényekre nézve. Ő beszéli el Verona elfoglalálát Dursac és Bugat magyar *királyok*, Berengar barátjai által.[6] A 924-iki hadjáratnak, mely Pávia ostroma által nevezetes, is megnevezi vezérét, Szalárdot.[7] A 947. évhez ujra elbeszéli Pávia megsarczolását Taksony által (Taxis). Ezen értesitései mind rövidek és declamatióit mégis némileg külön tartja az elbeszéléstől.

Ellenben a merseburgi csata leirása nála, a mily bő, oly phan-

[2] Antap. III. 279.

[3] Antap. III. 290, 291.

[4] Ld. Salamon. A magyar hadi történethez. 134—135. l.

[5] Daendliker und Müller: Liudprand von Cremona und seine Quellen. 1871. Ez az egész vastag könyvnek tán egyetlen eredménye.

[6] Ant. III. 299. Duo reges Dursac et Bugat amicissimi Berengario fuerant.

[7] Ant. III. 303. Hungarorum rabies Salardo praeluce totam per Italiam dilatatur. Azt hiszem, ezen névből, melyet több német krónika a hirrel együtt átvett, származott krónikáink Zoardja.

tastikus. Már Waitz kimutatta, hogy az oly hires merseburgi csata tulajdonkép csata sem volt és csak Liudprand képzelő tehetsége és gyülölete költötték a magyarok teljes vereségének hirét.[7]

MÁS OLASZ IRÓK.

A velenczeiek évkönyvei elszigeteltségük miatt az első századokban nem igen emlitik a magyarokat. Csak János velenczei krónikája beszéli el a magyarok betörését 893-ban, a midőn az olasz városok elpusztitása után Velencze ellen fordultak, melyet Péter, doge, Isten segedelmével egy tengeri csata megnyerése által megmentett.[1] János 1008 után irt, és igy ezen adata nem igen megbizható.

Egyes magyar betörésekről tesznek emlitést Benedek krónikája 916., 922. évhez Apuliában;[2] Romuald évkönyvei 926. és 939. évhez[3] szinte déli Olaszországban. A monte-casinói krónika a 937. évhez ezen hires klastromnak megsarczolását beszéli el.[4]

Az első királyok koráról az olasz kútfők nem igen szolgálnak értesitésekkel. Péter király maga is velenczei ember volt, mindazonáltal, a mit későbbi velenczei irók sz. Istvánról és ő felőle elbeszélnek, nem velenczei, hanem magyar tudósitásokon alapul.[5] Egy, a monte-casinoi klastromnak tett nagyszerü ajándékáról megemlékeznek ezen klastrom évlapjai. A dalmata ügyekre vonatkozólag Ordelafus Faledrus doge két hadjáratáról tudósitanak a Simonsfeld által kiadott velenczei évkönyvek.[6] A későbbi irók, különösen a velenczei Márkus-féle krónika, csak egyet emlitenek. Krónikáink Attila hadjáratainak elbeszélésénél bőven emlékeznek meg Velencze ostromáról. Ugy látszik, ezen mondákat velenczei forrásokból meritették. Legalább Márkus krónikájának (a velenczei), hirei

[7] G. Waitz: Gesch. Heinrich I. Berlin 1863.
[1] Johannes Chron. Venet. Pertz VII. 22.
[2] Chr. Benedicti de S. Andrea. Pertz III. 714.
[3] Romualdi Annales. Pertz XIX. 399.
[4] Chr. Monr. Cas. I. Pertz VII. 618.
[5] Dandolo András krónikája Muratorinál. Script. Rer. Italic. XII. 91.
[6] Neues Archiv. I. 400. l.

a mieinkével nagyon megegyeznek.[7] Az, hogy a velenczeiek trójaiak, szinte innen látszik véve. Épen ugy az Attila hadjáratánál bevett városok jegyzéke.[8] Különös is volna, ha ezen hatalmas város traditiója semmi befolyást sem gyakorolna a magyarra. Dandolo András művei közt különösen évkönyvei fontosak, melyek 1280-ig terjednek. Tárgyunkra nézve azonban alig van bennök valami eredeti. A doge nagyrészt dalmát forrásból merit és egy helyütt forrásán magyarellenes szellemben változtat.[9]

A 12. sz. egész folyamára alig találunk az olasz kútfőkben Magyarországra vonatkozó, eredeti hireket. Még a 13. sz.-ból is nagyon kevés van. Ezek közül még legbecsesebb az, a mit a páduai évkönyvek Beatrixról, II. Endre özvegyéről és fiáról elbeszélnek.[10]

[7] Venetianische Studien von Henry Simonsfeld. I. 163—165. l. Prima aedificatio civitatis Venetorum ubi nunc est Rivalto.

[8] Ld. Chr. Altinate. VIII, 91. l.

[9] Col. 292. III. István hadjáratánál Dalmátiába.

[10] Roland. Patav. Chron. III. 9.; ed. Pertz. XIX. 60. l. és Annales S. Justinae Patav. ed. Pertz XIX, 154, 155.

NÉMET IRÓK.

Már a geographiai viszonyoknál fogva is oly szoros a kapcsolat hazánk és Németország között, hogy a kölcsönös hatás és visszahatás sohasem szünhetett meg, mióta őseink a Duna medencéjében megtelepedtek és hadseregeik először jelentek meg pusztitva és zsákmányolva a német klastromok és városok előtt. Változtak ezóta a viszonyok; a pogány népből keresztény lett; az ellenségből szövetséges, de nem változott a német krónikások és évkönyvirók felfogása, mely mindig egyaránt barbarnak és ellenségesnek hirdette a magyart.

A német államnak, mint a többi Karoling országoktól különvált egységnek megalapitása, épen a magyar honfoglalás napjaiba esik, és épen az által nyert az uj birodalom nagyobb összefüggést, hogy a magyarok a morvák hatalmát semmivé tették. Ezen időponttól kezdve, folyton szemmel kisérik a német krónikások hazánk ügyeit, akár magyar betörésekről, akár a német befolyás kiterjesztéséről hazánkra szólnak, mindig részrehajlón.

A modern német történetirók, ugyszólva, dogma gyanánt tekintik, hogy Magyarország régi történetére nézve egyedül csak a német kútfőket veheti számba a komoly történeti kutatás, mint egyedüli egykoru feljegyzéseket. Az első könyvben igyekeztünk kimutatni, hogy ez egyáltalában nem áll, legalább a királyok korára nézve. A vezérek korát tekintve, némi alapja van ezen felfogásnak, noha a byzanti irók sok helyen kiegészitik és helyre igazitják a német kútfőket, és még a jelenkori német történetbuvárok közül is a józanabbak, első sorban *Waitz*, ha elfogadják is a krónikák tényeit, ritkán fogadják el a mindenütt előtérbe nyomuló tendentiát.

Azon tudósitások nagy tömegét, melyeket német kútfőkben

találunk hazánk történetére nézve, legegyszerübben kor szerint négy nagy osztályba sorozhatjuk. Az első a vezérek kora, midőn a magyar lovasok keresztül-kasul száguldva N. Károly birodalmán, végenyészettel fenyegetik ennek alakuló félben levő nemzetségeit és müveltségét. A másodikban a szász hegemonia alatt megerősödött Németország a kereszténység által alapfeltételeiben megrenditett magyar államot igyekszik befolyása alá vonni. Ez sz. László koráig terjed. A reá következő században, midőn épen legerélyesebben fejlődött a magyar politikai szellem, mely az azon korbeli nagy krónikában oly hatalmasan nyilatkozik, Németország nem igen hatott hazánkra, és igy krónikái sem tudnak sokat felőlünk. Csak az osztrák évkönyvekben találunk egyet-mást, és freisingi Otto, ugyszólva, systemában akarta kifejezni azt, mi a hazánk viszonyai felől alakult német közönséges vélemény lecsapódása gyanánt tüz lelkében főtt és forrt. — A negyedik korszakban végre, különösen a Habsburgok emelkedése óta ujra oly szoros volt a politikai viszony a két ország közt, hogy számos német kútfő szolgáltat hazai viszonyokról fontos értesitéseket.

Mind ezen források koráról, irodalmi jelentőségéről és hitelességéről kimeritően értekezett *Wattenbach*.[1] Eredményeit legnagyobb részt el is fogadhatjuk. *Lorenz* műve ellenben, mely amannak mintegy folytatása, noha sokkal nehézkesebb, sokkal kevésbbé alapul lelkiismeretes kutatáson, különösen, ha a szerzőnek prononcirozott politikai meggyőződéseit is valahogy érintik a kútfők.[2]

A művek besorozását nagyobb osztályokba az is megkönnyiti, hogy a középkori német történeti irodalomban nem igen találunk határozott, a többiek fölött kimagasló egyéniségeket. A 11. sz. egyetlen német irója, ki szerintünk ilyen egyéniség volt, Hersfeldi Lambert, csak mellékesen beszél magyar ügyekről. Csak a legnagyobb középkori német iróról, freisingi Ottóról, emlékezünk meg külön fejezetben.

Eljárásunk az lesz, hogy a legfontosabb forrásoknál elmondjuk, a hazai történet mely viszonyait tárgyalják önállóan, és igyekezünk megállapitani hitelességüket.

[1] Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. 4-dik kiadás. Berlin 1877, 1878. 2 kötet.

[2] Ottokar Lorenz: Deutschlands Geschichtsquellen seit der Mitte des dreizehnten Jahrhunderts. 2. kiadás: 1876, 1877. 2 kötet.

A VEZÉREK KORÁNAK NÉMET KÚTFŐI.

A *fuldai évkönyvek* mintegy örökség gyanánt mentek át N. Károly birodalmából Arnulféba. Ők képezik a régi birodalmi történetirásnak utolsó hajtását. Minthogy különös figyelemmel vannak a keleti és bajor ügyekre, sok becses tudósitást meritünk belőlük hazánk történetére nézve. A 896. évhez a magyar-bolgár háborut beszélik el, tán azért olyan későn, mert csak ekkor értesültek róla a görög császárnak Németországban járó követe által.[1] Majd az első nagy betörést Németországba a 900. évben, körülményesen elbeszélik. Ezen elbeszélés hiteles, mert egészen egykoru[2] és szerzője nem oly elfogult a magyarok iránt, minthogy a morvákat még sokkal inkább gyülöli.

Regino prümi apát nemcsak elsorolja a magyar betöréseket, hanem igyekszik életmódjukat is leirni, (a 889. évhez).[3] Ezen leirás alapjául Justinusnak a scythákat tárgyaló rajza szolgál. Nem igen irhatott autopsia után, különben bizonyára ő, ki tudott latinul irni, nem vesz át ily leirást idegen forrásból. Jól értesültségét bizonyitja az, hogy tudja a magyarok elüzését a besenyők által. Regino müve 906-ig terjed és 908-ban fejeztetett be. Egy sz. maximini szerzetes 960 körül folytatását irta meg.[4] Ebben a magyarok hadjáratai 907-től 955-ig röviden elbeszélvék. Természetes, hogy az előbbi évekre nézve nem forrás, hanem másoló.

Mind Regino, mind folytatójának krónikáját felhasználták krónikásaink, különösen Béla király jegyzője. A magyar betörésekről szóló fejezetek, a mondai alkatrészektől eltekintve, innen vévék.

Vidukind, korveyi szerzetes, 967-ben elkezdte a szász népnek történetét megirni. Ő valóban byzantin alázatosságot tanusit az uralkodó család, különösen Otto császár iránt. Isten segitségével győzte le Otto ellenségeit, az addig legyőzhetetlen magyarokat is; és lesz a kereszténység urává. Először 906-ban emliti a magyaro-

[1] Pertz. Scr. I. 411.
[2] Az évkönyvek csak 901-ig terjednek.
[3] Pertz. I. 600. l.
[4] Pertz. I. 614—629.

kat, midőn betörnek Szászországba, szövetségben a Dalemincekkel. Érdekes, hogy itt két külön magyar seregről van szó, melyek közül a később érkező érezteti haragját a Dalemincekkel, mert nem hivták őket előbb oda, hol annyi zsákmány várta őket.[5] 924-ben ő beszéli el a magyarokkal kötött békét, melynek oka a magyar vezér elfogása volt, Werlaon váránál.[6] Ennek következtében reorganizálhatta Henrik lovasságát, mely aztán 933-ban megállotta a sarat a magyarok ellen. Szerinte a nagy csatában, melyet körülményesen leir, alig esett el vagy jutott fogságba magyar.[7] Elbeszéli a 938-iki hadjáratot is, mely után a magyarok többé nem jöttek Szászországba.[8] De legfontosabb a 955-iki ágostai hadjárat leirása. A német csatarendet belőle ismerjük meg, a mi azonban a magyarok csatarendjét illeti, a hogy ő felfogja, csatlakozunk Kerékgyártó nézetéhez, hogy «az augsburgi roppant vereség az adott körülményekben lehetetlen».[9]

Mindezen iró csak a csatázó magyar hadseregről szól. Szerencsére volt egy német iró, ki a táborozó magyar sereget irja le. Ez sz. gáli *Ekkehard* (IV). A magyarok 926-iki betörése alkalmat szolgáltat ezen irónak arra, hogy leirja, valósággal képpé alakitsa a magyarok hadviselésének módját, a nélkül, hogy csak észre is lehetne venni, hogy az iró 100 év előtt történt eseményeket tárgyal. Talán e helyen régibb adatok állottak rendelkezésére, melyek valószinüleg a régibb (I.) Ekkehardtól származnak.[10] Mellette még a sz. gáli évkönyvek is érdemelnek figyelmet, melyeket részben interpolált. Ezek nevezik Lélt és Búlcsút (Pulszi), mint az ágostai hadjárat vezéreit. Ők értesitenek a bajorok árulásáról 902-ben, melynek Chussol, magyar vezér esett áldozatául.[11]

[5] I. 20.
[6] I. 32.
[7] I. 38.
[8] II. 14.
[9] M. Művel. Tört. I. 361.
[10] Pertz. II. 101, 102.
[11] Pertz. I. 77. l.

NÉMET KÚTFŐK 1000—1114.

Nincs német történetiró, ki egykoruan egész terjedelmében felfogta volna a sz. István által véghez vitt változást. Csakis innen magyarázhatjuk, hogy a későbbi irók e változásban oly nagy részt tulajdonitottak császáruknak, II. Henriknek.[1]

Az egykoru hildesheimi évkönyvek emlitik, hogy István elfogta rokonát, Gyulát (Rex Julus).[2] Ezen hirből származtak krónikáink tudósitásai Gyula lázadásáról és legyőzéséről. Krónikáink azonban nem közvetlenül a hildesheimi feljegyzésekből vették ezt át, hanem az *altaichi évkönyvek*ből. Ezek általában nagyon fontos forrást képeznek az első királyok történetére nézve. Ezen évkönyveket a bajor klastromban valószinüleg 1073-ban irták fel, részben régibb forrásokat használva. Nagyon előtérbe lép bennök a birodalmi felfogás és a császárok magyar hadjáratainak 1042—1063-ig ők képezik legfőbb forrását. Hogy előadásuk nem kedvező a magyarokra nézve, természetes, de mindazonáltal nagy értéküek, mert még az ellenséges felfogásból is kitünik, milyen volt az a Magyarország és az I. Béla, kik III. Henrik ellen fenn birták tartani függetlenségüket.[3] A mi az 1500 körül iró *Aventinus*ban, kit történetiróink nagyon felhasználtak, a 11. sz.-beli magyar ügyekre vonatkozik, innen van véve.[4] Ennélfogva Aventinus értéke ránk nézve megszünt.

Ezen évkönyvek mellett az 1042—1054-iki hadjáratokra nézve fő forrás *reichenaui Hermann* krónikája.[5] Ez az első a német nagy világkrónikák közül. Teljes pártatlansága által épen ugy kitünik, mint előadásának világossága által. Nem áll egyoldaluan hazája pártján. Elbeszéli azt is, hogy a pozsonyiakat Isten segitette meg nehéz ostromukban.

Hermann valószinüleg forrása volt az altaichi évkönyveknek az 1054. előtti korra nézve. Legalább ezek el szokták hallgatni

[1] Ld. Horváth Mihály. A kereszténység első százada Magyarországban. 100. l.

[2] Pertz III. 92. l.

[3] Ed. Pertz. Annales Altah. majores cim al. Scr. XX. 772—824.

[4] Avent. Annales Boici. 1531.

[5] Herimanni Augiensis Chronicon. Pertz Scr. V. 67—133.

mindazt, mit Hermann emlit.[6] Az 1054 éven tul az altaichi évkönyvek mellett már *Hersfeldi Lambert*[7] is szokta emliteni a magyar eseményeket. Noha 1069 és 1077 közt irta művét, előadása még az 1060-iki eseményekre nézve sem megbizható.[8]

Némi hireket, melyek Sz.-László uralkodásnak idejére vonatkoznak, találunk *Bernold* krónikájában. Ő egészen a pápa részén áll az épen kitörő nagy harcban. Ezért krónikája, mely 1074-től 1095-ig egykoru jegyzeteken alapul, inkább igazságos a magyarok iránt, mint a többi német kútfő.[9] Azonban tán csak Salamon, mint Henrik sógora elleni gyülöletének tulajdonithatjuk, ha Salamonnak és nejének hitvesi hütlenségéről szól. Ő általa látjuk leginkább, mily belső volt az összeköttetés László és a délnémet császár-ellenes párt közt.[10] Magyarországról oly bővek tudósitásai, hogy az 1092. évhez mindenféle természeti tünneményt, is leir; hegyomlást, ennek következtében a Duna áradását, egy tónak — tán a Fertőnek — keletkezését, a Tiszának 3 napon át vérrel folyását és egy nagy égiháboruval járó földrengést.[11]

Kálmán király uralkodására nézve *aurai Ekkehard* képezi a főforrást. Ő beszéli el a keresztesek átvonulását Magyarországon és a magyarok küzdelmeit ellenük, különösen Mosony és Nyitra ostrománál. Ezen tudósitásaiban mindenütt kiri a magyarok elleni gyülölete, kiket fél-barbaroknak és fösvényeknek nevez. Szerinte Kálmán inkább győzött csellel, mint fegyverrel.[12] Érdekes, hogy az Álmos és Kálmán közti viszonyt krónikáinkkal egyezőleg adja elő. Szerinte mind kettőjüket egyaránt illette a korona.[13]

[6] Meyndt; Kaiser Heinrich III. und König Andreas I. 28. l.

[7] Tévesen nevezik Lamb. Schaffnaburgensisnek.

[8] Lamb. Annales. Pertz. V. 134—263.

[9] Bernoldi Chron. Pertz V. 385—467. a 439. lapon: Rex Ungariae Latislaus parti Chatolicorum assentaneus emulum suum, Salomonem de carcere releuatum Ratisponam ad uxorem suam ire permisit, licet ingratam.

[10] László 1087-ben 20000 lovast ajánl fel Henrik ellen a speieri gyülésen. Bern. 446. l. László neje, ki 1090. májusban meghalt, Rudolf ellenkirálynak volt leánya, Bernold. 450. l.

[11] 454. l.

[12] Ekkehardi Uraugiensis. Chronica. Ed. Waitz; Pertz VI. 267; a 268. lapon.

[13] 242. l. Uterque sibi potius regiam competére dignitatem jux gentis illius contendit.

Ekkehard 1100-ban irta meg először krónikáját és 1125-ig öt izben átdolgozta a szerint, a mint császári vagy pápai politikát követett. Mellette még az *ágostai* császárpárti évkönyvekben is találánk némely értesitéseket ezen korról, különösen a keresztesekről.[14]

NÉMET IRÓK 1114—1235.

Ezen egész korszak alatt a német birodalom csekély időközökkel annyira el volt foglalva belső küzdelmeivel, és az olasz városok elleni háboruval, hogy a magyar királyság függetlenségének megrontására alig gondolhatott. Örvendenie kellett, ha a magyarok nem támadták meg. Az egész birodalom politikájának helyébe az egyes német határországok politikája lépett Magyarországgal szemben.

Ezek között első helyen a salzburgi érsekség és az osztrák hercegség állottak. Konrád salzburgi érsek határvillongásairól a magyarok ellen, ezen érsek életirója tudósit. Ez egyházi ember volt, ki 1127-ben, mint követ maga is megfordult Magyarországban Felicián, esztergomi érseknél. Művét 1170 és 1177 közt irta, de csak 1138-ig terjed.[1]

Az osztrák hercegség a 12. sz. második felében emelkedett nagyobbb jelentőségre. Ezzel együtt fejlődött a történeti irodalom is; először a melki klastromban kezdtek évkönyveket irni 1123-ban. Magyar ügyekre nézve ezek különösen azóta birnak fontossággal, mióta Henrik osztrák herceg házassági összeköttetésbe lépett a magyar királyi családdal és ennek következtében beavatkozott a görög-magyar viszályokba. Különösen az *admonti, kremsmünsteri,* és *klosterneuburgi évkönyvek* tudósitanak röviden ezen eseményekről.[2]

I. Fridrik császár keresztes hadjárata, mely őt 1189-ben átvitte Magyarországon, ujra alkalmat adott a német krónikásoknak, magyar ügyekről értekezni. Legteljesebb ezen hadjárat elbeszélése

[14] Annales Augustani. Pertz III. 123—136. a 134. lapon.

[1] Vita Chunradi Archiep. Salisb. Scr. XI. 62—77.

[2] Pertz. IX. 479—843; kiadta Wattenbach.

Arnold lübecki apát által. Pontosan leirja a császár fényes fogadtatását és megvendégeltetését III. Béla által Esztergomban. — A király a császár iránti előzékenységből szabadon bocsátja testvérét Geicsát és 2000 embert ad vele a keresztes háboruba.[3] Arnold 1209-ig irt és agg korában halt meg 1212-ben. Ennélfogva teljesen kortárs és különben is megbizható. Nyugodt, ugy szólva ünnepélyes elbeszélésétől nagyon elüt Johannes de Piscina elbeszélése Fridrik utjáról.[4] Szerinte a magyar király jól fogadta a császárt, de roszat forralt agyában ellene.

Az Imre és Endre közötti harc ismerete különösen a *nagy kölni évkönyvek* tudósitásai által gyarapodik. Ezt 1200 és 1220 közt irták. Különösen az 1199. tudósitás érdekes. II. Endrének szemére veti, hogy fényüzése által elköltvén az atyja által a keresztes hadjáratra szánt pénzt, ujat akart nyerni és ezért lázadt fel testvére ellen.[5] II. Endre korából különösen az osztrák évkönyvek tudósitásai nevezetesek a magyar király és az osztrák herczeg háborujára nézve 1233 és 1235 közt. Ezek közül legbővebb az u. n. sz.-kereszti folytatás.[6]

FREISINGI OTTO.

Az osztrák hercegi család ivadéka volt Otto, freisingi püspök. Közel rokonságban állott Konrád és Fridrik német királyokkal, kik által be volt avatva a politika minden titkába. Ezen politikai részvéte gyakran jő összeütközésbe mély vallásos meggyőződésével; nehezen birja egy systemává olvasztani az egyházi és világi karnak uralkodását hirdető theoriákat. Végre győzött a vallásos érzés, különösen Sz.-Ágoston befolyása; a világi küzdelmeket csak mint egy magasabb isteni állam előkészitőit méltatja figyelmére. Közel látja a világ végét, csak a barátok imája és jámborsága képezi még az emberek rosszaságának ellensulyát. Ezen meggyőződésének különösen krónikájában ad kifejezést.[1]

[3] Arnoldi Chron. Slavorum. Pertz XXI. 142—284. l. a 171. lapon.
[4] De transfretatione Friderici I. Pertz XXII. 339.
[5] Ann. Colonienses. Maximi. Pertz Scr. XVII. 723—847. a 808. lapon.
[6] Continuatio S. Crucis. Pertz IX. 635—638.
[1] Chron. mundi. Pertz XX. 83, 310.

Ezen krónikája 1146-ig terjed. 1108 óta gyakran érinti a magyar ügyeket. Különösen a II. Béla és Borics közötti viszonyok érdeklik és foglalkoztatják.[2] 1147-ben maga is járt Magyarországon, mint Konrád király kisérője keresztes hadjáratában. Ez alkalommal megismerhette ezen nép különösségeit, egész sajátosságát, melyek annyira elütővé tették a magyar államot a középkori feudalis országoktól.

Ezen tapasztalatait felhasználta második főmunkájában, I. Fridrik császár tetteiről, melyet 1157-ben kezdett megirni és már 1158-ban bekövetkezett halála daczára az 1156. évig befejezett.[3] Rokonának, a dicsőn uralkodó nagy Barbarossának akart örök emléket emelni, mint a birodalom ujjá alkotójának. Természetes, hogy figyelmét élesen irányozta azon pontra, hol a birodalam tekintélyének akkor legerélyesebb ellenzékét látta.

II. Géza 10 évvel azelőtt halálos csapást mért ezen tekintélyre az által, hogy bajor Henriket a Lajta mellett nagy csatában legyőzte. Otto körülményesen elbeszéli ezen ütközetet, kénytelen elismerni a barbarok vitézségét, mely előtt a birodalom legnemesebb és legelőkelőbb férfiai hullottak porba.[4] Felhasználja az alkalmat, hogy keserü boszura szólitsa a császárt. Azonban, hogy mennyire nem felett meg a valóság ezen kivánságnak, legjobban két dolog bizonyitja. Az egyik az, hogy Konrád király Gézával azon nemtelen eljárás által éreztette csak haragját, melyet ennek ártatlan testvére, saját fiának arája Zsófia irányában követett. A szegény leány az admonti klastrom falai közt talált vigasztalást.[5] A másik az, hogy Konrád az 1151-iki gyülésen csakugyan szóba hozta a magyarok elleni hadjáratot, kiket meg akart hóditani, de a fejedelmek megtagadták a segélyt.[6] Ezt elnapolta akkor. Otto nem segithetett másként,

[2] 1133. évhez. Chron. VII. 21. 259. l., hol Borics származását és viszontagságait beszéli el; egyezőleg adja elő és emliti Béla ál párthiveinek büntetését.

[3] Gesta Frid. I. Imper. Pertz XX. 310—493.

[4] Gesta Frid. I. 32; XX. 369. Cecidit in hoc proelio virorum nobilium et illustrium pars magna, vulgi vero multitudo innumerabilis.

[5] Ld. Herbord Vita Ottonis 38. fej., mely azonban nem egészen megbizható és Vita Gebehardi et successorum.

[6] Gesta Frid. II. 6; XX.; 393. Imperator Ungaris bellum indicere ipsosque ad monarchiae apicem reducere volebat. Sed quum assensum super

legalább megtanitotta az uj császárt, miben áll a gyülölt ellenség ereje.

Azt hiszem, Otto ezen lelki állapotának köszönhetjük a magyar alkotmány leirását, melyet mintegy a lajtai csata bevezetése gyanánt ad.[7]

Véleményem szerint ezen fejezet nem gyalázása Magyarországnak. Ellenkezőleg mintegy az eltakart irigység hangjával adja elő azon intézményeket, melyek a magyar királyt oly hatalmassá teszik. Senki sem meri még titkos susogással sem sérteni a királyt. Az övé a vármegyék jövedelmének két harmada. Senki sem ver pénzt, senki sem szed vámot ily nagy területen, csak ő. Mindenki köteles követni a királyt hadmenetében. Nem hangzik-e mind ez keserü irónia gyanánt a birodalmi állapotokkal szemben, a hol a császár csak rangban volt első a fejedelmek közt.

Otto folytatójától *Ragevintól*, ki művét 1160-ig vitte, tudjuk, hogy Fridrik Magyarország megbuktatása céljából még versenytársával Manuellel is szövetségre lépett. Az, hogy mindennek dacára Magyarország képes volt fenntartani függetlenségét, legjobban bizonyitja, hogy nem megvetésből, hanem inkább az idegen erős államalakulás gyülölettel vegyes bámulatából folyt Otto leirása.

NÉMET KÚTFŐK 1235—1301.

II. Fridrik uralkodása alatt annyira el voltak foglalva a németek saját ügyeikkel, hogy még a tatárjárás nagy katastrophája is csak nagyon kevés nyomot hagyott krónikáikban. Ellenben Csehországban és Ausztriában a Przemyslek hatalmas uralkodása alatt bizonyos emelkedés észlelhető, mely a krónikák irásárais volt hatással. A legtöbb ezen krónikák közül az 1260. évig a kunok és magyarok folyton megujuló betöréseit jegyzi be. Legbővebb itt is a sz.-kereszti.

Midőn végre elhatározó harcz készült a magyar és cseh nemzetek közt Ausztria birtokáért, melyről még akkor senki sem tud-

hoc principum habere non posset, quibusdam de causis latentibus — ad oportuniora tempora distulit.

[7] Gesta Frid. I. 3.

hatta, hogy a Habsburgokra fog szállani, az osztrák kútfők nagy figyelemmel kisérik azon mozgalmakat, melyek róluk határoznak nélkülök. Legbővebbek itt a a *bécsi dominikánusok évkönyvei* és az u. n. *bécsi historia annorum* 1264—1279, melyet valószinüleg *Vatzo*, bécsi tanácsos irt. E mellett a kremsmünsteri és admonti évkönyvek is szolgáltatnak egyes fontosabb adatokat. A morvai mezei nagy csatára nézve főforrás *Hornecki Ottokár* rimes krónikája.[1] Ottokar nem vett ugyan részt ezen eseményben, hanem hirei mindazonáltal itt a közvetlen értesülés jellegét mutatják.

A magyarok részvételét e csatában nagyon is csekély mértékre igyekszik leszállitani.[2] A magyar hadi történetet több fontos pontban felvilágositja.[3]

III. Endre háboruira nézve Albrecht ellen a *bécsi és sz.-floriani* folytatások képezik a főforrást.[4]

[1] Ed. Pez. Scr. rerum Austriacarum III.
[2] Pez. id. h. 143—165.
[3] Ipolyi Arnold beszéde a magyar hadi történetről. 1879.
[4] Pertz IX. 720—750.

SZLÁV IRÓK.

A nagy szláv népcsaládnak Magyarország körül elhelyezett három főága, a cseh, lengyel és orosz, körülbelül ugyanazon időben emelkedett politikai létre, mint Magyarország és azóta sohasem szünt meg a békés vagy ellenséges hatás és visszahatás. Általában véve a három ország viszonyát hazánkhoz az Árpádok korában röviden ugy lehet jellemezni, hogy Lengyelország benne keresett támaszt a német befolyás ellen, hogy Csehország vetélytársa volt a morva határon és politikáját többnyire a német császárokéhoz kötötte és hogy végre Oroszország csak annyiban érintkezett hazánkkal, a mennyiben a magyar királyok befolyásukat a Kárpátokon tul is igyekeztek érvényesiteni. Ezen viszonyok nem maradtak befolyás nélkül a történeti irodalomra. A cseheknél ellenszenvet találunk, a lengyeleknél némi hetvenkedéssel járó jóakaratot, az oroszoknál majdnem teljes közönyösséget.

A CSEH IRÓK.

Cosmas prágai esperes a cseh történetirás atyja. 1125-ben halt meg, mint 80 éves ősz. Művét halála évéig viszi. A régibb korra nézve meséket, és mondákat is használt; maga mondja magáról, hogy műve első könyvére nézve 1038-ig nem használhatott irott forrásokat. Ezentul saját élményeit irja le vagy azt, mit szavahihető emberektől hallott.[1]

[1] Cosmas Chron. Boemorum. Pertz IX. 1—209. II. könyv bevezetésében: «Nunc auxiliante Deo et S. Adalberto ea fert animus dicere, quae ipsimet vidimus, vel quae ab his referentibus, qui viderunt veraciter audi-

Művéből kivehető, hogy Magyarországon járt, sőt hogy 1097. évben itt avatta áldozárrá Szerafin esztergomi érsek. Mindazonáltal aránylag nagyon keveset szól a magyar viszonyokról. Legbővebben az 1108, 1109 és 1118 évekről emlékezik meg.[2] II. Istvánról rosz véleménynyel van; előadása az 1118. találkozás felől megegyezik a képes krónikáéval, csakhogy a véletlenül támadt összeütközésben mindegyik a maga népének vindikálja a diadalt. A magyarokról igy szól: «Ungari gens viribus ingens, opibus pollens, armis bellicis praepotens.» Ez határozott nemzeti érzése és egyoldalusága mellett igen nagy respectusról tanuskodik. Cosmas művét egy visehrádi kanonok 1142-ig, egy szacavai barát 1162-ig folytatták. Ezek magyar ügyeket nem igen tárgyalnak. Fontos ellenben *prágai Vince* műve, mely a magyar trónvillongásokat 1158 óta figyelemmel kiséri és különösen az 1164. évi görög háborura nézve, melyben Vladiszláv, cseh király III. Istvánt segitette, főforrást képez. Mind irálya, mind hűsége és megbizhatósága a 12. sz.-beli irók sorában előkelő helyet biztositanak részére.[3] A mű 1167-ig terjed.

LENGYEL IRÓK.

Mint az államalakulás, ugy a történeti irodalom fejlődése is Lengyelországban párhuzamosan jár a csehországival. Itt azonban nem belföldi iró állitotta össze először a nép mondáit és korának eseményeit, hanem külföldi, valószinüleg olasz. Tévesen nevezik *Martinus Gallus*nak. Valószinüleg III. Boleszlónak udvari káplánja volt, kinek felajánlja művét.[1] Királyának és királyi családjának nagyon is kedvében jár. Nagy önmegelégedéssel beszéli el, minő megvetőleg bánt II. Boleszló, midőn őt Sz.-László, mint szám-

vimus». V. ö. Palacky: Würdigung der alten bömischen Geschichtsschreiber. Prága 1830.

[2] Chr. Bo. III. IX. 114, 122, 123, 126.

[3] Vincentii Annales; ed. Wattenbach, Scr. XVII. 654–690.

[1] Zeissberg. Polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters. Leipzig 1873. 30. l.

üzöttet előzékenyen fogadta, a magyar királylyal.[2] Kálmánról megjegyzi, hogy ő volt akkor a legtudósabb király.[3]

Krakói Vince krónikája különösen a Borics érdekében vitt háborukat és III. Béla galicziai hadjáratait beszéli el bőven. Művében a tudákos mondai elem és a declamatio elnyomja a történeti anyagot.

Tán még a 12. sz. végén irták a *magyar-lengyel krónikát.*[4] A legképtelenebb mesék tárháza, melyekben a Hartvik legendájából átvett részek képezik az egyedüli historiai elemet. Valóságos lábbal tiprása a historiai kritikának, ha ezen fércművet forrásul fogadjuk el arra nézve, hogy Lengyelország Sz.-István idejében Esztergomig terjedt.[5]

Emlitendők még a lengyel *sz.-kereszti évkönyvek*, a mennyiben krónikáink régisége mellett ők is bizonyitanak. Mindenesetre 1267 előtt irták.

Hogy használták a magyar krónikát, még pedig bő alakjában, abból tünik ki, hogy benne találjuk azon mondát, hogy Gisela Sz.-István neje, Sz.-Zsigmondnak volt unokája.[6]

OROSZ IRÓK.

Nestor az első orosz kronista, Cosmasnak és Gallusnak kortársa, három izben érint csak magyar dolgokat. Nevezetes, hogy elbeszéli a magyarok megjelenését Kió előtt[1] és igy Béla király jegyzőjével látszik érintkezni. — Valószinü, hogy byzanti forrás után beszéli el a magyarok részvétét Leo császár bolgár háborujában.

[2] Galli Chron. Pertz IX. 250—480.

[3] II. IX. 456. Cum rege Ungarorum Colomanno super reges universos suo tempore degentes literali scientia erudito.

[4] Ed. Endl. Mon. 64—88 és Bielovszky Mon. Poloniae I. 487.

[5] Szabó Kár. kisebb tört. munkái; Kárpátallyi felföld. 258. l.

[6] Ann. S. Crucis Polon. Monum. XIX. 677.

[1] Nestor Chron. (orosz nyelven) Bielovszky Monum. Polon. 568. l.

Végre Kálmánnak 1099-iki przemysli hadjárata leirásánál összevág Turóczi elbeszélésével.[2]

Sokkal több adatot szolgáltat a kiói u. n. Hypatios-féle krónika, mely 1190-től 1253-ig folytonosan feljegyzi királyaink Halics és Ladomér ellen intézett hadjáratait.[3]

[2] U. o. 720. l.

[3] Die Hypatios Chronik von Szaraniewicz. Lemberg 1872.

FÜGGELÉK.

FRANCIA ÉS ANGOL IRÓK.

A francia irók közül a vezérek korában legbővebben rheimsi *Flodoard* beszéli el a magyar hadjáratokat. Flodoard a legmegbizhatóbb és legpontosabb irókhoz tartozik.[1] Sz.-István téritéséről az aquitániai *Ademár* ir, összevegyitve igazat és mondait. Nála találjuk azon etymologiát, hogy a magyarok egy része fekete, mint a szerecsen.[2]

A 12. sz.-ban *Odo de Diogilo* fordult meg hazánkban (1147) VII. Lajos király kiséretében. Termékenynek, de néptelennek irja le az országot. Elbeszélése Borics kalandjáról a táborban a képes krónikában leli megerősitését.

Az angol irók közül *Vigorni Florentius*, ki 1115 körül irt, beszéli el Edmund király gyermekeinek menekülését Magyarországba és szives fogadtatásukat Sz.-István által, ki egyiküknek leányát adta nőül.[3] *Valterius Mapes*, ki 1200 körül irt, elbeszéli, hogy Párizsban megismerkedett Lukácscsal, ki később esztergomi érsek lett és ki az egyház ellen vétő királyoknak megjövendölte halálát.[4]

[1] Flodoardi Annales: Pertz III. 363—408.
[2] Pertz Scr. IV.
[3] Florentii Vigorniensis Chron. Scr. Rerum Britannicarum IV. 218.
[4] Tört. tár 1878. 171—172.

ARABS IRÓK.

E fejezet nem lehet egyéb, mint az illető művekben foglalt legfontosabb adatok felsorolása. Magukról a művekről nem mondhatok itéletet; nyelvüket nem ismerem.

Egy különös véletlen folytán a magyarok etelközi állapotainak rajza fenmaradt *Ibn Daszta* arab geographus «Kincsek könyve» cimü gyüjteményes munkájában.[1] Itt van elbeszélve, hogy a magyarok főkirálya, a Kende, mellett van egy Dzsila nevü fővezérük, hogy lovasságuk száma 20,000-nyire megy, és hogy milyen a viszonyuk a szomszéd szláv népekhez. Ibn Dasztah a 10. sz. első felében irt Persiában és adatait, mint Edelspacher bizonyitja, régibb művekből vette át.

Emlékeink egy fontos hézagát kitölteni, volna hivatva *Edrisi*nek kosmographiája. Épen Magyarország topographiai viszonyairól tudunk aránylag legkevesebbet, az Árpád korszak első századaiban. A hires arab geographustól ebbeli ismereteink bő gyarapitását vártam, minthogy ő körülbelül III. Bélának volt kortársa, és igen részletesen irja le a városok fekvését egymástól, távolságuk szerint, nagyságukat, lakosságuk fő foglalkozását stb. A francia szövegben azonban, melyet egyedül használhattam,[2] minden igyekvésem dacára sem hozhattam rendet az adatok halmazába. Alig van város, melynek nevére reá lehetne ismerni, nagy erőltetés nélkül; az pedig hogy e városok egymáshoz való fekvését véve alapul, magyarázzuk a szöveget, épen nem sikerül. Ugyanaz marad az eredmény, akár milyen világtájakra csürjük, csavarjuk át az ő általa előadott távolságokat, egy ismert helyből indulva ki. Ugy látszik, hogy vidékeink felől legalább két külön tudósitás állott a szerző rendelkezésére. Az egyik szerint p. o.[3] Ostrikouna Csehországnak (Boamia) leg-

[1] A magyarokról szóló adatok forditása Rösler R. Romänische Studien cimü művében. V. ö. Edelspacher Antal értekezését «Ibn Daszta tudósitása a magyarokról». Századok V. és u. a. szerző tanulmányát «Ibn Dustah». Mint dr. Goldziher Ignác urtól tudom, az Ibn Daszta alak a helyes.

[2] Recueil de Voyages et de Mémoires, publié par la société de Géographie T. V. VI. Géographie d'Edrisi, traduite par P. Amédée Jaubert 1840. Paris.

[3] VI. 371.

hiresebb, legnagyobb és legnépesebb városa. A másik szerint[4] a magyar városok közt van felvéve. Azt hiszem, hogy az a Belgraba, mely ott előfordul, nem Nándorfehérvár, hanem Székesfehérvár.[5]

Ide járul még Ibn Jakut geographiai szótára, mely értesit arról, hogy 1220 körül hazánkban mohamedánus bolgárok laktak, kik Syriába, Aleppoba jártak főiskolába.[6]

Tudelai Benjamin, a XII. századnak hires zsidó utazója, csak egy adattal gazdagitja történetünket. Szerinte Konstantinápoly nagy kereskedést folytatott Magyarországgal, különösen selyemárukkal.[7]

NÉHÁNY HAMISITÁSRÓL.

A történet tudományának renaissanceja annyiban is megfelelt az általános renaissancenak, a mennyiben szükség esetén minden eszközt felhasznált valamely cél elérésére. Annyira homályos volt a régi állapotok képe, hogy az a kevés, mit tudtak felőle, elhalaványult az előtt, mit többé-kevésbbé szerencsés phantasiával hozzáadtak. Nagyon könnyen meg volt az átmenet. A nagy classicus minták példájára készitették a beszédeket, és a beszédekhez mily egyszerü volt hozzáadni a tényeket. A hol hiányzott egészen a forrás, legott kész volt valami, mi pótolta; hamisitás volt, mert szerzője mással el akarta hitetni, hogy eredeti, de a mala fidest némileg kimenti az a psychologiai valószinüség, hogy a feltaláló gyakran hitt művében.

A spanyol, olasz, német literaturák telvék a renaissance ily hamisitásaival. Még századunkban is nagy irodalmi harc fejlődött ki a cseh dalok körül, melyeket Hanka adott ki egy königinhofi (maga szerkesztette) kéziratból. A csehek, még a tudósok is, sokáig megdönthetetlen dogmának tekintették.

Történeti irodalmunk, dicsőségére mondom, egyáltalában nem

[4] VI. 376.

[5] Ezen város nevezetes épületei szépségei miatt. Erős falak veszik körül. Sok bazárja van, kereskedése, iparja és közlekedése nagy. Termékeny és jól művelt a vidéke. Hetven mfl.-re van é.-ra a Drávától és 30 mfl.-nyire Ostrikounától.

[6] Ld. Hunfalvy Pál. Magyarország ethnographiája.

[7] Ed. Elzevir Leida. 1633.

mutathat fel ilyen koholmányt. Semmi sem mutatja jobban azon jóhiszemüséget, melylyel tudósaink dolgoztak. Igaz, hogy aztán ugy pótolták a kárt, hogy az eredeti forrásokból azt olvasták ki, a mi tetszett. Van egy kor a tudományok történetében, midőn a képzelet uralkodik, bármely alakjában.

Mégis három ily fércmunkával kell foglalkoznunk. Az egyik osztrák eredetü, de tudósaink nagyon használták. A másikkal a horvátok, a harmadikkal a székelyek igyekeztek olcsó dicsőségre tenni szert.

I. *Henthaler Chrysostomus* az alsó-ausztriai lilienfeldi klastrom könyvtárnoka, monostorának történetét akarta megörökiteni. Kész forrás erre nézve nem volt; az érdemes ur szerzett maga egyet. Kremsben 1742-ben látott napvilágot a nagy mű: szegény ártatlan, akkor alig egy éves József főhercegnek, a későbbi második Józsefnek van ajánlva.[1] Már korán támadt kétség, minek különösen Calles adott kifejezést.[2] Henthaler kiadta a «Fasti Campililienses»-t és védelmére kelt leletének. Most egy ideig ez hitelnek örvendett. Végre Waitz megtámadta belső okokból.[3] A kézirat maga a bécsi cs. könyvtárba került és ott Endlicher, Blumberger[4] és Chmel kimutatták, hogy hamisitás, még pedig meglehetősen ügyetlen.[5] Igy tartalmával szükségtelen bajlódnunk.

II. A többi kettőnek kézirata nem dönt; belső okokra van szükségünk. Az egyiket Kercselics citálja a délszláv királyságok történetében, mint Johannes Archidiaconus de Gwerchet, de nem adja ki. A déli szláv történeti emlékek gyüjteményében megjelent; de a kiadók gyanusnak tartották.[6] Noha állitólag a 14. sz.-ban ir; a

[1] Notulae Anecdotae e Chronica illustris stirpis Babenbergicae in Osterrichia dominantis, quam vir reverendus *Aloldus de Peklarn.* Serenissimi quondam Austriae Marchionis Adalberti ab anno 1034 usque ad a. 1056 Capellanus conscripsit a fr. *Ortilone* uno e primis Monachis Campiliensibus sub finem Seculi XII. excerptae — et adauctae. Crembsii 1742.

[2] Annales Austriae. Bécs 1750.

[3] Jahrbücher der Regierung Heinrich I. 1. kiadás.

[4] Jahrbücher der Literatur Wien. 1839. 87 köt. Anzeigeblatt 41.

[5] Handschriften der Wiener kais. Bibliothek. II. 657. «Es ist das moderne Fabricat, gleich beim ersten Betrachten des Codex in die Augen springend».

[6] Monumenta Spect. Hist. Slav. Merid. VII. 471. Erre Ns Pauler Gyula ur volt szives figyelmeztetni.

10. sz.-ban történt csatáknak pontosan tudja napját. Adatai Kedrenos byzanti történeteiből, Stadei Albert krónikájából és Anonymus Belae regis Notariusból[7] vévék, mely kútfők csak a 18. sz.-ban lettek hozzáférhetőkké.

III. Legnagyobb irodalmi harc folyt a *Csiki székely krónika* hitelessége körül. Egy érdemes tudósunk, ki különösen a kútfők magyarázása körül, tett a tudománynak nagy szolgálatot, avatta magát e fércmű bajnokává és tekintélye folytán azt több történettudósunk használta fel, mint igaz kútfőt. E könyvet 1790 körül adták be az akkor keletkező erd. magyar társaságnál, de oly gyanus volt, hogy nem merték kiadni.[8] Régibb kézirat még nem fedeztetett fel. Az iromány szerint 1533-ban irták le Sándor István házában 136 oklevélről és 1695-ben irták át. Külső hitelessége igy a lehető leggyarlóbb. De mit szóljunk a belsőről! Nem akarjuk a sokszor elmondottakat ismételni. Egyenesen Etele fiától származnak a Sándorok. A 11. sz.-ban már csángók is existálnak. Egy erős ok tán többet mond sok kicsinél. Ily mondat van benne: «Demum translata calice adducto adhuc e Scithia ab *αναχαρ φηοδοφο* — tudatosan elrontva Anacharsis Philosophusból — (qui in Patria sua dum Graeco ritu cum illo cum sacrificaret, a fratre suo interfectus esse dicitur, in actis a Radago Gothorum rege ad nos usque allatis, et modo in aedibus domini nostri extantibus).» Tehát Radagais király ideje óta, ki 407-ben tört a római birodalomba, napjainkig megvoltak ott az oklevelek!

A kit ilyen képtelenség nem győz meg hamisitásról, azt tudományosan meggyőzni nem lehet. Az egésznek pedig alig van sora, mely épen oly erősen arcul ne csapná a kritikát.

A vérszerződés Anonymus krónikájából van átvéve; a gyulák és harkázok szereplése azt bizonyitja, hogy akkor már Konstantinos Porphyrogennetos műveit is ismerték. Igy a krónika a 18. sz.-nak késő szüleménye. A székelyek derék törzsének nincs szüksége dicsőségének ily hivatlan hirdetőjére.

[7] Oba descendit a Ethe.

[8] A nemes székely nemzet constitutióji. (Kiadta Killyéni Székely Mihály.) Pesten 1818. 276—295.

[9] Lásd az irodalmi harcot az Uj M. Muzeum 1854. és 1859. Gr. Kemény József és Bartal György támadták meg.

TARTALOMJEGYZÉK.

Lap

Előszó ... 3

I. HAZAI IRÓK.

Bevezetés. Kútfőgyüjtemények ... 7
Előmunkálatok ... 11

A) **LEGENDÁK** ... 15

I. Szent István életiratai ... 16
II. Sz. Imre élete ... 23
III. Sz. Gellért ... 25
IV. Szent-László legendája ... 33
V. Zoerard és Benedek életrajza ... 36
VI. Sz. Margit legendája ... 37

B) **KRÓNIKÁK** ... 38

I. Kézai Simon. Gesta Hungarorum ... 40
II. A budai, dubnici, nagyváradi krónikák, Muglen Henrik és a rimes krónika ... 48
III. A képes krónika ... 58
IV. Pozsonyi krónika ... 64
V. Béla király jegyzőjének Gesta Hungarorumja ... 65
1. Az Anonymus forrásai ... 65
2. A Gesta Hungarorum viszonya a többi magyar krónikához 66
3. A Gesta Hungarorum szerkesztésének kora ... 72
4. A Gesta Hungarorum szerzője ... 76
VI. A nemzeti krónika ... 77

C) **ÉVKÖNYVEK** ... 81

I. Pozsonyi évkönyvek ... 81
II. A magyar hirek Albericus világkrónikájában ... 83

Lap

D) **MONOGRAPHIÁK** ... 86

I. Rogerius. Carmen miserabile ... 86
II. Planctus Hungariae ... 87
III. Spalatói Tamás. Historia Pontificum Spalatinensium ... 88

MELLÉKLET: A magyar krónikák származási táblája ... 91

II. KÜLFÖLDI IRÓK.

A) **BYZANTÍN IRÓK** ... 95

I. Bölcs Leo ... 97
II. Konstantinos Porphyrogennetos ... 99
III. Kinnamos ... 103
IV. Niketas Khoniates ... 106
V. Más görög források ... 108

B) **OLASZ IRÓK** ... 110

I. Liudprand ... 110
II. Más olasz irók ... 112

C) **NÉMET IRÓK** ... 114

I. A vezérek korának német kútfői ... 116
II. Német kútfők 1000—1114 ... 118
III. Német irók 1114—1235 ... 120
IV. Freisingi Ottó ... 121
V. Német kútfők 1235—1301 ... 123

D) **SZLAV IRÓK** ... 125

I. Cseh irók ... 125
II. Lengyel irók ... 126
III. Orosz irók ... 127

FÜGGELÉK:

I. Francia és angol irók ... 129
II. Arabs irók ... 130
III. Néhány hamisitásról ... 131